

ศัพท์านุกรม วัฒนธรรม ไทย Lexicon of Thai Culture

ปรัชญา ปานเกตุ

มนุษย์สร้างคำพูดขึ้นมา ชีตเขียนถ้อยคำลงบนแผ่นดินเหนียว ผืนหนัง ไม้ไผ่ และกระดองเต่า

การค้นพบกระดองและการพิมพ์ ทำให้หนังสือมีรูปลักษณะที่พกพาได้สะดวก และเผยแพร่ไปในวงกว้างอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์ การพิมพ์ช่วยสถาปนาภาษาของแต่ละชาติให้มั่นคง ช่วยให้ภาษาของสามัญชนแพร่หลาย ทำให้คนอ่านออกเขียนได้เพิ่มสูงขึ้น และขยายวงกว้างออกไปนอกวงผู้นำและนักบวช

และแท้จริงแล้ว การพิมพ์หนังสือคือการเปลี่ยนแปลงอย่างถึงรากถึงโคนทั้งทางความคิดและสังคม

พิมพ์

สำนักพิมพ์

สารคดี

ลำดับที่ ๖๖๕

ศัพทานุกรมวัฒนธรรมไทย

ปรัชญา ปานเกต : ผู้เขียน

พิมพ์ครั้งแรก : กันยายน ๒๕๕๘

ราคา ๕๒๐ บาท

พิมพ์โฆษณาครั้งนี้ได้รับอนุญาตจากเจ้าของลิขสิทธิ์ตามกฎหมายแล้ว

© สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๓๗

ไม่อนุญาตให้สแกนหนังสือ หรือคัดลอกเนื้อหาส่วนหนึ่งส่วนใดเพื่อสร้างฐานข้อมูล
อิเล็กทรอนิกส์ เว้นแต่ได้รับอนุญาตจากสำนักพิมพ์และเจ้าของลิขสิทธิ์แล้วเท่านั้น

ข้อมูลทางบรรณานุกรมสำนักหอสมุดแห่งชาติ

ปรัชญา ปานเกต.

ศัพทานุกรมวัฒนธรรมไทย-- กรุงเทพฯ : สถาพรบุ๊คส์, ๒๕๕๘.

๗๙๒ หน้า.

๑. วัฒนธรรมไทย--พจนานุกรม. I. ชื่อเรื่อง.

๓๐๖.๐๙๕๕๓๐๓

ISBN 978-616-00-2212-0

ผู้ช่วยบรรณาธิการบริหาร : วสันต์ พร้อมมิตรญาติ

บรรณาธิการเล่ม : รศ. ประพนธ์ เรืองณรงค์

พิสูจน์อักษร : ณัฐณี กิ่งแก้ว นุชนา อยู่ชุมสุข

ออกแบบปก : เอกนันต์ ศิริเลิศฤทัย บันทึกทอง นาวีมูล ออกแบบรูปเล่ม : ธนนท์ ดวงวัง

พิมพ์ที่ : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด

เจ้าของ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา : บริษัทสถาพรบุ๊คส์ จำกัด

กรรมการผู้จัดการ/บรรณาธิการบริหาร : วรพันธ์ โลกิตสถาพร

รองกรรมการผู้จัดการ : สุภัคชญา โลกิตสถาพร

รองบรรณาธิการบริหาร/ผู้จัดการฝ่ายผลิตและศิลปกรรม : ธัญวรินทร์ ฟองไชย

ผู้จัดการฝ่ายขาย : กิ่งแก้ว ลิขะไชย ผู้จัดการฝ่ายสื่อสารองค์กรและกิจกรรรม : นฤเบศ สมฤทธิ์

ผู้จัดการฝ่ายลิขสิทธิ์ต่างประเทศ : เจตยา โลกิตสถาพร หัวหน้าฝ่ายประชาสัมพันธ์ : อารินา ศิริบุญ

คณะที่ปรึกษา

ที่ปรึกษาด้านบรรณาธิการ : รศ. ประพนธ์ เรืองณรงค์ รศ. ดร. พุทธกาล รัชช

ที่ปรึกษาด้านกฎหมาย : ธนกร ทองเพ็ง

สถาพรบุ๊คส์

จัดจำหน่ายทั่วประเทศโดย บริษัทสถาพรบุ๊คส์ จำกัด

๑๘ ซอยลาดปลาเค้า ๖๓ ถนนลาดปลาเค้า แขวงอนุสาวรีย์ เขตบางเขน กรุงเทพฯ ๑๐๒๒๐

โทรศัพท์ ๐ ๒๙๔๐ ๓๘๕๕-๖, ๐ ๒๙๔๐ ๓๘๗๙-๘๐ โทรสาร ๐ ๒๙๔๐ ๓๘๗๐

กองบรรณาธิการ : spbbooks.sarakadee@gmail.com ฝ่ายสำนักงาน : info@satapornbooks.com

กองบรรณาธิการจัดสรรต้นฉบับ : satapornbook.editor@gmail.com

www.satapornbooks.com

หากท่านผู้อ่านพบหนังสือไม่ได้มาตรฐาน เช่น หน้าที่กระดาษสลับกัน หน้าขาดหาย การเข้าเล่มไม่สมบูรณ์

สำนักพิมพ์ยินดีรับผิดชอบเปลี่ยนหนังสือเล่มใหม่ให้ท่าน โปรดติดต่อและส่งหนังสือคืน

พร้อมระบุรายละเอียดการชำรุดไปตามที่อยู่ด้านบน หรือโทร. ๐ ๒๙๔๐ ๓๘๕๕-๖ ต่อ ๒๑, ๕๔

สำนักพิมพ์นี้เป็นสมาชิกสมาคม
ผู้จัดพิมพ์และผู้จำหน่ายหนังสือ
แห่งประเทศไทย

“พรหฺมาติ มาตาปิตโร ปุพฺพพจฺริยาติ กุจฺจเร
อาหุเนยฺย จ ปุตุตานํ ปชาย อนุกมฺปกา

...

มารดา บิดา ท่านว่าเป็นพรหม เป็นบุรพอาจารย์
เป็นที่นับถือของบุตร และเป็นผู้อนุเคราะห์บุตร”

แต่

พ่อและแม่ผู้เป็นมิ่งขวัญและสิริมงคลแห่งชีวิต

คำนิยม

การทำหนังสือรวมศัพท์และอธิบายศัพท์ อาจเริ่มต้นในเมืองไทยตั้งแต่แรกฝรั่งเข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาเมื่อราวๆ ๓๐๐ กว่าปีมาแล้ว ที่ผู้เขียนคิดเช่นนั้นก็เพราะฝรั่งเป็นชาติที่เห็นความสำคัญของการบันทึกและการศึกษา เมื่อไปไหนก็มักบันทึกและทำความเข้าใจกับภาษาของชาตินั้นๆ เพื่อส่งต่อข้อมูลให้แก่รัฐบาลหรือองค์กรของตัวเสมอ พิสูจน์ได้จากประวัติศาสตร์ไทยยุคเก่า ที่ต้องอาศัยหลักฐานจากบันทึกของฝรั่งมากมาย

พอคำอาจไม่ได้สนใจเรื่องภาษาเท่ากับบาทหลวงหรือพระที่จะมาเผยแผ่ศาสนาคริสต์ซึ่งต้องเรียนรู้ภาษาของคนพื้นเมือง เพื่อสะดวกแก่การสอนศาสนา หลักฐานสำคัญคือข้อความที่ อำไพ จันทรจิระ อ้างจากวารสารของสยามสมาคม ค.ศ. ๑๙๑๑ มาอีกที่ว่า เมื่อสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑) สังฆราชลาโน (Louis Laneau) ได้แปลและแต่งหนังสือศาสนาคริสต์เป็นภาษาไทยเป็นจำนวนถึง ๒๖ เล่ม กับยังแต่งหนังสือไวยากรณ์เล่มหนึ่ง และพจนานุกรมอีกเล่มหนึ่ง ซึ่งจัดพิมพ์ขึ้นเป็นภาษาไทย แต่เขียนด้วยอักษรโรมัน

แต่น่าเสียดายที่จนบัดนี้ยังไม่เคยมีใครไปค้นวารสารสยามสมาคมหรือค้นหาหนังสือดังกล่าวมาขยายความต่อ แม้แต่ตัวผู้เขียนเอง (เอนก) ก็ได้แต่อ้างอิงแบบสั้นๆ มาไว้ในเรื่อง “พจนานุกรมรุ่นแรกของไทย (ฝรั่งทำแทบทั้งสิ้น)” ซึ่งจำเป็นต้องนำมาทบทวนอีกครั้งก่อนจะเขียนถึงผลงานของอาจารย์ปรีชาญาณ ปานเกตุ ที่ชื่อ ศัพท์พจนานุกรมวัฒนธรรมไทย เล่มนี้

จากเรื่องพจนานุกรมเล่มแรกๆ (รวมพิมพ์ในหนังสือชื่อ *ฝรั่งเขียนไทย* สำนักพิมพ์แสงแดด จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๓๘) และการชำระเรื่องดังกล่าวใหม่เมื่อลงมือเขียนคำนำครั้งนี้ ขอสรุปความว่า พ.ศ. ๒๓๘๙ (สมัย ร. ๓) มีต้นฉบับ

พจนานุกรมสำคัญปรากฏออกมาในรูปปลายมืออันประณีต ๒ เล่มคือ

๑. *A Dictionary of the Siamese Language* โดย เจ. เทเลอร์ โจนส์ หรือ J. Taylor Jones คัดลอกโดยหมอจันตะเล หรือ J.H. Chandler เมื่อ ค.ศ. ๑๘๔๖ พ.ศ. ๒๓๘๙ ผู้เขียนเคยเห็นต้นฉบับที่ถ่ายเป็นไมโครฟิล์ม ในหอสมุดแห่งชาติ ได้เคยเขียนเผยแพร่ในหนังสือ *ฝรั่งเขียนไทย* ไปแล้ว

พจนานุกรมของ เทเลอร์ โจนส์ แปลคำไทยเป็นภาษาอังกฤษ เช่น เก้าอี้-a chair ตัวหนังสือที่คัดลอกหรือทำสำเนาด้วยเครื่องก๊อปปี้แบบเก่า เลอะเลือน อ่านไม่ออกหลายคำ

๒. พจนานุกรมแปลคำไทยเป็นไทย จัดทำโดยผู้ช่วยชาวพื้นเมืองชาวสยามภายใต้การกำกับดูแลของศาสตราจารย์ เจ. คาสเวล (J. Caswell) คัดลอกและขยายความโดยหมอจันตะเล หรือ J.H. Chandler เมื่อ ค.ศ. ๑๘๔๖ พ.ศ. ๒๓๘๙ เช่นกัน

พจนานุกรมเล่มที่ ๒ นี้ สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพิ่งนำมาพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๔ (หนาเกือบพันหน้า พิมพ์เพียง ๕๐๐ เล่ม ราคา ๑,๓๐๐ บาท) ตัวหนังสือสวยงามและคมชัดดีมาก เดิมทีเดียวเมื่ออ่านหน้าปก ผู้เขียนเคยงุนงงและสับสนคิดว่าเป็นฉบับเดียวกันกับเล่ม ๑ เพราะมีชื่อหมอจันตะเลเหมือนกัน แต่เมื่อนำมาเทียบอย่างตั้งใจอีกครั้ง จึงพบว่าเป็นคนละฉบับ คือเล่มหนึ่งแปลไทยเป็นอังกฤษ อีกเล่มแปลไทยเป็นไทย

พจนานุกรมต่อจากนี้ ได้แก่

- พจนานุกรม ภาษาลาติน-ไทย สำหรับคณะสอนศาสนาแห่งประเทศไทย จัดทำโดยวัดอัสสัมชัญ พิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๐ พ.ศ. ๒๓๙๓

- “ศัพท์ พระจะนะ พาสาไท” ของสังฆราชปาเลอกัว แปลไทยเป็นภาษาลาติน-ฝรั่งเศส และอังกฤษ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๗

- *พจนานุกรม อังกฤษ-ไทย* โดย แซมมวล แกมเบล แมคฟาร์แลนด์ พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘

- *อักขรภิธานศัพท์* โดยหมอบรัดเลย์ และอาจารย์ทัด พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ (หมอบรัดเลย์ถึงแก่กรรมในปีนั้น) เท่าที่ศึกษาเรื่องพจนานุกรม

มา ผู้เขียนเห็นว่าหนังสือ *อักษรวิธานศรึบท์* ของหมอบรัดเลย์อ่านสนุกที่สุด เพราะได้อธิบายความ หรือขยายความศัพท์แต่ละคำอย่างมีเกร็ดหรือข้อสังเกตที่น่าสนใจ

เช่น บอกว่า “แมงวัน, เปน สัตว์เล็กอย่างหนึ่ง, มันยอมมาไต่ตอมแต่ในเพลากลางวัน, กลางคืนมันไม่มาเลย” (หน้า ๕๑๓)

“แมร์ัก, หญิงสหาย, คือหญิงที่เปนเมียของชายที่เปนเกลอ, เรียกแมร์ัก, เกลอคือผู้อื่นใช้ญาติ, และสะบถสบาลต่อกัน, ว่าจะซื่อตรงต่อกัน, ไม่ประทุษฐร้ายแก่กันเลย.” (หน้า ๕๐๒)

หนึ่งในหนังสือ *ประถม ก กา แจกลูกอักษร* แล *จินตามณี* กับ *ประถม มาลา* ฉบับโรงพิมพ์หมอบรัดเลย์ ซึ่งน่าจะพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ หมอบรัดเลย์ได้เพิ่มความรู้ธิบายศัพท์ต่างๆ เข้าไปหลายหน้า จะว่าหมอบรัดเลย์ทำพจนานุกรมสั้นๆ และน่าอ่าน ซ่อนไว้ในหนังสือชุดนั้นด้วยก็ได้

ประถม ก กา เล่มดังกล่าว บางท่านไม่ทันสังเกต จึงหยิบเอาปีพิมพ์ครั้งที่ ๙ ค.ศ. ๑๘๗๙ พ.ศ. ๒๔๒๒ มาบอกผู้อ่านเป็นทำนองว่าเริ่ม “พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๒” อันน่าจะเป็นการเข้าใจผิด ความจริงแล้ว หนังสือเล่มนี้เคยมีโฆษณาขายเป็นครั้งแรกในชื่อ *จินตามะณี* ในหนังสือพิมพ์ *บางกอกรีคอร์ดเดอร์* ของหมอบรัดเลย์เองตั้งแต่ฉบับพฤหัสบดี พ.ศ. ๒๔๐๘ (หน้า ๓๔) แต่รวม *ประถม ก กา* กับอื่นๆ ด้วยปนเปกันหลายอย่าง (*จินตามณี* มีหลายสำนวน ขอให้อ่านคำอธิบายในหนังสือชื่อ *วรรณกรรมสมัยอยุธยา* เล่ม ๒ ของกรมศิลปากร พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ หน้า ๔๓๕-๔๓๙)

หลังจากฝรั่งทำพจนานุกรมมาหลายฉบับแล้ว ใน พ.ศ. ๒๔๒๗ ทางกรมไทยคือกรมศึกษาธิการ จึงเริ่มรวมคำศัพท์ไทยขึ้นบ้าง จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๒ รัฐบาลไทยจึงพิมพ์พจนานุกรมออกมาเป็นเล่มแรก

เรื่องของพจนานุกรมยังมีอีกยาว จะเก็บความต่อไปอีกคำนิยามก็จะยิ่งยาวเกินจำเป็น จึงขอให้ท่านที่สนใจไปอ่านต่อในหนังสือ *ฝรั่งเขียนไทย* แทนจะกลับมาที่หนังสือ *ศัพทานุกรมวัฒนธรรมไทย* ซึ่งเป็นต้นเหตุให้เขียนคำนิยามหนังสือรวมคำหรือรวมศัพท์แล้วอธิบายอย่างสั้นๆ ไปตามลำดับอักษร

นั้น เราเรียกว่าพจนานุกรมบ้าง ปทานุกรมบ้าง (อนุกรม แปลว่า เรียงตามระบบ เช่น เรียงตามลำดับอักษร ก ข ค ง) หากอธิบายอย่างยาวพอสมควรก็เรียกว่า สารานุกรม ส่วนหนังสือที่ท่านถืออยู่นี้ อธิบายคำเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยแบบสั้นบ้างยาวบ้าง ทางบรรณาธิการคือ รองศาสตราจารย์ประพนธ์ เรืองณรงค์ ได้ตั้งชื่อนำหน้าให้ว่า “ศัพทานุกรม”

อาจารย์ปรีชญา ปานเกต ผู้รวบรวมศัพท์มาอธิบาย เป็นชาวสุพรรณบุรี เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ มีความสนใจเรื่องภาษาและเรื่องไทยๆ มาตั้งแต่เรียนชั้นมัธยม เมื่อจบการศึกษาจากโรงเรียนกรรณสูตศึกษาลัย ในตัวเมืองสุพรรณบุรี แล้ว ได้เข้ามาศึกษาวิชาภาษาไทย จนได้รับปริญญาศึกษาศาสตรบัณฑิต (ภาษาไทย) จากมหาวิทยาลัยศิลปากร (ทับแก้ว) และปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วรรณคดีไทย) จากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สรุปว่าได้ปริญญาตรีและโทด้านภาษาไทยมาทั้งสองระดับ ต่อจากนั้นก็มาเป็นอาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี ทำการสอนนักศึกษาทั้งไทยและจีนอย่างตั้งใจมาโดยตลอด ระหว่างสอนนี้ เขายังสละเวลาพักผ่อนวันเสาร์ อาทิตย์ และวันว่างมาช่วยงาน “บ้านพิพิธภัณฑ” ที่ผู้เขียนกับสมาคมกิจวัฒนธรรมดูแลอยู่หลายปี ทำให้สนิทสนมและรู้จักเจ้าตัวอยู่พอสมควร

เมื่ออาจารย์ปรีชญาเรียนอยู่นั้น เคยทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์” พ.ศ. ๒๕๕๑ กับเมื่อสอนหนังสือแล้วเคยทำงานวิจัยเรื่อง “วรรณกรรมประเพณีพิธีกรรม ๑๒ เดือน : บทบาทและคุณค่าต่อสังคมไทย” ให้มหาวิทยาลัยใน พ.ศ. ๒๕๕๕ จากการศึกษาเรื่องในหัวข้อดังกล่าวนี้เอง ทำให้อาจารย์ปรีชญาคิดรวมศัพท์มาเขียนคำอธิบายแยกออกเป็นเล่มอีกต่างหากด้วย

การทำหนังสืออธิบายศัพท์ไม่ใช่เรื่องง่าย นานมาแล้วผู้เขียนเคยไปขอสัมภาษณ์คุณอุทัย สินธุสาร ที่ถนนเอกมัย เพราะอยากรู้ว่าท่านมีวิธีทำสารานุกรม ก ถึง ฮ ด้วยตนเองอย่างไร จึงทำสารานุกรม ๒๔ เล่มได้สำเร็จ เมื่อ

ไปถึงก็พบว่าคุณอุทัยต้องใช้ความอดสาหะอย่างใหญ่หลวงในการเก็บคำอธิบายจากหนังสือต่างๆ ทั้งไทยและต่างประเทศ จดลงในบัตรรายการ (กระดาษ) เรียงไปตามลำดับอักษร แล้วทยอยพิมพ์ออกไปทีละเล่มอย่างต่อเนื่อง กว่าจะสำเร็จก็กินเวลาหลายปี

ยุค ๒๕๓๐ เป็นยุคที่คนไทยเริ่มใช้คอมพิวเตอร์ส่วนบุคคลกันบ้างแล้ว แต่การทำพจนานุกรมก็ยังเป็นเรื่องเฉพาะคนที่สนใจจริงเท่านั้น สู้เลือกเขียนเฉพาะคำที่ตนสนใจเป็นเรื่องๆ ไปไม่ได้ อาจารย์ปรีชาเป็นคุณรุ่นใหม่ เขาได้ใช้ประโยชน์จากคอมพิวเตอร์หรือโน้ตบุ๊ก เรียงศัพท์และทำคำอธิบายอย่างอดสาหะไปที่ละน้อย กระทั่งที่สุดก็สามารถรวมคำได้หลายร้อยคำ คำไหนที่เขาพหุภาพหรือถ่ายภาพมาประกอบได้ ก็พยายามใส่ภาพประกอบพร้อมคำบรรยายอีกต่างหาก ทำให้หนังสือไม่ถึงกับหนักเกินไป และกลับชวนให้น่าอ่านยิ่งขึ้นไปอีก

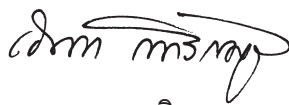
หลังจากทำงานเสร็จเรียบร้อยแล้ว เขาส่งต้นฉบับให้พิมพ์คำสำนักพิมพ์พิจารณาจัดพิมพ์ ต้องแก้ไขเพิ่มเติมข้อมูลอยู่หลายระยะ ที่สุดสำนักพิมพ์จึงตกลงพิมพ์ให้เสร็จภายในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๕๘

ถึงตอนเอาต้นฉบับมาตรวจแก้ครั้งสุดท้ายในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๘ ผู้เขียนได้ทราบว่เกิดอุบัติเหตุที่คาดไม่ถึง คือเขาล้มเซฟข้อมูลล่าสุดและแถมยังเผลอเลื่อนนิ้วไปกดดีลิต (ลบ) ต้นฉบับแก้ไขล่าสุดเข้าโดยบังเอิญ หลังจกนั้กุ่มขมับ และรวบรวมสติอยู่พักใหญ่ จึงกััดพันทำงานซ้ำอีกครั้งจนกระทั่งสำเร็จในที่สุด

หนังสือ ศัพท์พจนานุกรมวัฒนธรรมไทย เป็นหนังสือที่มีคุณค่า เพราะอาจารย์ปรีชาได้ใช้ความบากบั่นเรียบเรียงคำอธิบายอย่างง่าย ๆ และน่าอ่าน พร้อมทั้งสรรหาหลักฐานจากหนังสือเก่าที่สะสมไว้ มาอ้างอิงให้ผู้อ่านได้ทราบเป็นตัวอย่างด้วย เมื่อผู้เขียนทดลองนึกศัพท์บางคำขึ้นมา แล้วพลิกหนังสือดูว่ามีคำอธิบายศัพท์นั้นหรือไม่ ก็พบว่ามี แสดงว่าอาจารย์ปรีชาทำงานได้รอบคอบพอสมควร แม้ศัพท์แปลกบางคำที่ไม่เคยรู้มาก่อนก็ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ ยกตัวอย่างคำที่พบโดยบังเอิญจริงๆ เช่นคำว่า นาคลดดา ซึ่งแปลว่า ของลับบุรุษ.

[นาค (บาลี-สันสกฤต) = งู + ลตา (บาลี-สันสกฤต) = เถววัลย์, ไม่เลื้อย]
เป็นต้น (พจนานุกรมฉบับมติชนและฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมาย
ว่า เถววัลย์ งู หรือเถาพุ่มเท่านั้น)

ภาษาและความรู้ของมนุษย์มีหลายระดับ การใช้คำของคนต่างชั้น
วรรณะ ตลอดจนคนต่างภูมิภาค ต่างอาชีพ ทำให้เกิดศัพท์เฉพาะหรือศัพท์ที่
คนทั่วไปอาจไม่เข้าใจมากมาย การทำคำอธิบายศัพท์ต่างๆ จึงเป็นเรื่องจำเป็น
การที่อาจารย์ปรีชา ปานเกตุ ตั้งใจทำหนังสือ ศัพท์านุกรมวัฒนธรรมไทย
จากคลังหนุ่มที่มีอยู่จึงเป็นเรื่องที่ควรชื่นชม และหวังว่า ศัพท์านุกรมวัฒนธรรม
ไทย จะเป็นหนังสือคู่มือที่ห้องสมุดและนักอ่านควรมีไว้ใช้เป็นอย่างยิ่ง

เอนก นาวิกมูล

บ้านพิพิธภัณฑ์ โทร. ๐๘ ๙๒๐๐ ๒๘๐๓

วันพุธที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๘

คำนำสำนักพิมพ์

ศัพทานุกรมวัฒนธรรมไทย เล่มนี้ อาจารย์ปรัชญา ปานเกิดุ ได้รวบรวม ศัพท์เกี่ยวกับวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ โดยนำเสนอแบบ พจนานุกรมและสารานุกรม ซึ่งค้นคว้าศึกษาจากเอกสารต่างๆ ดังที่บอกไว้ในบรรณานุกรม เช่น พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พระราชพงศาวดาร คำให้การของชาวกรุงเก่า จดหมายเหตุรายวัน ราชกิจจานุเบกษา รวมทั้งวรรณคดี เช่น รามเกียรติ์ ขุนช้างขุนแผน อิเหนา ไตรภูมิพระร่วง ทวาทศมาส สมุทรโฆษคำฉันท์ ลิลิตพระลอ ลิลิตตะเลงพ่าย ฯลฯ รวมทั้งวรรณกรรม ปัจจุบันอีกหลายเล่ม ซึ่งผู้เขียนพยายามรวบรวมข้อมูลหลากหลาย เพื่อความถูกต้องและสมบูรณ์ของเนื้อหา นอกจากนี้ คำศัพท์บางคำมีการยกวรรณกรรม ดังกล่าวมาเป็นตัวอย่าง เพิ่มความน่าสนใจ เช่น อธิบายคำว่า “ยายมด”

ยายมด แม่มด คือ ผู้หญิงที่ชำนาญในการทำเสน่ห์ยาแฝด เช่น “...จึงแสวงหายายมด ไปจรดผู้ยาย่า จำเอาแต่ผู้สิทธิ์...” (ลิลิตพระลอ)

หนังสือเล่มนี้เป็นการประมวลศัพท์วัฒนธรรมไทยหลากหลาย ทั้งที่เกี่ยวกับประเพณีวัฒนธรรมในราชสำนัก และประเพณีวัฒนธรรมราษฎร เช่น นามราชสกุลต่างๆ ตัวอย่างเช่น ฉัตรชัย ชุมพล โสณกุล อาภากร กฤดากร ฯลฯ ศัพท์ตำแหน่งข้าราชการฝ่ายใน เช่น ท้าวทรงกันดาล ท้าววรคณานันท์ ท้าววรจันทร์ ฯลฯ ศัพท์ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ เช่น พระคลังในขวา พระคลังในซ้าย ฯลฯ รวมทั้งศัพท์ผ้าโบราณ เช่น ผ้าเยียรบับ โหมด ไยบัว ตาด ร้วทอง ศัพท์ขนมต่างๆ เช่น ขนมกง แข่ง จ้าง ต้มขาว ต้มแดง ข้าวต่างๆ เช่น ข้าวขวัญ ข้าวยาคุ ข้าวเหนียวแดง นอกจากนี้ ศัพท์เกี่ยวกับความเชื่อทาง

พุทธศาสนา โหราศาสตร์ ไสยศาสตร์ รวมทั้งศัพท์ภาษาต่างประเทศ ตัวอย่าง
ภาษามลายู เช่น ซำโปะ ตูนาหงัน แบลลา ฯลฯ ศัพท์ภาษาจีน เช่น เซ็งเม้ง
โป๊ยเซียน แซยิด เซียวกาง ฯลฯ ล้วนเป็นศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมไทย
ทั้งสิ้น

ศัพทานุกรมวัฒนธรรมไทย เป็นผลงานการค้นคว้ารวบรวมทางวิชาการ
ของอาจารย์ปรีชา ปานเกตุ ที่นายกองอย่างน้อยช่วยส่งเสริมความรู้ทาง
วัฒนธรรมไทยให้แก่อนุชนและผู้สนใจ ได้เข้าใจและภูมิใจในเนื้อหาและ
เรื่องราวเกี่ยวกับมรดกล้ำค่าของบรรพบุรุษที่ควรอนุรักษ์ไว้

พิมพ์คำสำนักพิมพ์

คำนำ

หนังสือ ศัพทานุกรมวัฒนธรรมไทย เล่มนี้ เป็นผลสืบเนื่องมาจากการเขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์” ของภาควิชาวรรณคดี มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วรรณคดีเรื่อง โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส บรรจุคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีและพิธีกรรมไว้เป็นจำนวนมาก ในครั้งนั้นผู้เขียนได้พยายามรวบรวม จัดหมวดหมู่ บอกคำนิยาม และยกตัวอย่างประกอบให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่เนื่องจากต้องเขียนแข่งกับเวลาอันจำกัด ศัพท์โบราณจำนวนมากที่ไม่อาจหาคำนิยามได้ ทันทีจึงไม่มีโอกาสปรากฏในวิทยานิพนธ์ ตั้งใจว่าสักวันหนึ่งจะนำคำศัพท์เหล่านี้มาให้คำนิยามอย่างละเอียด และหาตัวอย่างจากวรรณคดีเล่มอื่นประกอบเพื่อความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

หลังสำเร็จการศึกษา ผู้เขียนเข้าปฏิบัติราชการที่สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี ได้รับมอบหมายให้สอนวิชาวรรณคดีวรรณกรรมตามศาสตร์ที่สนใจและร่ำเรียนมา ผู้เขียนพยายามหาตัวอย่างวรรณคดีโบราณที่มีคุณค่าด้านภาษาและสังคมมาสอนนักศึกษาอยู่เสมอ กุศลหนึ่งที่ได้รับคือมีโอกาสทบทวนทำความเข้าใจวรรณคดีที่เคยอ่าน และพบคำศัพท์โบราณที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมประเพณี นอกเหนือจากที่เคยเก็บไว้อีกเป็นจำนวนมาก ความคิดที่จะรวบรวมคำศัพท์ตามแนวทางที่ตั้งใจจึงเกิดขึ้นอีกครั้ง และครั้งนี้มีน้ำหนักมากพอที่จะกระตุ้นให้เริ่มลงมือทำงานเสียที

ผู้เขียนเริ่มรวบรวมและเรียบเรียงหนังสือเล่มนี้ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม ๒๕๕๓ จากที่ตั้งใจว่าจะเก็บเฉพาะคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียม ประเพณีและพิธีกรรมซึ่งเป็นศัพท์เฉพาะด้าน ขอบข่ายของคำศัพท์ได้ขยายออกไปเป็นการเก็บศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมไทยซึ่งครอบคลุมเนื้อหา มากกว่า และในท้ายที่สุดเห็นว่าศัพท์บางคำที่ปรากฏในวรรณคดีโบราณก็ควร จะรวบรวมไว้ด้วย หนังสือเล่มนี้จึงรวบรวมคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ไทยทั้งศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีกรรมทั้งพิธีราชภัฏและพิธีหลวง และโบราณคดีศัพท์ในวรรณคดี โดยให้คำนิยามหรือคำอธิบายอย่างสังเขป สำหรับผู้อ่านที่ต้องการคำจำกัดความอย่างกระชับ และใช้เป็นฐานข้อมูลสำหรับ ค้นคว้าเรื่องที่ตนเองสนใจต่อไป โดยได้ดำเนินการดังนี้

การเก็บศัพท์

เก็บรวบรวมคำศัพท์จากวรรณคดีโบราณทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง จากเชิงอรรถ อรรถาธิบาย ปทานุกรม ศัพทานุกรม พจนานุกรม สารานุกรม ตำรา และเอกสารประวัติศาสตร์หลายร้อยเล่ม ที่นักวิชาการและผู้ใหญ่ในอดีตเรียบเรียงไว้ ดังปรากฏในรายชื่อหนังสืออ้างอิงท้ายเล่ม แล้วเรียงลำดับ คำหลักตามตัวอักษรไทยตามวิธีใช้พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ โดยเก็บทั้งคำหลักที่มีรูปใกล้เคียงกันและความหมายอย่างเดียวกัน เช่น จตุรพักตร, จัตุรพักตร คำหลักที่มีรูปต่างกัน เนื่องจากออกเสียงเหมือนกัน จึงเขียนได้ทั้งสองคำ เช่น เก้าแก้ว, เฒ่าแก้ว คำหลักที่มีรูปต่างกันเพราะโบราณ กับปัจจุบันเขียนต่างกัน เช่น กัลปพฤกษ์, กัมปพฤกษ์, กรรมพฤกษ์ คำหลัก ที่มีรูปต่างกันเพราะเป็นศัพท์แผลง เช่น พินาร, ไพหาร คำหลักที่มีรูปต่างกัน เพราะเกิดจากฐานกรณ์การออกเสียง เช่น กรวด, จรวด, ตรวด

การเขียนคำอธิบายและการอ้างอิง

เขียนคำอธิบายโดยเรียงลำดับคำหลักตามตัวอักษรไทย แล้วให้ความหมายของคำหลักโดยตรวจสอบความสอดคล้องของคำและความหมายจาก

พจนานุกรมฉบับต่างๆ เอกสารโบราณ และตำราวิชาการ ทั้งนี้ได้พยายามรักษาอัตราส่วนความสั้นยาวและความสม่ำเสมอกลมกลืนให้เป็นแบบแผนอย่างเดียวกันตลอดเนื้อหา เช่น ยกตัวอย่าง บอกรากศัพท์ แสดงคำเดิมในภาษาบาลี-สันสกฤต หรือในภาษาอื่น โดยบอกที่มาของแหล่งอ้างอิงไว้ท้ายคำนิยามทุกครั้ง ส่วนบางคำที่ความหมายของศัพท์มีความชัดเจนหรือเป็นคำที่คนส่วนใหญ่รู้จักและใช้กันทั่วไปแล้ว ก็ได้แสดงตัวอย่างไว้อีก

ภาพประกอบ

ภาพประกอบคำศัพท์เพื่อเสริมความเข้าใจมีทั้งที่ผู้เขียนถ่ายเอง และภาพเก่าจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ภาพที่ผู้เขียนถ่ายเองจะมีคำบรรยายภาพเฉพาะคำศัพท์ที่นำภาพมาประกอบเท่านั้น ส่วนภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติจะบอกรายละเอียดของภาพและบอกรหัสอ้างอิงตามระบบของหอจดหมายเหตุแห่งชาติทุกภาพ

หนังสือ *ศัพทานุกรมวัฒนธรรมไทย* เล่มนี้ ผู้เขียนทุ่มเทกำลังสติปัญญา ทำงานด้วยความวิริยะอุตสาหะมาก หลายครั้งที่การทำงานเกิดปัญหาและอุปสรรค ทั้งปัจจัยภายในคือสภาวะทุกข์ประจำตน และปัจจัยภายนอกคือปภิกขณทุกข์ที่จรเข้ามาในชีวิต แต่ไม่มีสักครั้งที่ผู้เขียนครั่นคร้ามหวั่นเกรงจนคิดเลิกล้มหรือละทิ้งการเขียน ความปิติยินดีและอิ่มเอมเปรมใจเมื่อพบศัพท์ที่ไม่เคยปรากฏในพจนานุกรมเล่มใดมาก่อน หรือเมื่อพบคำอธิบายขยายความศัพท์จากหนังสือเล่มต่างๆ ทำให้ผู้เขียนมุ่งมั่นมาจนบัดนี้ที่จะเอาชนะอุปสรรคทั้งปวง และเดี่ยวกรำตัวเองให้เขียนหนังสือเล่มนี้จนสำเร็จให้ได้

ตลอดระยะเวลา ๕ ปีเต็มที่ทำงานด้วยความสุขและระทมทุกข์ไปพร้อมกันนี้ ผู้เขียนได้รับความเมตตา ความอนุเคราะห์ ความช่วยเหลือเกื้อกูล และน้ำใจไมตรีจากท่านผู้ใหญ่และมิตรสหายมากมาย ในปัจฉิมอนุเฉทแห่งการพรรณนากระบวนการทำงานหนังสือ *ศัพทานุกรมวัฒนธรรมไทย* ผู้เขียนขอกล่าวคำขอบขอบคุณทุกๆ ท่าน ดังนี้

ขอขอบพระคุณ คุณวรพันธ์ โลกิตสถาพร กรรมการผู้จัดการ บริษัท
สถาพรบุ๊คส์ จำกัด คุณสุภักชญา โลกิตสถาพร รองกรรมการผู้จัดการ บริษัท
สถาพรบุ๊คส์ จำกัด ที่ได้จัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ และขอขอบพระคุณ รอง
ศาสตราจารย์ประพนธ์ เรืองณรงค์ บรรณาธิการต้นฉบับ ที่กรุณาตรวจทาน
ต้นฉบับทั้งหมด ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ ซึ่งให้เห็นข้อผิดพลาด และแก้ไข
เพิ่มเติมข้อมูลให้หนังสือถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอกราบรำลึกถึงพระคุณครูอาจารย์ตั้งแต่ระดับชั้นประถมศึกษา
มัธยมศึกษา อุดมศึกษา ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาการทุกแขนง ให้มีความรู้
สั่งสมเป็นฐานปัญญาและพัฒนาเป็นหนังสือเล่มนี้

ขอกราบรำลึกถึงเจ้านาย ขุนนาง กวี นักปราชญ์ นักวิชาการ และ
ผู้เขียนหนังสือจำนวนมากในอดีต ซึ่งผู้เขียนได้อ่านคำอธิบายความหมายของ
คำและเก็บตัวอย่างการใช้คำ ผู้เรียบเรียงพจนานุกรมต่างๆ รุ่นก่อน ซึ่งผู้เขียน
ได้อาศัยสอบถามการให้ความหมาย

ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.เสาวณิต วิงวอน ภาควิชา
วรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ที่สั่งสอนสรรพ
ศิลปวิทยาให้ศิษย์มีความรู้และภูมิปัญญาอย่างแท้จริง กรุณาให้คำปรึกษา
และให้คำแนะนำอันมีคุณค่ายิ่งด้วยวาทะโกศล อนุเคราะห์ให้ยืมหนังสือและ
เอกสารเก่า กับมอบหนังสือวิชาการจำนวนมากให้ผู้เขียนใช้ค้นคว้าเรียบเรียง
และอ้างอิง ท่านสร้างเครื่องคุ้มกันภัยในสารทิศ คือสอนให้ศิษย์ปฏิบัติได้จริง
จนสามารถนำวิชาไปทำการงานเลี้ยงชีพได้ ท่านเป็นครูต้นแบบที่ผู้เขียนจัก
รำลึกถึงด้วยความเคารพบูชา และยึดมั่นศรัทธาในครรลองแห่งวิชาชีพครูไป
จนตลอดชีวิต

ขอขอบพระคุณ อาจารย์ทองใบ แท่นมณี ผู้ทรงคุณวุฒิด้านภาษาและ
วรรณกรรม ที่กรุณาอ่านต้นฉบับอย่างละเอียด และตรวจแก้ไขการวิเคราะห์
รากศัพท์บาลี-สันสกฤต ผู้ช่วยศาสตราจารย์สิริอาภา รัชตะหิรัญ คณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่กรุณาตรวจแก้ไขและขัดเกลาสำนวนภาษา
ให้คำแนะนำและคำปรึกษาอันเป็นประโยชน์ ห่วงใยในการทำงาน และให้กำลังใจ

ใจแก่ศิษย์เสมอมา ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณด้วยความเคารพอย่างสูงยิ่ง

ขอขอบพระคุณ อาจารย์เอนก นาวิกมูล ที่ให้การสนับสนุนส่งเสริม กระตุ้นให้เกิดความอุตสาหะในการสร้างสรรค์ผลงาน นับแต่ผู้เขียนได้มีโอกาส ร่วมเป็นอาสาสมัครของ “บ้านพิพิธภัณฑ” เมื่อเดือนตุลาคม ๒๕๕๐ ท่านสอน ให้เห็นประโยชน์ของการทำงานเพื่อชาติ และเมตตาให้ผู้เขียนติดตามไปศึกษา หาความรู้ยังสถานที่ต่างๆ ตลอดจนแนะนำเรื่องการถ่ายภาพ การจัดระบบและ การลงรหัสอ้างอิงภาพ เมื่อทราบว่าผู้เขียนเริ่มเขียนหนังสือเล่มนี้ และต้องใช้ เอกสารอ้างอิงจำนวนมาก ท่านอนุญาตให้ใช้ห้องสมุดส่วนตัวของท่านในการ ค้นคว้าข้อมูลอย่างไม่หวงแหน และมอบผลงานเขียนของท่านรวมถึงหนังสือ เล่มอื่นๆ สำหรับค้นคว้าอ้างอิงอีกมากมาย ท่านแนะนำผู้เขียนให้ได้รับความ เกื้อกูลจากนักวิชาการ และรับความอุปการะจากท่านผู้ใหญ่ จนมีความมั่นคง ในวิชาชีพ และเมื่อหนังสือได้รับการจัดพิมพ์ ท่านได้เมตตาเขียนคำนิยมและ มอบภาพจิตรกรรมฝาผนังจากคลังข้อมูลสำหรับพิมพ์เป็นภาพปก นับเป็นขวัญ และกำลังใจของการเริ่มต้นเขียนหนังสือของลูกศิษย์เป็นอย่างยิ่ง ผู้เขียนจัก ยึดมั่นและเจริญรอยตามวัตรปฏิบัติของท่านเป็นนิตยวัตร

ขอขอบพระคุณ อาจารย์วรรณ นาวิกมูล ครูผู้ประเสริฐ ที่เมตตา อนุเคราะห์และเกื้อกูลชีวิตผู้เขียนด้วยเมตตาที่คุณยิ่ง ท่านสอนให้เข้าใจ ศิลปวิทยาอย่างลึกซึ้ง และสอนให้เข้าใจชีวิตอย่างแจ่มแจ้ง ฝึกฝนอบรม คุณธรรมและจริยธรรมให้เป็นคนดี หาทางให้ศิษย์เป็นสุขและเจริญก้าวหน้าทั้ง ทางด้านวิชาการและการดำเนินชีวิต คอยระวังมิให้ศิษย์ตกอยู่ในความประมาท สงเคราะห์ทุนทรัพย์ให้ผู้เขียนสามารถดำรงตนได้ตามสมควรแก่ฐานะ ชื่นชม ยินดีเมื่อผู้เขียนประสบกับอภิไญกรรมณ์ ห่วงใยและให้กำลังใจเมื่อต้องประสบกับ อภิไญกรรมณ์ ผู้เขียนจักสำนึกในพระคุณของท่านชั่วกาลนาน

ขอกราบนมัสการ พระราชเวที (สุรพล ชิตญาโณ ป.ธ. ๙) ผู้ช่วยเจ้า อาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และพระมหาวิเชียร ลีวิฑูณ ป.ธ. ๔ ที่เมตตาให้หนังสือที่ระลึกที่วัดจัดพิมพ์ในวาระโอกาสต่างๆ สำหรับศึกษาข้อมูล กราบขอบพระคุณ พระมหาราชครูพิธิศรีวิสุทธิคุณ (ชวิน รั้งสิพราหมณกุล)

ประธานพระครูพราหมณ์ ที่อนุญาตให้ผู้เขียนเข้าบันทึกภาพพระราชพิธี
ตรีปวาย เมตตาตอบคำถามและอธิบายข้อมูลอย่างละเอียด อันเป็นประโยชน์
อย่างยิ่งในการเขียนหนังสือเล่มนี้

ขอขอบพระคุณ คุณธงชัย ลิขิตพรสวรรค์ กรรมการผู้จัดการสำนักพิมพ์
ต้นฉบับ นายกสมาคมกวีพัฒนาธรรม และนายกสมาคมจดหมายเหตุไทย ที่
เมตตาให้โอกาสผู้เขียนทำหน้าที่บรรณาธิการหนังสือประชุมนิราศตั้งแต่ภาค
ที่ ๒ จนถึงภาคที่ ๔ และมอบหนังสือที่สำนักพิมพ์จัดพิมพ์และหนังสือเล่ม
อื่นๆ อีกมากมายให้ผู้เขียนใช้ศึกษาค้นคว้า และสนับสนุนส่งเสริมให้ผู้เขียน
ได้มีโอกาสทำงานร่วมกับพิมพ์คำสำนักพิมพ์

ขอขอบคุณ คุณมาร์ค ทิพย์มาบุตร ที่กรุณาให้ยืมหนังสือส่วนตัวและมอบ
สำเนาหนังสือเก่าและพจนานุกรมทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศสำหรับ
การค้นคว้าอ้างอิง คุณรัชณี ทรัพย์วิจิตร ศูนย์นราธิปเพื่อการวิจัยสังคมศาสตร์
และคุณทิพวรรณ บุญส่งเจริญ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรม
ศิลปากร ที่กรุณาให้หนังสือสำหรับค้นคว้า เรียบเรียง และการอ้างอิง และขอ
ขอบคุณ คุณโชติรส เกตุแก้ว ที่ช่วยแนะนำการใช้เครื่องมือเรียงลำดับอัตโนมัติ
ในคอมพิวเตอร์ ช่วยร่นระยะเวลาการจัดเรียงศัพท์ที่ได้เป็นอย่างดี

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ และ
หอสมุดดำรงราชานุภาพ กรมศิลปากร เจ้าหน้าที่หอสมุดของสถาบันการศึกษา
ต่างๆ ได้แก่ มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ
เจ้าหน้าที่ห้องสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ที่ช่วยอำนวยความสะดวก
ความสะดวกตลอดระยะเวลาของการค้นคว้าข้อมูล

ขอขอบคุณในมิตรไมตรีและกำลังใจของอาจารย์นพวัฒน์ สุวรรณช่าง
และอาจารย์อรรถวิทย์ รอดเจริญ ที่มีให้ตลอดระยะเวลาการค้นคว้าเรียบเรียง
ยาวมิตรทั้งสองร่วมทบทวนการนิยามศัพท์ การยกตัวอย่าง และให้ข้อมูลอัน
เป็นประโยชน์ทุกครั้งที่ได้สังสรรค์เสวนา ขอขอบคุณ คุณสมชัย อำนวยเวโรจน์
ที่อนุญาตให้ใช้ภาพถ่ายจิตรกรรมฝาผนังพระวิหารหลวง วัดราชประดิษฐสถิต

มหาสิมาราม และภาพพระราชพิธีตรีปวาย เป็นภาพประกอบหนังสือเล่มนี้

ขอบคุณ คุณวีระยุทธ คุณาศัย ปิยมิตรที่สละเวลาร่วมเดินทางไปถ่าย
ภาพประกอบกับผู้เขียนทุกครั้ง วีระยุทธเป็นเพื่อนผู้มีอุปการะ เพื่อนร่วมทุกข์
ร่วมสุข เพื่อนแนะนำประโยชน์ และเป็นเพื่อนมีความรักใคร่ สมความหมาย
แห่งคำว่ามิตรแท้ทุกประการ

ขอบคุณลูกศิษย์ที่ช่วยเหลืองานด้านต่างๆ ของครูมาตั้งแต่ต้น ได้แก่
นายพีระ สถานสถิตย์ นางสาววิชุดา กลิ่นจงกล นายยงยุทธ ทิพย์วงษ์ โดย
เฉพาะนางสาวปิยนุช แซ่หลาย ลูกศิษย์ผู้มีสติปัญญาและความรู้ความสามารถ
ลึกซึ้งกว้างไกล ได้ช่วยคัดเลือกและจัดระบบข้อมูลให้มีระเบียบแบบแผนมาก
ขึ้น ช่วยสำเนาเอกสารและสแกนภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติทุกภาพ
ด้วยความพากเพียร ครูขอประกาศความดีของลูกศิษย์ทุกคนให้ปรากฏเป็นที่
ยกย่องสืบไป

ขอกราบขอบพระคุณ พ่อสินสมุทร แม่สมพิศ ปานเกตุ ผู้เป็นบูรพาจารย์
และพระพรหมของลูก ลูกขออุทิศความดีของหนังสือเล่มนี้บูชาพระคุณของพ่อ
และแม่ผู้ให้ชีวิตและเลือดเนื้อ ขอขอบคุณ คุณณัฐชนก ปานเกตุ น้องสาวที่เป็น
กำลังใจให้พี่เสมอ และขอขอบคุณ คุณรัชนี ปานเกตุ ผู้เป็นสขีภรรยา ที่อดทน
ต่อปัญหานานาและเสียสละความสุขดูแลผู้เขียนและครอบครัวตลอดระยะเวลา
แห่งการทำงานอันยาวนาน ผู้เขียนขอขอบคุณด้วยน้ำใสใจจริง

ขอขอบคุณ คุณสุปรีดี ณ นคร และคุณกลศ เอี่ยมอรุณ ที่ช่วยประสาน
งานตั้งแต่ครั้งเริ่มต้นดำเนินการจัดพิมพ์ คุณวสันต์ พรหมมิตรญาติ และกอง
บรรณาธิการพิมพ์คำสำนักพิมพ์ทุกคน ที่ได้รับการตรวจทานและพิสูจน์อักษร
ตลอดเล่มด้วยความตั้งใจและความพยายามอย่างเต็มที่ รวมถึงฝ่ายศิลป์ ฝ่าย
ขาย และฝ่ายผลิตทุกคน

ท้ายที่สุดขอขอบคุณผู้อ่านทุกท่านที่ช่วยสนับสนุนผลงานของผู้เขียน
หากหนังสือ ศัพท์านุกรมวัฒนธรรมไทย เล่มนี้มีข้อผิดพลาดคลาดเคลื่อน
ผู้เขียนกราบขอภัยในความเขลาและเอาจริงปัญญานออย่างสุดซึ้ง และหาก
ท่านใดมีข้อมูลที่ช่วยเกื้อหนุนให้หนังสือมีความถูกต้องสมบูรณ์ เป็นประโยชน์

แก่การศึกษา ขอให้โปรดเมตตาส่งต่อข้อมูลกับผู้เขียนโดยตรงเพื่อปรับปรุงแก้ไขต่อไป

ขอเดชาภาพพระศรีรัตนตรัย เทพไทยในไกรวัล พระบารมีของสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราช จงคุ้มครองรักษาทุกท่านทั้งที่เอ่ยนามและมีได้เอ่ยนาม ให้เจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ ธนสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิพิพัฒนามงคล จิรัฏฐิติ วิรุพหิไพบูลย์ ตลอดกาลเทอญ

ปรัชญา ปานเกตุ

วันจันทร์ที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๘

ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือนแปดหลัง ปีมะแม

สารบัญ

ก	๒๑	ป	๔๒๐
ข	๑๒๔	ป	๔๔๐
ค	๑๕๕	ผ	๔๖๒
ฅ	๒๒๒	ผ	๔๗๑
ง	๒๒๔	พ	๔๗๕
จ	๒๒๗	พ	๕๖๐
ฉ	๒๕๕	ภ	๕๖๑
ช	๒๗๐	ม	๕๖๕
ฌ	๒๙๔	ย	๕๘๔
ฎ	๒๙๘	ร	๕๙๐
ฏ	๓๐๐	ร	๖๐๔
ฐ	๓๐๑	ธ	๖๐๕
ฒ	๓๐๒	ว	๖๑๘
ด	๓๐๓	ศ	๖๓๔
ต	๓๑๘	ส	๖๔๐
ถ	๓๔๕	ห	๖๘๑
ท	๓๕๕	อ	๖๘๘
ธ	๓๙๔	บรรณานุกรม	๗๑๒
น	๔๐๗	ประวัติผู้เขียน	๗๙๐

{ ก }

กกุฏภินท์ เครื่องราชูปโภคอันเป็นเครื่องหมายของพระราชาธิบดี ที่นับถือว่าสำคัญในปัจจุบันมี ๕ สิ่ง เรียกรวมว่า **เบญจราชกกุฏภินท์** คือ ๑. พระมหาพิชัยมงกุฏ ๒. พระแสงขรรค์ชัยศรี ๓. ชารพระกรชัยพฤกษ์ ๔. พัดวาลวิชนีกับพระแสงจามรี ๕. ฉลองพระบาทเชิงงอน, บางแห่งว่า ๑. พระมหาเศวตฉัตร ๒. พระมหาพิชัยมงกุฏ ๓. พระแสงขรรค์ชัยศรี ๔. พัดวาลวิชนีกับพระแสงจามรี ๕. ฉลองพระบาทเชิงงอน; ตำราปัญญาราชาภิเษก ว่ามี ๑. พระมหามงกุฏ ๒. พระภูษารัตกัมพล ๓. พระขรรค์ ๔. พระเศวตฉัตร ๕. รองพระบาททองประดับแก้ว; พระคัมภีร์อภิธานปิปปที่ปิภาย คาถาที่ ๓๕๘ กล่าวว่า ราชกกุฏภินท์ ๕ คือ พระขรรค์ (ขลุโค) ฉัตร (ฉตุต) อุณหิส (มฺณหีส) ฉลองพระบาท (ปาตุกา) วาลวิชนี (วาลวิชนี) โบราณเขียน **กกุฏภินท์** ก็มี. [กกุฏ (บาลี) = เครื่องหมาย ความเป็นพระราชา + ภณฺฑ (บาลี) = ของใช้].

กกุฏภินท์ ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รหัส ภ 003 หนวย 17/10

กงเต็ก การทำบุญให้แก่ผู้ตายตามพิธีของพระจีนและพระญวน ตรงกับคำว่า *ทักษิณานุประทาน* ของพุทธศาสนาฝ่ายหินยาน กระทำนับจากวันตาย คือ เมื่อครบ ๗ วัน ๒๑ วัน ๓๕ วัน ๕๐ วัน และ ๑๐๐ วัน มีการสวดอัญเชิญ พระพุทธเจ้ามาสู่พิธี เชิญดวงวิญญาณของผู้ตายมารับบุญ เสร็จแล้วส่ง กลับยังปรโลก และมีการเผากระดาษเงินกระดาษทอง กระดาษที่ทำเป็น รูปต่างๆ มีบ้านเรือน เครื่องอุปโภคบริโภค คนรับใช้ ธนบัตรปลอม เป็นต้น เพื่อส่งไปให้ผู้ตายได้ใช้ในปรโลก.

กงเต็กหลวง พิธีบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศถวายในงานพระศพเจ้านายตาม พิธีของพระจีนและพระญวน.

กฎหมายเทียบบาล กฎหมายหมวดหนึ่งในประมวลกฎหมายตราสามดวง เป็นกฎหมายส่วนพระองค์พระมหากษัตริย์ มีสาระสำคัญ ๓ แผนก คือ ๑. พระตำราว่าด้วยแบบแผน ประกอบด้วยตำราพระราชานุกิจและการ พระราชพิธีต่างๆ ในรอบปี ๒. พระธรรมนูญว่าด้วยตำแหน่งหน้าที่ราชการ ต่างๆ และการปกครองหัวเมือง ๓. พระราชกำหนดที่เป็นข้อบังคับสำหรับ พระราชสำนัก, โบราณเขียน *กฎหมายเทียบบาล* หรือ *กฎหมายเทียบบาล* แปล ตามศัพท์ได้ว่า กฎรักษาเรือนหลวง. [มณฑิร (บาลี-สันสกฤต) = เรือน หรือเรือนหลวง + บาล (บาลี-สันสกฤต) = รักษา].

กฐิน ผ้าไตรจีวรที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุผู้อยู่จำพรรษากาล ครบ ๓ เดือนรับมานุ่งห่มได้ในระยะเวลา ๑ เดือน คือตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒, คำว่ากฐินแปลตามศัพท์ว่า *ไม้ สะดิง* คือกรอบไม้หรือไม้แบบสำหรับขึงผ้าเพื่อตัดเย็บจีวร จึงเรียกผ้าที่ ขึงให้ตึงด้วยไม้สะดิงและเย็บเป็นจีวรว่าผ้ากฐิน.

กฐินกาล ช่วงเวลาที่กำหนดให้ทอดกฐินได้ คือตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑

ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒, เรียกเป็นสามัญว่า เทศกาลกฐิน ฤดูกฐิน หรือ หน้ากฐิน.

กฐินจร, กฐินโจร กฐินที่ทอดโดยมิได้จองกฐิน เมื่อผ่านไปพบวัดใดวัดหนึ่งที่ยังไม่ได้รับกฐิน ไม่มีผู้จองกฐิน และจวนจะหมดเขตกฐินแล้ว ก็จุใจมเข้าไปทอดถวายคล้ายกับโจรปล้นมิให้เจ้าของทรัพย์รู้ตัว, การที่เรียกกฐินที่ทอดในลักษณะนี้ว่า กฐินจร เพราะเป็นกฐินที่จรมาโดยไม่มีการนัดหมาย ส่วนคำว่า กฐินโจร อาจเกิดจากการล้อคำว่า กฐินโจล ซึ่งแปลว่า ผักกฐิน เพราะมีเสียงคล้ายกัน.

กฐินตัน กฐินที่พระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินไปทอดถวายยังวัดราษฎร์เป็นการส่วนพระองค์.

กฐินทาน การทำบุญถวายผ้ากฐิน มีความสำคัญพิเศษหรือข้อจำกัดพิเศษอย่างน้อย ๔ ประการ คือ ๑. จำกัดวัตถุ-สิ่งของที่จะทำกฐินทานต้องเป็นผ้าผืนใดผืนหนึ่งในไตรจีวร นอกนั้นจัดเป็นบริวารกฐินทั้งหมด ๒. จำกัดภิกษุ-พระภิกษุที่จะรับกฐินทานต้องจำพรรษาอยู่ที่วัดนั้นถ้วน ๓ เดือน และมีจำนวนอย่างน้อย ๕ รูป คือมี ๕ รูปขึ้นไป และต้องลงรับพร้อมกันทั้งหมด ๓. จำกัดกาล-กฐินทานมีกำหนดระยะเวลาตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ และแต่ละวัดจะรับกฐินได้เพียงปีละ ๑ ครั้งเท่านั้น ๔. จำกัดเขตสังฆกรรม-เมื่อทำพิธีอุปโลกน์ต่อสงฆ์เพื่อขอความเห็นชอบและถวายผ้ากฐินนั้นแก่พระภิกษุรูปหนึ่งแล้วจะต้องสวดญัติติดยกรรมวาจาให้ผ้ากฐินในท่ามกลางสงฆ์ภายในเขตสีมาหรือในโบสถ์ให้สำเร็จถูกต้องตามพระวินัยอีกครั้งหนึ่ง เช่น “...เวลากลางคืนมีทรงธรรม พระราชาคณะผู้ใหญ่ถวายเทศนากฐินทาน อนุโมทนาพระราชกุศลที่ได้เสด็จไปพระราชทานพระกฐินกันต์ ๑...” (“การพระราชกุศลฉลองไตรปี” ใน พระราชพิธีสิบสองเดือน).

กฐินทุสสะ ผ้าที่ถวายแด่พระสงฆ์ประจำปีเพื่อทำจีวร.

กฐินพระราชทาน กฐินที่พระมหากษัตริย์พระราชทานผ้าพระกฐินและเครื่องกฐินให้ส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ องค์การ สมาคม มูลนิธิ บริษัท ห้างร้าน และประชาชนทั่วไป เชิญไปถวายพระสงฆ์ที่จำพรรษา ณ พระอารามหลวงทั่วราชอาณาจักรในกฐินกาลทุกปี นอกเหนือจากวัดสำคัญ ๑๖ วัด. (ดู กฐินหลวง).

กฐินราษฎร กฐินที่ราษฎรหรือประชาชนทั่วไปที่มีจิตศรัทธาจัดผ้ากฐินและเครื่องกฐินไปถวายยังวัดราษฎร์ต่างๆ แบ่งเป็นจุลกฐินและมหากฐิน (กฐินสามัคคี).

กฐินสามัคคี กฐินที่คนในชุมชนร่วมกันทอดถวาย ณ วัดใดวัดหนึ่ง โดยไม่มีเจ้าภาพเฉพาะบุคคล.

กฐินหลวง กฐินที่พระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินไปทอดถวาย ณ วัดหลวงสำคัญด้วยพระองค์เอง หรือทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่เสด็จแทนพระองค์ไปทอดถวาย ในกรุงเทพมหานคร ๑๒ แห่ง คือ ๑. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ๒. วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร ๓. วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร ๔. วัดบวรนิเวศราชวรวิหาร ๕. วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรวิหาร ๖. วัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร ๗. วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร ๘. วัดเทพศิรินทราวาสราชวรวิหาร ๙. วัดราชาธิวาสราชวรวิหาร ๑๐. วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร ๑๑. วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร ๑๒. วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร และวัดในต่างจังหวัด ๔ แห่ง คือ ๑. วัดพระปฐมเจดีย์ราชวรมหาวิหาร จังหวัดนครปฐม ๒. วัดสุวรรณดารามราชวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๓. วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๔. วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก.

กฐินัตถการกรรม การกรานกฐิน เป็นพิธีฝ่ายภิกษุสงฆ์โดยเฉพาะ คือ ภิกษุผู้ได้รับมอบผ้ากฐินนั้นนำผ้ากฐินไปทำเป็นไตรจีวรผืนใดผืนหนึ่ง ตัดเย็บ ย้อม แห้ง เรียบร้อยดีแล้ว ประชุมพระภิกษุร่วมกันในอุโบสถ ภิกษุผู้รับผ้ากฐินถอนผ้าเก่า อธิฐานผ้าใหม่ที่ตนได้รับนั้นเข้าสู่ความเป็นจีวรครอง.

กนกทัศน์ พระเศวตฉัตรหรือพระกลดที่มีด้ามเป็นสีทอง.

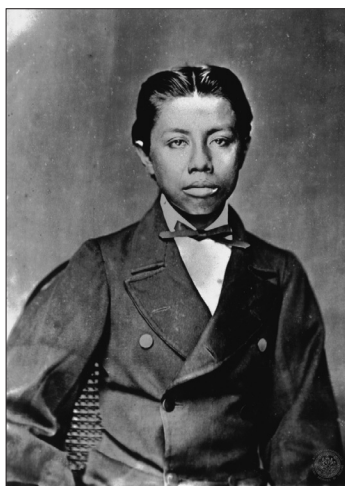
กบาล, กระบาล หัว, กะโหลกหัว, เช่น “...ครานั้นขุนช้างฟังข่าวบอกเหวี่ยงออกโซมล้านกบาลใส...” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน); แผ่นกระเบื้อง; ลานกลางหมู่บ้าน; เครื่องเช่นผี เช่น “...จะเสียผีพลีบัตรกบาล กวาดข้าวเปลือกข้าวสารส่งไป...” (“เรื่องไกรทอง ตอนที่ ๒” ใน บทละครนอก พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ รวม ๕ เรื่องฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ), “...พลายงามขุนแผนแสนส่ำราญ เอาเหล้าข้าวใส่กระบาลออกเช่นวัก...” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน).

กโบล, กำโบล แก้ม, กระพุ้งแก้ม, เช่น “...แนบกำโบลปรางเปรม เปรียบแก้ม...” (โคลงทวาทศมาส), “...กำโบลแนบแนมพัคตร์ พูนทวेष...” (“โคลงนิราศชุมพร” ใน โคลงนิราศพระพิพิธาสลีย์). [กโบล (สันสกฤต)].

กบิตถา นามราชสกุลของผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้ากบิตถา กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอัมพา [ธิดาพระอินทร์อากร (เจี๊หวเตากะทะ)].

กมลครรภ์, กมลภพ, กมลภู, กมลโยนิ ผู้เกิดแต่ดอกบัว คือพระพรหม.

กมลას นามราชสกุลของผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากมลลอสสรร์ กรมหมื่นราชศักดิ์สมุสร พระราชโอรสใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเที่ยง พระสนมเอก [ธิดาพระยาอภัยนริศรานุวัดติวงศ์ (ดิศ โธนาติค)].

กมลას พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากมลลอสสรร์ กรมหมื่นราชศักดิ์สมุสร ต้นราชสกุล “กมลას” ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รหัส 26-M-000110

กมณทล, กมณทล พระเต้าน้ำ หม้อน้ำ หรือคนโหนดน้ำขนาดเล็ก มีหลายรูปทรง เมื่อปรากฏในพระหัตถ์ของเทพเจ้า เช่น พระอิศวร พระพรหม พระแม่คงคา หรือพระลักษมี มักหมายถึงภาชนะบรรจุน้ำอมฤตหรือยาอายุวัฒนะ เป็นสัญลักษณ์ของความรู้ ความมั่งคั่ง ความอุดมสมบูรณ์ของชีวิต และความเป็นอมตะ เช่น “...พระนางก็เข้าไปถวายอุทกาวารีเป็นที่ชำระสรงพระพักตร์ ซึ่งตักมาด้วยกมณทลภาชนะ ทั้งไม่ชำระพระทนต์อันสะอาดเป็นวัตรปฏิบัติ...” (มหาเวสสันดรชาดก), “...บัดนี้คำวิญญูพราชาชัยลีลา ก็เอากมณทลลง...” (เสื่อโคคำฉันท).

กรณฺท์, กรัณฺท์, กรัณฺทก ภาษามีสมาปิต, หีบ, ขวด, ผอบ, ตลับ, เช่น “...คือโกศกรณฺท์รอง ธรรมศาสน...” (โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์), “...เปลื้องเครื่องเสร็จเรามา กินข้าว วันนี้หลวงศักดิ์นายเวรให้ลูกกระรอกเราตัวหนึ่ง เราใส่หม้อกรณฺท์ไว้...” (“จดหมายเหตุรายวันของสมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบดินทร์ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ” ใน จดหมายเหตุรายวันของสมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบดินทร์ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ, พระบรมมหาราชวังที่ ๑-๔ ในปราสาทพระเทพบิดร, และสมุณชาตินิพนธ์). [กรณฺท (บาเล่); กรณฺทก (สันสกฤต) = ขวด].

กรมกองตระเวน ชื่อกรมสมัยโบราณ มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา มีหน้าที่ตรวจตระเวนรักษาความสงบเรียบร้อยภายในเขตนครหลวง.

กรมการศาสนา ชื่อกรมหนึ่งในกระทรวงวัฒนธรรม มีหน้าที่เกี่ยวกับการดำเนินงานของรัฐบาลด้านศาสนา โดยการทำนุบำรุง ส่งเสริมและให้ความอุปถัมภ์คุ้มครองกิจการด้านพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่นๆ ที่ทางราชการรับรอง ตลอดจนส่งเสริมพัฒนาความรู้คู่คุณธรรม ส่งเสริมความเข้าใจอันดี และสร้างความสมานฉันท์ระหว่างศาสนิกชนของทุกศาสนา รวมทั้งดำเนินการเพื่อให้คนไทยนำหลักธรรมของศาสนามาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้เป็นคนดีมีคุณธรรม.

กรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่ง ชื่อกรมฝ่ายทหารสมัยโบราณ มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เป็นกรมทหารที่ตั้งขึ้นเพื่อฝึกทหารตามแบบฝรั่งหรือแบบยุโรป โดยคัดเลือกทหาร เช่น พวกอาสาญวน อาสามอญ อาสาลาว มาฝึกหัดวิชาให้ชำนาญตามแบบทหารฝรั่ง ในสมัยธนบุรีจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กิจการทหารกรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่งยังคงดำเนินต่อมา แต่มีหน้าที่เพียงแต่งกายแบบทหารฝรั่งเข้าในกระบวนแห่เท่านั้น.

กรมเขนทองซ้ายขวา ชื่อกรมฝ่ายทหารสมัยโบราณ มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เป็นหนึ่งในกรมอาสาแปดเหล่า ที่ประกอบด้วยกรมอาสาใหญ่ ซ้ายขวา กรมอาสารองซ้ายขวา กรมเขนทองซ้ายขวา และกรมทวนทองซ้ายขวา ทำหน้าที่เป็นกองทหารหน้ารักษาพระองค์และพระราชอาณาเขต.

กรมคู่ชัก ชื่อกรมฝ่ายทหารสมัยโบราณ เป็นกรมหนึ่งของทหารในพระราชวัง มีหน้าที่รักษาพระองค์เวลาเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค โดยลงเรือ ๒ ลำนำเสด็จเรือพระที่นั่งคอยระวังอุบัติเหตุ หากเสด็จทางสถลมารค เจ้ากรมและปลัดกรมมีหน้าที่ร่วมขบวนแห่สมทบกับกรมพระตำรวจ แต่ไม่ได้ว่าความศาลรับสั่ง และไม่ต้องมีเวรประจำในพระบรมมหาราชวัง.

กรมเจ้า กรมที่ตั้งให้พวกเจ้านายดูแลในสมัยอยุธยาตอนปลาย เป็นกรมที่ไม่มีหน้าที่ในการบริหารงานราชการ มีหน้าที่เพียงแต่ควบคุมกำลังคนเท่านั้น.

กรมชะแม่ ชื่อกรมสมัยโบราณ เรียกอีกอย่างว่า *กรมโขน* (โขนคือหญิงนายประตู่ซึ่งรับราชการอยู่ในพระราชวัง มีหน้าที่คล้ายตำรวจ) มีชะแม่หรือชาวแม่เป็นหัวหน้าโขน เช่น “...นักสนมกรมชะแม่แม่น สาวสวรรค์...” (“โคลงเรื่องพาลีสอนน้อง” ใน พระราชนิพนธ์โคลงครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เรื่อง พาลีสอนน้อง ทศรถสอนพระราม ราชสวัสดิ์).

กรมช่างสิบหมู่ ชื่อกรมฝ่ายทหารสมัยโบราณ เป็นกรมฝ่ายทหารแต่ทำงานด้านช่างฝีมือฝ่ายพลเรือน สันนิษฐานว่าเดิมคงทำงานด้านการทหาร เช่นหล่อปืนใหญ่หรือสร้างโรงเก็บสรรพาวุธรวมถึงป้อมค่ายต่างๆ

ชื่อกรมจึงสังกัดอยู่ในฝ่ายทหาร แต่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับอันใดในราชการทหาร เป็นกรมฝ่ายทหารที่สังกัดเจ้านายที่ทรงกำกับ มิได้อยู่ในบังคับบัญชาของ สมุหพระกลาโหม

คำว่า สิบ ในชื่อกรม ข้างสิบหมู่ น่าจะมาจากคำว่า สิบป ในภาษาบาลี ซึ่งมีความหมายเหมือนกับคำว่า ศิลปะ ในภาษาสันสกฤต มิใช่ว่าในประเทศจะมีข้างเพียง ๑๐ หมู่เท่านั้น เฉพาะที่ปรากฏในตำแหน่งนาพลเรือน ในกฎหมายตราสามดวง มีชื่อข้างต่างๆ ๒๒ หมู่ คือ ๑. ข้างเลื่อย ๒. ข้างก่อ ๓. ข้างดอกไม้เพลิง ๔. ข้างไม้สำเภา ๕. ข้างปิ่น ๖. ข้างสนะ (จีน) ๗. ข้างสนะ (ไทย) ๘. ข้างขุนพราหมณ์เทศ ๙. ข้างรัก ๑๐. ข้างปากไม้ ๑๑. ข้างมุก ๑๒. ข้างเรือ ๑๓. ข้างทำลุ ๑๔. ข้างเขียน ๑๕. ข้างแกะ ๑๖. ข้างสลัก ๑๗. ข้างกลิ้ง ๑๘. ข้างหล่อ ๑๙. ข้างปั้น ๒๐. ข้างหุ่น ๒๑. ข้างบุ ๒๒. ข้างปูน ในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ มีเพิ่มเติม คือ ๑. ข้างหุงกระจก ๒. ข้างประดับกระจก ๓. ข้างหยก ๔. ข้างชาดสีสุก ๕. ข้างดีบุก ๖. ข้างต่อกำป็น ในพระราชบัญญัติรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ มีเพิ่มเติมอีก ๑ หมู่ คือ ข้างทอง หรือในสมัยรัชกาลที่ ๕ ข้างในสังกัดกรมข้างสิบหมู่ มี ๑๓ หมู่ คือ ๑. ข้างเขียน ๒. ข้างกระดาดหรือข้างฉลุกระดาด ๓. ข้างแกะ ๔. ข้างหุ่น ๕. ข้างปั้น ๖. ข้างปูน ๗. ข้างรัก ๘. ข้างบุ ๙. ข้างกลิ้ง ๑๐. ข้างหล่อ ๑๑. ข้างไม้สูง ๑๒. ข้างสลัก ๑๓. ข้างไม้ กรมข้างสิบหมู่จึงเป็นกรมที่รวบรวมคนที่เป็นช่างประเภทต่างๆ มาทำราชการทางการช่างถวายตามพระราชประสงค์เท่านั้น

กรมข้างสิบหมู่มีความเปลี่ยนแปลงฐานะและสังกัดหลายครั้ง จนปัจจุบันสังกัดรวมอยู่กับกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม.

กรมชาวที่ ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ มีหน้าที่เฝ้าพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท กำกับพระบิดงบาท กำกับหมอ (แพทย์) กำกับพระเทศน์ กำกับด้านสารวัด (ผู้ตรวจงานทั่วไป) เฝ้าพระที่นั่งอนันตสมาคม ประณั้พระพุทธรมณฑ์ ยกหม้อน้ำพระพุทธรมณฑ์

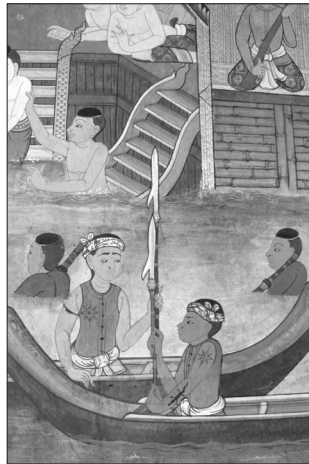
กำกับทหาร พนักงานของกรมชาวที่เป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ที่สุดในฝ่ายพลเรือน.

กรมชาวที่ใหญ่ ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ มีหน้าที่กำกับหมอ (แพทย์) เข้าในพระราชวัง กำกับด้านประน้ำพระพุทธรมณฑ์ ถวายน้ำพระพุทธรมณฑ์ ส่องเทียนเวลาเสด็จออกขุนนาง (ตามระเบียบพระราชานุกิจพระมหากษัตริย์เสด็จออกขุนนางวันละ ๒ ครั้ง คือ บ่าย ๑ ครั้ง และ ค่ำ ๑ ครั้ง) ตามเสด็จพระราชดำเนิน สันกระดิ่ง เปิดพระทวารเวลาเสด็จขึ้นจากพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และเฝ้าพระทวารในพระที่นั่ง.

กรมตั้งทองซ้ายขวา ชื่อกรมฝ่ายทหารสมัยโบราณ มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เป็นกรมทหารมอญหนึ่งในห้ากรมใหญ่ ได้แก่ กรมตั้งทองซ้ายขวา กรมดาบสองมือ กรมอาทมาตซ้ายขวา ในพระโอบายการตำแหน่งนาหัวเมือง ระบุว่าทำหน้าที่เป็นกองทหารหน้าออกไปปราบปรามข้าศึกศัตรูเมื่อเกิดสงคราม ในยามสงบมีหน้าที่ลาดตระเวนตามชายแดนเพื่อสืบข่าวข้าศึก.

กรมเด็กชา ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ มีหน้าที่รักษาพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ส่งน้ำมันและจุดแต่งตะเกียงในพระบรมมหาราชวัง เมื่อมีการพระราชพิธีต้องไปแต่งประทีปโคมไฟ ตกแต่งพระที่นั่ง พระตำหนักในพระบรมมหาราชวัง เมื่อมีงานจรตอดดูแลรักษาราชพัสดุต่างๆ ที่เป็นของสำหรับพระที่นั่ง มีหน้าที่ยกของต่างๆ ในเวลากลางคืน และหากมีราชการประชุมก็ต้องคอยรับใช้ในที่ประชุมด้วย.

กรมทนายเลือก ชื่อกรมฝ่ายทหารสมัยโบราณ มีหน้าที่กำกับดูแลนักมวยหรือนักสู้ที่มีความชำนาญในการใช้อาวุธต่างๆ ให้ทำหน้าที่ป้องกันพระเจ้าแผ่นดิน เช่น ทนายเลือกหอก หรือนักสู้ที่ชำนาญการใช้หอก.

กรมทนายเลือก

กรมทหารใน ชื่อกรมฝ่ายทหารสมัยโบราณ เป็นกรมช่างไม้ในพระบรมมหาราชวัง เป็นนายช่างตรวจงานที่มีนายด่าน (หัวหน้าคนทำงานให้ราชการ) รับไปทำ และมีหน้าที่รักษาการณ์ในที่ใกล้ชิดฝ่ายใน รวมทั้งลงรักษาการณ์ในเรือบัลลังก์เวลาเสด็จล่องพระประทีปเป็นต้น.

กรมท่า ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ เป็นหน่วยงานที่ตั้งขึ้นเพื่อรับผิดชอบด้านการค้าต่างประเทศโดยเฉพาะ มีฐานะเป็นกรมหนึ่งในสังกัดกรมพระคลัง.

กรมท่ากลาง ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ ตั้งขึ้นภายหลังกรมท่าซ้ายและกรมท่าขวา มีฐานะเป็นกรมหนึ่งในสังกัดกรมพระคลัง ทำหน้าที่ติดต่อกับต่างชาติเรื่องการค้าและการต่างประเทศ เช่น โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ สเปน ฝรั่งเศส สหรัฐอเมริกา เวียดนามและจีน.

กรมท่าขวา ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ มีฐานะเป็นกรมหนึ่งใน

สังกัดกรมพระคลัง ทำหน้าที่เกี่ยวกับประเทศทางด้านขวาหรือทางตะวันตกของอ่าวไทย เช่น เปอร์เซีย อาหรับ อินเดีย รวมทั้งชาติที่เข้ามาติดต่อกับทางด้านนั้น มีพระยาจุฬาราชมนตรีเป็นผู้บังคับบัญชา.

กรมท่าซ้าย ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ มีฐานะเป็นกรมหนึ่งในสังกัดกรมพระคลัง ทำหน้าที่เกี่ยวกับประเทศทางด้านซ้ายหรือทางตะวันออกของอ่าวไทย เช่น จีน ญี่ปุ่น เกาหลี รวมทั้งชาติที่เข้ามาติดต่อกับทางด้านนั้น มีพระยาโชฎีกราชเศรษฐีเป็นผู้บังคับบัญชา.

กรมนคราทร ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ สังกัดกระทรวงมหาดไทย มีหน้าที่ทำความสะอาดพระนคร ปัจจุบันคือกรมโยธาธิการและผังเมือง มีภารกิจด้านการผังเมือง การโยธาธิการ การออกแบบก่อสร้างและควบคุมการก่อสร้างอาคาร ดำเนินการและสนับสนุนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการพัฒนาเมือง พื้นที่ และชนบท กำหนดและกำกับดูแลนโยบายการใช้ประโยชน์ที่ดิน การตั้งถิ่นฐานและโครงสร้างพื้นฐาน รวมทั้งการกำหนดคุณภาพและมาตรฐานการก่อสร้างด้านสถาปัตยกรรม วิศวกรรม และการผังเมือง เพื่อให้มีสภาพแวดล้อมที่ดี เกิดมาตรฐานความปลอดภัย มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย และจัดการสิ่งปลูกสร้างตามระบบการผังเมืองที่ดี. [นคร (บาลี-สันสกฤต) = เมือง + อาทร (บาลี-สันสกฤต) = ความเอื้อเฟื้อ, ความเอาใจใส่ สนธิเป็น นคราทร แปลว่าผู้เอาใจใส่ในเมือง หมายถึงผู้ทำความสะอาดเมือง].

กรมนา ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ เป็นหนึ่งในจตุสดมภ์ มีหน้าที่ตรวจตราและส่งเสริมการทำนา เช่น หาพันธุ์ข้าวและควายให้ราษฎร เก็บภาษีที่นาและตัดสินคดีความเกี่ยวกับที่นา ออกกรรมสิทธิ์ที่นาแก่ราษฎร รักษานาหลวงและเสบียงอาหารของประเทศทั้งยามสงบและยามสงคราม และมีหน้าที่เกณฑ์สัตว์พาหนะจากราษฎรเวลามีศึกสงคราม เช่น “...ให้

กรมนำจ่ายข่าวสารให้แก่วิเสทกลาง วิเสทจ้อทานหุงเลี้ยงพระสงฆ์เวลาเพลถึง ๒ หนาน ขุนนางข้าขาว ๒ ถึง ขุนหมื่นคนงาน ๕ ถึง...”[“หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๒ เรื่องพระราชทานเพลิงศพ พระบวรญาณมุนี วัตรราชบุรณ ปีกุน จ.ศ. ๑๑๗๗ (พ.ศ. ๒๓๕๘)” ใน ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ (เล่มจบ)].

กรมพระกลาโหม ชื่อกรมฝ่ายทหารสมัยโบราณ ทำหน้าที่บังคับบัญชากิจการฝ่ายทหาร ต่อมาได้บังคับบัญชาหัวเมืองภาคใต้ทั้งกิจการฝ่ายทหารและพลเรือน ในปลายสมัยอยุธยาอำนาจการบังคับบัญชาหัวเมืองภาคใต้ถูกโอนไปให้กรมพระคลัง ในสมัยรัชกาลที่ ๑ โปรดให้โอนหัวเมืองภาคใต้ส่วนใหญ่คืนให้กรมพระกลาโหมปกครอง และให้ปกครองหัวเมืองประเทศราชในแหลมมลายูด้วย ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ยกฐานะขึ้นเป็นกระทรวงกลาโหมและมีอำนาจหน้าที่เหมือนเดิม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๗ มีหน้าที่ด้านการทหารเพียงอย่างเดียวมาจนปัจจุบัน.

กรมพระคลัง ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ เป็นกรมใหญ่ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ แบ่งเป็นกรมช่างซ้ายและกรมช่างขวา มีหน้าที่เกี่ยวกับช่างที่ขึ้นระวางเป็นช่างหลวง เช่น เสาะหาจับช้างมาใช้ในราชการ เลี้ยงดูและฝึกหัดช้าง รวมทั้งดูแลโขลงช้างหลวงในเขตทุ่งหลวง หรือไปจับช้างสำคัญในป่าอื่นๆ ในราชอาณาจักร มีกรมย่อยในสังกัด ได้แก่ กรมเชือก กรมหมอ และกรมโขลง ต่อมารัชกาลที่ ๖ โปรดให้รวมราชการในกรมดังกล่าวอยู่ในกรมช่างต้น สังกัดกระทรวงวัง มีหน้าที่ขึ้นระวางช่างต้นและเลี้ยงดูช้าง ปัจจุบันการดูแลช่างต้นเป็นหน้าที่ของพนักงานเลี้ยงช้าง สังกัดกองพระราชพาหนะ สำนักพระราชวัง มีสัตวแพทย์เป็นผู้ควบคุม.

กรมพระคลังวังไชย ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ มีหน้าที่เกี่ยวกับเรือหลวง.

กรมพระคลังสินค้า ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ เป็นกรมย่อยสังกัดกรมพระคลัง มีหน้าที่เก็บรักษาสิ่งของและซื้อขายสินค้าของหลวงกับชาวต่างประเทศ ปรากฏหลักฐานว่ามีการจัดตั้งกรมพระคลังสินค้าตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมในสมัยอยุธยาหรือก่อนหน้านั้นแล้ว จนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์จึงยกเลิกกรมพระคลังสินค้า เมื่อมีการปฏิรูปการคลังในรัชกาลที่ ๕.

กรมพระตำรวจ ชื่อกรมฝ่ายทหารสมัยโบราณ มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เป็นกรมสำคัญฝ่ายทหาร คือเป็นส่วนหนึ่งของทหารรักษาพระองค์ที่ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ มิได้อยู่ในบังคับบัญชาของสมุหพระกลาโหม ประกอบด้วยกรมพระตำรวจหน้าแปดกรม กรมพลพัน กรมทนายเลือก กรมคู่ชัก กรมทหารใน และกรมรักษาพระองค์ กรมเหล่านี้เป็นทหารรักษาพระองค์ ต้องนอนประจำเวรในพระบรมมหาราชวัง เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารคและชลมารคทั้งในการสงครามหรือการประพาส พนักงานในกรมพระตำรวจมีหน้าที่แห่ห้อมประจำการในที่ใกล้เคียงพระองค์ และเมื่อเสด็จออกท้องพระโรง ขุนนางในกรมเหล่านี้ต้องเข้าเฝ้าก่อนขุนนางกรมอื่นๆ และเป็นขุนนางพวกเดียวที่ถืออาวุธเข้ามาในท้องพระโรงได้.

กรมพระตำรวจหน้าแปดกรม ชื่อกรมฝ่ายทหารสมัยโบราณ ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ ประกอบด้วยกรมพระตำรวจในขวา กรมพระตำรวจในซ้าย กรมพระตำรวจนอกขวา กรมพระตำรวจนอกซ้าย กรมพระตำรวจใหญ่ขวา กรมพระตำรวจใหญ่ซ้าย กรมพระตำรวจข้างทหารใน และกรมพระตำรวจสนมทหารซ้าย นอกจากมีหน้าที่ในการถวายความปลอดภัยแด่พระมหากษัตริย์แล้ว ยังทำหน้าที่เป็นศาลรับสั่งชำระความเหมือนกับพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้พิพากษาเอง.

กรมพระราชบัณฑิต ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ เป็นกรมย่อยขึ้นกับกรมพระอาลักษณ์ มีหน้าที่เขียนบันทึกหนังสือราชการ.

กรมพระสุรัสวดี ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ มีหน้าที่จัดส่งเจ้าหน้าที่สัสดิไปประจำหัวเมืองต่างๆ เพื่อจ่ายแลก (ขายฉกรรจ์, พลเมืองชั้นสามัญ) ขึ้นทะเบียนคนเป็นไพร่ ควบคุมบัญชีไพร่พลทั่วประเทศ กำกับเจ้าขุนมูลนายทุกกรมกอง ทั้งฝ่ายกลาโหมและฝ่ายมหาดไทย ให้ต้องส่งบัญชียอดจำนวนไพร่ในสังกัดพร้อมแลก ในฐานะเป็นผู้รับผิดชอบเกณฑ์ไพร่พลเพื่อจัดกองทัพ เมื่อต้องการกำลังพลเข้าทำศึกสงคราม.

กรมพระอาลักษณ์ ชื่อหน่วยงานราชเลขาการด้านหนังสือของพระมหากษัตริย์ มีผู้บังคับบัญชารับผิดชอบเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ สมัยเมื่อยังไม่มีวิทยาการด้านการพิมพ์นั้น การคัดลอก การจารึกหรือบันทึกข้อความต่างๆ ต้องใช้วิธีขูดหมึกเขียน จำเป็นต้องอาศัยผู้ที่มีลายมือสวยงามและต้องรักษาความลับในราชการได้ เพราะเรื่องราวที่บันทึกส่วนใหญ่มักจะเป็นเรื่องปกปิด กรมพระอาลักษณ์จึงเป็นหน่วยงานของผู้ที่รู้หนังสือแตกฉาน มีลายมือสวยงาม และเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย.

กรมพลพัน ชื่อกรมฝ่ายทหารสมัยโบราณ เป็นกรมรักษาพระองค์กรมหนึ่ง มีหน้าที่อยู่เวรประจำพระราชฐานชั้นนอกเช่นเดียวกับกรมพระตำรวจหน้า.

กรมพิธีการทูต ชื่อกรมหนึ่งในกระทรวงการต่างประเทศ มีหน้าที่เกี่ยวกับพิธีการ ระเบียบแบบแผนและประเพณีปฏิบัติทางการทูต การให้การรับรองการเยือนของแขกสำคัญต่างประเทศในทุกกระดับ และการกำกับดูแลเอกอัครราชทูตและความสัมพันธ์ทางการทูตเพื่อเสริมสร้างภาพลักษณ์ที่ดีต่อคนไทยและประเทศไทย.

กรมภูษามาลา ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ สังกัดกระทรวงวัง มีหน้าที่ดูแลเครื่องต้นและเครื่องทรงทั่วไปของพระมหากษัตริย์ ตลอดจนเครื่องราชกกุธภัณฑ์ อาวุธ เครื่องหอม สิ่งจำเป็นในพระราชพิธีมูรธาภิเษก ถวายทรงพระเครื่องใหญ่ ถวายพระกลด ถวายและเปลื้องเครื่องสุก้าพระบรมศพ พระศพ และศพผู้ที่ได้รับพระราชทานโกศ เป็นต้น และดูแลช่างฝีมือที่สังกัดกรมเล็กๆ หลายกรม เช่น ช่างสนะ ช่างย้อม ฯลฯ มีพระยาอุไทยธรรมเป็นผู้บังคับบัญชา.

กรมมหาดไทย ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ มีเจ้าพระยาภูธราภัยเป็นผู้บังคับบัญชา มีหน้าที่ปกครองหัวเมืองฝ่ายพลเรือนทั่วพระราชอาณาจักร ต่อมาบังคับบัญชาเฉพาะหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งทหารและพลเรือน แล้วกลับไปบังคับบัญชาหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักรอีกครั้งหนึ่ง ปัจจุบันคือกระทรวงมหาดไทย.

กรมเมือง ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ เรียกอีกอย่างว่า *กรมเวียง* หรือ *กรมนครบาล* มีหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยภายในบ้านเมือง ช่อมแซมสถานที่สำคัญ เช่น ป้อม ค่าย กำแพง ฯลฯ บังคับบัญชาและตัดสินคดีความร้ายแรง เช่น ปล้นฆ่า ลักทรัพย์ มีเจ้าพระยาอมราชเป็นผู้บังคับบัญชา.

กรมรักษาพระองค์ ชื่อกรมฝ่ายทหารสมัยโบราณ มีหน้าที่ประจำรักษาพระมหากษัตริย์เวลาเสด็จที่ต่างๆ และภายในพระราชวัง รักษาพระราชมณเฑียรที่ประทับ บัดกวาด จุดตะเกียง เป็นพนักงานจัดการให้เป็นทีสำหรับพระราชหฤทัย ดูแลรักษาต้นไม้ เลี้ยงสัตว์ (นก) ตีตุ๊กแก รักษาชั้นในใกล้ชิดพระมหากษัตริย์รองลงมาจากกรมชาวที่.

กรมรักษาพระองค์ปิ่นปลายหอก ชื่อกรมฝ่ายทหารสมัยโบราณ เดิมคือเลขาในกรมของพระมหากษัตริย์ก่อนจะเสวยราชสมบัติ เมื่อเสด็จ

ขึ้นครองราชย์แล้วจึงโอนข้าหลวงเดิมมาตั้งเป็นกรมรักษาพระองค์ เพราะเป็นข้าเก่าที่ไว้วางพระราชหฤทัย แต่ไม่ปรากฏว่าเป็นประเพณีเกิดขึ้นเมื่อใด ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อโอนข้าหลวงเดิมมาเป็นกรมรักษาพระองค์แล้ว โปรดให้มุ่งเชี่ยวชาญหลาย สะพายปืนทองปราชญ์ แห่งกระบวนหลัง ในกระบวนเสด็จพระราชดำเนิน เรียกว่า *กรมรักษาพระองค์ปืนทองปราชญ์* ส่วนข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๔ โปรดให้ถือพลองสวมหอกปลายปืนตามเสด็จกระบวนหลังในกระบวนเสด็จ.

กรมล้อมพระราชวัง ชื่อกรมฝ่ายทหารสมัยโบราณ มีหน้าที่รักษาพระราชวัง คล้ายกรมวังนอก คือ รักษาป้อมกำแพงวัง เป็นพนักงานยิงปืนรุ่ม (ปืนที่ยิงเวลาย่ำรุ่งเพื่อบอกเวลา) ปืนไฟไหม้ (ปืนที่ยิงเพื่อบอกเหตุไฟไหม้ในพระนคร) ปืนอาณานิคม (ปืนที่ยิงเวลาพระสงฆ์สวดอาณานิคมในพระราชนิเวศน์) บังคับศาลมรดก และทำงานช่างด้วยในบางครั้ง เมื่อมีราชการสงครามจะได้รับการยกเว้นไม่ต้องไปราชการทัพ จำนวนคนในกรมนี้เก็บเป็นความลับ ห้ามคนนอกรู้โดยเด็ดขาด จึงไม่มีผู้รู้จำนวนแน่นอน.

กรมวัง ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ มีเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี เป็นผู้บังคับบัญชา เป็นกรมใหญ่ที่สุดในบรรดาจตุสดมภ์ เนื่องจากมีหน้าที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ จำเป็นต้องอารักขาพระองค์ให้ปลอดภัยและต้องสนองความสละทูลถวายแก่พระองค์ ทั้งยังต้องจัดหาพระเกียรติและพระบรมฉายาภาพซึ่งถือว่าเป็นสมมติเทพให้สมบุรณ์อีกด้วย ฉะนั้นกรมวังจึงแบ่งออกเป็นกรมย่อยหลายสิบกรม เช่น กรมฉางข้าวบาตร กรมสวนหลวง กรมล้อมพระราชวัง กรมราชบัณฑิต กรมธรรมการ กรมสังฆการี กรมพระแสงต้น กรมม้าต้น ฯลฯ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงยกฐานะจากกรมวังขึ้นเป็นกระทรวงวัง และยุบเป็นสำนักพระราชวังในรัชกาลที่ ๘.

กรมวังนอก ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ มีหน้าที่ดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยในเขตพระราชวัง แบ่งเป็นกรมวังนอกซ้ายและกรมวังนอกขวา ในสมัยรัชกาลที่ ๖ โปรดให้ตั้งกรมวังนอกเป็นกรมทหารเรียกว่า *กรมทหารรักษาวัง* สังกัดกระทรวงวัง มีสมุหราชองครักษ์เป็นผู้กำกับการ เมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๔๕๔.

กรมวังผู้ใหญ่ ตำแหน่งข้าราชการพลเรือนในพระองค์ระดับสูง สังกัดสำนักพระราชวัง ผู้ดำรงตำแหน่งนี้มักจะเป็นผู้ที่พระมหากษัตริย์ทรงไว้วางพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง.

กรมสนมพลเรือน ชื่อกรมย่อยในสังกัดกรมวัง มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา มีหน้าที่ลงโทษกักขังผู้กระทำความผิดภายในพระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่พระบรมวงศานุวงศ์จนถึงข้าทาส ต่อมา มีหน้าที่เพิ่มขึ้นเกี่ยวกับเครื่องนมัสการและเครื่องโกศหีบ เช่น “...ให้สนมพลเรือนเอาตารวงเหล็ก พลั่วขอ คีม ไปเผาศพ แล้วให้เบิกผ้าขาวต่อชาวพระคลังวิเศษไปทำผ้าโยงศพ แล้วให้จัดคนโยง ๑ คนไปรยข้าวตอก ๑ รวม ๒ คน...” [“หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๒ เรื่องพระราชทานเพลิงศพ พระบวรญาณมุนี วัดราชบูรณ ปีกุน จ.ศ. ๑๑๗๗ (พ.ศ. ๒๓๕๘)” ใน *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ (เล่มจบ)*]; ปัจจุบันมีฐานะเป็นแผนกสนมพลเรือน สังกัดกองพระราชพิธี สำนักพระราชวัง มีหน้าที่แต่งตั้งเครื่องพิธี เช่น โต๊ะหมู่บูชา เตียงพระสวด เครื่องบูชา ในการพระราชพิธี พระราชกุศล และพิธีต่างๆ ปฏิบัติงานในพิธีศพที่ได้รับพระราชทานหีบหรือโกศประกอบเกียรติยศตั้งแต่เชิญนำหลวงไปพระราชทานอาบศพจนพระราชทานเพลิงศพ ปฏิบัติการเลี้ยงพระชั้นพระราชอาคันในงานพระราชพิธีและงานพระราชกุศล ตลอดเชิญเครื่องราชสักการะและรูปเทียนที่ทรงพระราชอุทิศไปบูชาพระรัตนตรัยตามพระอารามหลวงและปูชนียสถานสำคัญต่างๆ.

กรมสังฆการี ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ มีหน้าที่ดูแลเกี่ยวกับภิกษุและวัด กรมสังฆการีเกิดขึ้นพร้อมๆ กับกรมธรรมการและกรมราชบัณฑิต ซึ่งต่างก็ทำหน้าที่เกี่ยวกับพระศาสนาและสังกัดกรมวังมาด้วยกัน ต่อมากรมทั้งสามนี้แยกออกมารวมกับกรมศึกษาธิการและกรมอื่นๆ อีกหลายกรมที่ตั้งขึ้นใหม่ และตั้งเป็นกระทรวงใช้ชื่อว่า *กระทรวงธรรมการ* โดยมีกรมธรรมการและกรมศึกษาธิการเป็นกรมใหญ่ กรมราชบัณฑิตแยกไปขึ้นกับกรมศึกษาธิการ ภายหลังกรมธรรมการเปลี่ยนเป็นกองสังฆการีในกรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม มีชื่อในปัจจุบันว่า *กองศาสนาปฐมวัย*.

กรมแสง ชื่อกรมฝ่ายพลเรือนสมัยโบราณ มีหน้าที่เก็บรักษาปืน กระสุน และดินปืนของหลวง เช่น “...ให้กรมแสงเอาหน้าเพลิงส่งให้มหาดเล็ก ให้มหาดเล็กรับหน้าเพลิงกรมแสงทูลเกล้าฯ ถวายทรงติดเพลิง ให้รับเพลิงใส่โคมแก้ว ส่งให้หมื่นเทวาทิตย์เอาเพลิงไปพระราชทาน...” [“หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๒ เรื่องพระราชทานเพลิงศพ พระบวรญาณมุนี วัดราชบูรณะ ปีกุน จ.ศ. ๑๑๗๗ (พ.ศ. ๒๓๕๘)” ใน *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ (เล่มจบ)*].

กรมอาทมาต ชื่อกรมฝ่ายทหารสมัยโบราณ มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เป็นกรมทหารมอญหนึ่งในห้ากรมใหญ่ ได้แก่ กรมตั้งทองซ้ายขวา กรมดาบสองมือ กรมอาทมาตซ้ายขวา ทำหน้าที่เป็นกองทหารหน้าออกไปปราบปรามข้าศึกศัตรูเมื่อเกิดสงคราม ในยามสงบมีหน้าที่ลาดตระเวนตามชายแดนด้านตะวันตกของไทยเพื่อสืบข่าวข้าศึก, โบราณเขียน *กรมอาทมาท กรมอาทมาฏ กรมอาตมาท* หรือ *กรมอาตมาต* ก็ได้.

กรมอาสาญี่ปุ่น ชื่อกรมฝ่ายทหารสมัยโบราณ มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เป็นทหารประเภทเดียวกับทหารกรมอาสาจาม กรมฝรั่งแม่นปืน กรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่ง กรมแตรสังข์ และกรมกลองชนะ ทำหน้าที่เป็นทหารเข้ากระบวนเสด็จพระราชดำเนินในพระราชสงคราม.

กรมอาสาใหญ่ซ้ายขวา กรมอาสารองซ้ายขวา ชื่อกรมในสังกัดกรม

อาสาแปดเหล่า ที่ประกอบด้วยกรมอาสาใหญ่ซ้ายขวา กรมอาสารองซ้ายขวา กรมเขนทองซ้ายขวา และกรมทวนทองซ้ายขวา ทหารสองกรมนี้มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ทำหน้าที่เป็นกองทหารหน้ารักษาพระองค์และพระราชอาณาเขต.

กรรซิง เครื่องประกอบยศของเจ้านาย ขุนนาง และพระราชพาหนะ ลักษณะเป็นร่มขอบกว้างรูปทรงกระบอก มีระบายติดที่ขอบร่มซ้อน ๒ ชั้น หลังร่มแบนราบ คันร่มยาว สำหรับหนึ่งมี ๔ คัน ใช้ตั้งแต่งประจำมุมทั้ง ๔ ของผู้ครองยศ หรือเป็นเครื่องสูงถือเข้ากระบวนแห่ในการพระราชพิธี เช่น ในกระบวนแห่ของพระยาแรกนา พระยายืนชิงช้า หรือรับช้างเผือก เช่น “...เครื่องสูงครบสิ่ง^๑กรรซิงราย แฉวฉัตรธงไชยพรายตา...” (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช), โบราณเขียน กซิง กรซิง กรรฉิ่ง กระฉิ่ง กระซิง กะซิง กันฉิ่ง หรือ กันซิง ก็มี เช่น “...ถือตระบองอยู่ประตูโรงช้าง ๒๖ ถือแซ่หางม้า ๑๐ โต๊ะกล้วย โต๊ะอ้อย ๒ หม้อน้ำ ๑ กซิง ๒ (รวม) ๕ (รวม) ๔๑...” (“หมายรับสั่ง เรื่อง ให้เกณฑ์หนึ่งกลาบาดถืออาวุธต่างๆ ในการต้อนรับแขกเมืองมะริกัน” ใน ประชุมหมายรับสั่ง ภาค ๔ ตอนที่ ๑ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๑๘๖-๑๒๐๓), “...กลดกลิ้งกรซิงมยุรฉัตร จรูณแสงจรัสสม...” (บุณโณวาทคำฉันท์), “...เมื่อพิศดูพลโยธائنแห่งแห่น ทั้งซ้ายขวาหน้าหลังแน่นเป็นขบวน ประดับด้วยเครื่องอภิรัฐมนตรีอันเรืองรอง กลดกลิ้งกรรฉิ่งทองประเทืองเนตร บังแทรกบังพระสุริยศแสงจามร...” (มหาเวสสันดรชาดก), “...กลดกลิ้งกระซิงรัตนพราย มยุรฉัตรจรัสจรัญ...” (บุณโณวาทคำฉันท์), “...กระซิงห่มผ้าแดงได้แต่หลานหลวงอยู่ในวัง อยู่นอกวังกระซิงห่มผ้าขาวเลว...” (“กฎมณเฑียรบาล” ใน กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒), “...อนึ่งเครื่องอุปโภคทั้งปวง ให้เรียกว่ามาลาธรรว่าผ้าธรรเจียดหมาก

เสวยเจียดน้ำเสวยแบ่งทรง ช้างที่นั่งม้านั่งเรือที่นั่ง กันชิงคานหามยา
 นุมาศกันภิรม...” (“กฎมณเฑียรบาล” ใน กฎหมายตราสามดวง ฉบับ
 ราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒).

กรรชิง เจ้าพนักงานถือกรรชิงเข้ากระบวนแห่พระยาแรกนา ในพระราชพิธีจรดพระนังคัล
 แรกนาขวัญ วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔ ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รหัส
 ภ 003 หวญ 70-4

กระซิงเกล็ด ร่มขอบกว้างรูปทรงกระบอก มีระบายติดที่ขอบร่มชั้น ๒ ชั้น และมีผ้าหลายชั้นห้อยเรียงสลับเป็นเกล็ดโดยรอบ หลังร่มแบนราบ คันร่มยาว เป็นเครื่องสูงถือเข้ากระบวนแห่ในการพระราชพิธี เช่น “...ให้จ่ายเลขให้กรมช้างถือแส้หวาย ๔ แส้หางม้า ๔ (รวม) ๘ ถือกระบองกลิ้ง ๑๖ คน (รวม) ๒๔ จ่ายให้อภิรมถือกระซิงเกล็ด ๒ ราชมันถือโตะ กล้วย อ้อย ๕ รวม ๓๑ คนยังหาพอไม่นั้น ให้พันพุ่มนุราช พันเทพราช จ่ายเลขเพิ่มขึ้นอีก ให้กรมช้างถือแส้หวาย ๘ คน ถือแส้หางม้า ๒ คน (รวม) ๑๐ กับถือกระบองกลิ้ง ๑๔ คน (รวม) ๒๔ ให้แก่อภิรมถือกระซิงเกล็ด ๑๐ คน ให้แก่ราชมันถือเครื่องยศ กล้วย อ้อย หนุ้า หมอน้ำ ๑๙ คน รวม ๕๓ คน ให้เร่งจ่ายแต่ ๓ วันอาทิตย์เดือน ๕ แรม ๖ ค่ำเพลาบ่ายให้ทันกำหนด...” (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๒ เรื่องทูตฝรั่งเศสมายักรุ้งรัตนโกสินทร์), โบราณเรียก กระซิงเกล็ด ก็มี เช่น “...กระซิงเกล็ดคู่คนมือ ถือเทิด เคียงแฮ...” (“โคลงพิธีถือน้ำแลคเชนทศวรรษาน” ใน โคลงเรื่อง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕).

กระซิงเกล็ด กระบวนเชิญกระซิงเกล็ด ของนักเรียนโรงเรียนประจำจังหวัดนราธิวาส ขณะผ่านหน้ามัสยิดประจำจังหวัดนราธิวาส ในการซ้อมใหญ่วิกระบวนแห่ช่วงสำคัญไปสู่บริเวณศาลากลางจังหวัดนราธิวาส วันที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๐ ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รหัส ฉ/จ/4070

กรรบาลิกพัสตร์, กรรบาลิกพัสตร, กัปปาลิกพัสตร์, กัปปาลิกพัสตร ผ้าที่ทำด้วยฝ้าย คือผ้าฝ้าย เป็นผ้าเครื่องบรรณาการ เช่น “...กัปปาลิกญ คือพระภูษากัปปาลิกพัสตร์ เกิดแต่กรุงกาสีรัฐบุริรมย์ กัปปาลิกเสน กต๋ อันนายช่างทอด้วยด้ายอุดมดูละเอียดอ่อน...” (มหาเวสสันดรชาดก). [การุปาลิก (สันสกฤต); กัปปาลิก (บาลี) = อันทอด้วยฝ้าย + วสุตร (สันสกฤต) = ผ้า].

กรรบิด มืด, มืดโกน, มืดเจียนหมาก, เช่น “...แล้วหยิบกรรบิดพระแสงทรงเปลี่ยนปลงเกศเล้มละสามหน...” (บทละครเรื่องอิเหนา), ใช้เป็นราชาศัพท์ว่า พระกรรบิด หรือ พระแสงกรรบิด. [กัรบิด (เขมร) = มืด].

กรรภิรมย์ ฉัตร ๕ ชั้น ทำด้วยผ้าขาวลงย่นต์ต่างๆ ด้วยเส้นทอง คันฉัตรเป็นไม้ปิดทอง ปรกติสวมคลุมด้วยถุงผ้าปัสตูลีแดง เมื่อตั้งในมณฑลพิธีจะไม่กางใบฉัตร แต่จะถอดออกจากถุงตั้งไว้เท่านั้น สำหรับหนึ่งมี ๓ องค์ และมีนามเฉพาะทุกองค์ องค์ที่ ๑ เรียกว่าพระเสมาธิปัต องค์ที่ ๒ เรียกว่าพระฉัตรชัย องค์ที่ ๓ เรียกว่าพระเกวฬายหรือพระเกวฬาท้า เป็นเครื่องสูงอันเป็นสิริมงคลยิ่ง ใช้กางเชิญนำพระราชยานเวลาเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราใหญ่ โดยเชิญพระเกวฬาท้าอยู่ระหว่างธงปักธง ธงครุฑพ่าห์ เชิญพระเสมาธิปัตอยู่ข้างซ้าย เชิญพระฉัตรชัยอยู่ข้างขวา และใช้เชิญนักกระบวนแห่ช้างเผือกขึ้นจากแพเข้าสู่โรงสมโภช แต่มิได้ถอดออกจากถุง กับใช้ผูกเสาพระแท่นมณฑลในพระราชพิธีใหญ่ เช่น เสาประธานหน้าแพรับช้างเผือก มิได้ถอดถุงเช่นเดียวกัน พนักงานผู้เชิญกรรภิรมย์สวมเครื่องแต่งกายประกอบด้วยกางเกงขาวาวสีขาวมีขลิบ เสื้อเสนาภูกุพินขาว สวมหมวกทรงประพาสสีขาวมีขลิบ เช่น “...นาวพาท้าฝ้ายหว่างธวัช เสมาธิปัตทักษิณ ฉัตรชัยผินอุตร แลสลอนกรรภิรมย์ แห่บรมนฤบาล...” (ลิลิตตะเลงพ่าย), “...แล้วมีพระบันฑูลโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระกรรภิรมย์มาตั้งในแพ ภูดาษชูเชิญพระเสมาพิบัติอัญมณมหาชัยมหา

ฤกษ์ หมิ่นอำพลเชิดชูพระฉัตรชัย ภูดาษอยู่เชิดชูพระเกวagramsหามงคลสาม องค์มาตั้งที่เสาในประธานหน้าแพ ๒ องค์ หลังองค์ ๑...” (จดหมายเหตุ เรื่องรับพระยาเศวตกฤษรช้างเผือกแรกได้ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๕๕), โบราณเขียนเป็น กรรภิรม กรรภิรมย์ กันพิรุณ กันภิรมย์ กันภิรม หรือ กันภิรมย์ เช่น “...กรรภิรมซุ่มสายราย กลาดกลุ้ม...” (ลิลิต พยุหยาตราเพชรพวง), “...ที่เสาพระแท่นมณฑลมีพระมหาเศวตฉัตร พระกันภิรมย์ ธงชัยราชกระบี่รัฐ พระครุฑพ่าห์ ธงมหาราช ธงมหาไพลยยนต์ พระเต้าน้ำพระพุทธรูปต่าง ๆ...” (“พระราชพิธี บรมราชาภิเษก เณริมพระราชมณฑลเชียร ปีฉลูสัปตศก พุทธศักราช ๒๔๖๘” ใน ราชกิจจานุเบกษา ๒๔๖๘), “...เครื่องอยู่ประโศภคทั้งปวง ให้เรียกว่ามาลาธรรงว่าผ้าธรรงเจียดหมากเสวยเจียดน้ำเสวยแบ่งธรรง ช้างที่นั่งม้าที่นั่งเรือที่นั่งกันชิงคานหามยานมาศกันภิรม...” (“กฎมณฑลเยียรบาล” ใน กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒), “...เครื่องสูงครบสังกรชิงรัตนกันภิรมย์มยุรฉัตรประภัสสร...” (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช).

กรรภิรมย์ พระกรรภิรมย์ผูกติดกับเสาประธาน ในพลับพลาประกอบพระราชพิธีขึ้นระวางสมโภชนางพระยาช้างต้น ณ สนามกีฬาเทศบาล จังหวัดนราธิวาส วันที่ ๒๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รหัส ฉ/จ/4128

กรรมชัย การตายเพราะสิ้นกรรม เป็นหนึ่งในสี่ของสาเหตุแห่งการตายในทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ๑. อายุชัย-การตายเพราะสิ้นอายุ ๒. กรรมชัย-การตายเพราะสิ้นกรรม ๓. อุภยชัย-การตายเพราะสิ้นอายุและสิ้นกรรม และ ๔. อุปัจเจทกรรมชัย-การตายเพราะประสบอุบัติเหตุโดยอายุและกรรมยังไม่สิ้น เช่น “...อันว่าอายุยังมิควรที่ตายแลมาตายตั้งนั้นชื่อว่ากรรมชัยแล...” (ไตรภูมิิกถา).

กรรมชวาท, กรรมชวาท, กัมมชวาท, กามมชวาท ลมเกิดแต่กรรม คือลมแบ่งของผู้หญิงเวลาจะคลอดลูก โบราณเชื่อว่าในร่างกายผู้หญิงมีลมชนิดหนึ่งที่พัดเวลาจะคลอดลูก เมื่อลมนี้พัดจะทำให้เด็กซึ่งแต่เดิมนั่งตั้งขึ้นกลับหกหัวลงเพื่อสะดวกแก่การคลอด เช่น “...เสียวสวาที้ดั่งกรรมชวาทจะรอนจิตร ปีมะจะปลิดชีพิตเตตด้วยแรงศัลย์...” (“เพลงยาวกรมศักดิ์” ใน บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนางเบญจกายหึงนางสุวรรณกันยุมา กับเพลงยาวกรมศักดิ์ฯ พระราชนิพนธ์สมเด็จพระบรมราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พิลเสพย์), “...ครั้นท้องโตใหญ่ได้สิบเดือน บุญเดือนจะคลอดลูกสืบสาย ลมกัมมชวาทพัดกลับกลาย ทารกป่วยศีรษะลงทวาร...” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน), “...พอถ้วนกำหนดทศมาส ลมกัมมชวาทพัดกล้า...” (บทละครเรื่องอุณรุท).

กรรมวาจาจารย์ พระอาจารย์ผู้สวดกรรมวาจาประกาศในท่ามกลางสงฆ์เวลาทำพิธีอุปสมบท เพื่อให้สงฆ์ทราบรายละเอียดเกี่ยวกับตัวอุปสัมปทา เปกข์หรือผู้ขอบวช และถามมติของสงฆ์ว่าจะยอมรับผู้ขอบวชให้เป็นภิกษุหรือไม่ ด้วยการขอมติคือการยอมรับจากคณะสงฆ์ การขอมตินี้จะกระทำ ๓ ครั้งเพื่อให้คณะสงฆ์พิจารณาลงมติ หากไม่มีการคัดค้านคณะสงฆ์ก็จะกล่าวพร้อมกันว่า สาธุ, คู่กับพระอนุสาวนาจารย์ ซึ่งทำหน้าที่บอกอนุศาสน์หรือคำสอนเกี่ยวกับระเบียบวินัยเบื้องต้นแก่ผู้บวชที่เป็นภิกษุใหม่, เรียกอย่างสามัญว่า คู่สวด หรือ พระคู่สวด.

กรวดน้ำ การอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับด้วยการหลั่งน้ำ โดยเริ่มรินน้ำจากคนโทลงในขันรองคนโทเมื่อประธานสงฆ์เริ่มกล่าวอนุโมทนาภาตอุทิสว่า *ยถา* แล้วรินน้ำให้หมดเมื่อจบบทนี้ จากนั้นวางคนโทน้ำลงและประนมมือรับพรต่อไป, คำกรวดน้ำอย่างสั้นว่า “อิทัง โน ญาตีนัง โหตุ” แปลว่า “ขอส่วนบุญนี้จงสำเร็จแก่... (ออกชื่อผู้ล่วงลับ) และญาติทั้งหลายของข้าพเจ้าเถิด” หรือกล่าวต่ออีกก็ได้ว่า “สุชิตา โหนตุ ญาตะโย” แปลว่า “ขอญาติทั้งหลายจงเป็นสุขเถิด”, สมัยโบราณแผลงเป็น *ตรวदनํ* หรือ *ตรวจน้ำ* ก็มี เช่น “...พี่น้องอันตายไป *ตรวदनํ* ให้พ้นเวทนา...” (สังขศิลป์ชัยกลอนสวด), “...จะไปบวช*ตรวจน้ำ* ให้บิดุเรศ อยู่ขอบเขตเขารุ่งริมกรุงศรี...” (พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ).

กรวยคู่สวด กระถางใบตองกลมมามีกรวยใบตองครอบ ข้างในใส่หมากพลู บุหรี่ สำหรับผู้ที่รับการอุปสมบทถวายแด่พระคู่สวด.

กรวยชอง กรวยใบตองใส่ดอกไม้รูปเทียนหมากพลู ใช้ใส่มือคนใกล้จะถึงความตาย สำหรับดวงวิญญาณสักการะพระจุฬามณีเจดีย์ บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์.

กรวยอุปัชฌาย์ กระถางใบตองกลมมามีกรวยใบตองครอบ ข้างในใส่หมากพลู บุหรี่ สำหรับผู้ที่รับการอุปสมบทถวายแด่พระอุปัชฌาย์หรือพระเถระผู้เป็นประธานในการบวช.

กรวิกวล ขนนกการเวก เช่น “...มาลาลักษณะผจง *กรวิก วาล*แฮ...” (ลิลิตตะเลงพ่าย).

กรองทอง ผ้าโบราณชนิดหนึ่ง ลักษณะเป็นผ้าโปร่งที่ทอหรือถักเป็นตาข่ายเล็กๆ ด้วยไหมทอง เงินแสง หรือทองแสงเป็นลวดลายต่อกันทั้งผืน ส่วน

มากนำมาใช้เป็นผ้าสไบ ผ้าห่ม ผ้าทรงสะพัก และผ้าคาด เช่น “...นุ่งยกอย่างดีสีม่วงตอง ห่มสไบกรรทองทองผ่องใส...” (บทละครนอกเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย), “...ครั้นแล้วลูกออกมานอกห้อง นุ่งยกห่มกรรทองทองดูเฉิดฉาย...” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน), “...นางทรงสะพักกรรทองทองพราย สะอึ้งองค์เลิศลายกระหนกพັນ...” (บทละครเรื่องอุณรุท), “...สองข้างห้อยไกลนพนัง ขุนขี้หลังอำอาตม กรรทองทองคาดไพทพัน เสือสุวรรณกรวมกราย...” (ลิลิตตะเลงพ่าย).

กระຈັບປີ เครื่องดนตรีโบราณประเภทดีดชนิดหนึ่ง มีสาย ๔ สาย มีลูกบิด ๔ ลูก มีนมรับนิ้ว ๑๑ นมเท่ากับจะเข้ ตัวกระຈັบเสียงทำด้วยไม้เป็นรูปแบนรีทั้งหน้าและหลัง มีคันทวนทำด้วยไม้ลักษณะแบนต่อจากกระຈັบเสียงขึ้นไปประมาณ ๓ ฟุต ปลายคันทวนโค้งงอนอ่อนช้อยไปด้านหลัง ตรงด้านหน้ากะโหลกมีชิ้นไม้ทำเป็นหย่องค้ำสายให้ตุงขึ้น เวลาบรรเลงใช้นิ้วหัวแม่มือกับนิ้วชี้จับไม้ดีดเขี่ยสายให้เกิดเสียง, คำว่า กระຈັบປີ สันนิษฐานว่าน่าจะมาจากคำภาษาชวาว่า กัจฉปิ ซึ่งชวามีคำมาจากคำภาษาสันสกฤตว่า กัจฉปะ แปลว่า เต่า เนื่องจากลักษณะกระຈັบเสียงของกระຈັบປີเป็นรูปกลมรีแบนทั้งหน้าหลังคล้ายกับกระดองเต่า เช่น “...บ่วงหัดขอกระຈັบປີ ดีโตนทับ สำหรับบำเรอพระธิดา...” (บทละครเรื่องอิเหนา).

กระຈັบປີ

กระแจะ ผงเครื่องหอมต่างๆ ที่เกิดจากการนำไม้จันทน์ แก่นไม้หอม ษะมดเชียง หญ้าฝรั่น เป็นต้น มาบดเข้าด้วยกันให้เป็นผงแล้วผสมน้ำ สำหรับทาหรือเจิม เช่น “...เครื่องอาบเรียกหาเอามาพล้น แฉ่งน้ำมัน กระแจะเจิมเฉลิมพัศตร์...” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน), “...ส่วนผัดหน้า ทาจันทร์กระแจะแป้ง ชัดสีแสงสาดย้อมออกหอมฉุย...” (นิราสพระปถวิ).

กระโจมทอง กุบช้างพระที่นั่ง เขียนลายปิดทองรดน้ำ เช่น “...กุบักังกระโจมทอง วิสูตรป้องกันภัย ตำราวมพระไวยนยา อย่าแหวกมานรเมียล มอม...” (ฉันทกฤษณาสอนน้อง).

กระแซง เครื่องจักสานชนิดหนึ่งสำหรับบังลมหรือกันแดดฝน ทำด้วยใบเตย หรือใบจากเย็บเข้าเป็นแผง สมัยโบราณใช้ทำเป็นฝาโรงพิธีหรือทำหลังคา คลุมเรือหรือคลุมเกวียน เช่น “...ผ้าขาวรองวาลูกะ ๑ ผ้าขาวปกเชือก ต้น ๑ ผ้าขาวรองเชือกต้น ๑ เป็น ๒ รวม ๒๔ ด้ายจับสายสิญจน์ ๓ เช็ด กระแซงบังสกลทิน ๔ ผืน เสื่ออ่อนรองกุนท์ รองนั่ง รองหมอน้ำ ๕ ผืน...” (“รายงานรับและสมโภชพระยาเศวตภูษธร” ใน จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ เล่ม ๓ จุลศักราช ๑๑๗๑ - ๑๑๗๔), “...อนึ่งให้ ๔ ตำรวจ ให้สนม ตำรวจเอาเตี้ยมีเสาโครงเพดานดาดผ้าขาวไปตั้งพระพุทธรูปที่เรือเสา ๒ ลำๆ ละเตี้ย แล้วให้เบิกยืมกระแซงเตยต่อชาวคลังราชการให้พอทำ หลังคาในเรือเสา ๒ ลำ...” (“หมายรับสั่ง เรื่อง ให้ตั้งพระราชพิธีโขน ทวาร ที่หน้าพระตำหนักแพ” ใน ประชุมหมายรับสั่ง ภาค ๔ ตอนที่ ๑ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๑๘๖-๑๒๐๓); เชือกหนึ่งสำหรับติดกับสายรัดประโคนของช้าง สำหรับ ให้ความรู้ช้างจับยึดในเวลาคับขัน เช่น “...ประโคนพานหน้าหลังหลังชนก อาณจำหลักทั้งแห่งกระแซงขอ...” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน); เชือกปาด สำหรับคล้องช้าง เช่น “...จับสายกระแซงชด กรเกิด ทายแฮ...” (“โคลงพิธี ถือน้ำแลคเชนทร์ศวนาน” ใน โคลงเรื่อง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕).

กระดาษเงินกระดาษทอง กระดาษฉาบสีเงินสีทองที่ใช้เผาไฟในพิธีไหว้เจ้า ไหว้บรรพบุรุษ ไหว้วิญญาณเร่ร่อน เป็นต้น มีหลายรูปแบบ เช่น กิมจั้ว-กระดาษทองและเงินในแผ่นเดียวกัน ใช้ไหว้บรรพบุรุษและเจ้าที่ ตั่วกิม-กระดาษทองขอบส้ม ใช้ไหว้เจ้าและบรรพบุรุษ กิมเต้า จิ้งเต้า-ถึงเงินถึงทอง บนฝ่ายังมีกระดาษสีแดงฉลุลำมั่งคล ใช้ไหว้เจ้าที่และเทพยดาฟ้าดิน.

กระได เคย, คันเคย, เช่น “...เข้ากระไดกระแห่น แต่งแต่งแผ่นท่า สองพระบิดาจอมราช ขึ้นข้างตลาดไคลคลา...” (ลิลิตพระลอ), “...เรียมกระไดเขยชวน ชิดเกล้า...” (โคลงนิราศนรินทร์), “...เรียมกระไดล้างหน้า ไก่แก้วกับสมร...” (โคลงนิราศกรุงเก่า).

กระตงใหญ่ กระตงขนาดใหญ่ที่สร้างขึ้นสำหรับการลอยพระประทีปของหลวงในเดือน ๑๒ ประดิษฐ์ด้วยหยวกกล้วยและดอกไม้สดเป็นรูปต่างๆ ขนาดใหญ่โตงดงาม บางกระตงมีเครื่องจักรกลไถหรือมีมโหรีขับร้องเป็นที่ประกวดประชันกันมากในสมัยโบราณ เช่น “...พิธีจองเปรียงนั้น เดิมได้โปรดให้ขอแรงพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน และข้าราชการที่มีกำลังพาหนะ มาทำกระตงใหญ่ ผู้ต้องเกณฑ์ต่อเป็นถึงบ้าง ทำเป็นแพหยวกบ้าง กว้าง ๘ ศอกบ้าง ๙ ศอกบ้าง กระตงสูงตลอดยอด ๑๐ ศอก ๑๑ ศอก ทำประกวดประชันกันต่างๆ ทำอย่างเขาพระสุเมรุ ทวีปทั้ง ๔ บ้าง และทำเป็นกระจาดชั้นๆ บ้าง วิจิตรไปด้วยเครื่องสด คนทำก็นับร้อย คิดในการลงทุนทำกระตงทั้งค่าเลี้ยงคนเลี้ยงพระช่าง เบ็ดเสร็จก็ถึง ๒๐ ชั่งบ้าง หย่อนกว่า ๒๐ ชั่งบ้าง กระตงนั้นวัน ๑๔ ค่า เครื่องเขียววัน ๑๕ ค่า เครื่องขาว แรม ๑ ค่า เครื่องแดง ดอกไม้สดก็เลือกหาตามสี กระตงและมีจักรกลไถต่างกันทุกกระตง มีมโหรีขับร้องอยู่ในกระตงนั้นก็ มีบ้าง เหลือที่จะพรรณนาว่ากระตงผู้นั้นทำอย่างนั้นๆ คิดดูการประกวดประชันกันจะเอาชนะกัน คงวิเศษต่างๆ กัน...” (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓).

กระตัง ตี, กระแทก, รัว; ทำให้มีเสียงหรือให้สัญญาณ, ใช้กับเครื่องตีบางชนิดเช่นมโหระทึก หรือเครื่องเป่าบางชนิดเช่นแตรสังข์, เช่น “...เสด็จมาพระที่นั่ง แล้วนั่งอยู่บาทหนึ่ง จึงตีกระตังแตรสังข์ชกม่านไขล่อง...” (“กฎมณเฑียรบาล” ใน กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒).

กระทำคุณ ประกอบพิธีเสกสิ่งของเข้าตัวหรือใช้เวทมนตร์คาถาทำร้ายฝ่ายตรงข้าม.

กระทุ้งเสา เอาไม้เสกกระทุ้งเรือเพื่อให้จิ้งหะผีพายในกระบวนเรือพระที่นั่ง เวลาเสด็จโดยกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค.

กระบวนจีน วิธีการนำแบบอย่างศิลปะของจีนมาดัดแปลงใช้กับงานศิลปะของไทย เช่น งานจิตรกรรมใช้ลวดลายดอกไม้จีน เครื่องมงคล หรือเครื่องบูชาอย่างจีนประกอบ งานสถาปัตยกรรมนิยมทำอาคารแบบเก๋งจีน หน้าบันเป็นงานก่ออิฐถือปูน ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบเป็นลวดลายธรรมชาติหรือทิวทัศน์แบบจีน ไม่มีเครื่องล่ายอง คือ ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ งานพัสดราภรณ์นิยมทำลวดลายบนผ้าแพรเป็นรูปประแจจีน กะเปาะ มังกร เช่น “...ดอกมาศกระบวนจีนลาย เลอศลัน...” (ลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทั้งทางสถลมารคแลชลมารค), “...กระบวนจีนเจียรระเบิดคาคดพุง ใส่แหวนก้อยพลอยหุ้มมีราคา...” (บทละครนอกเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย).

กระบวนจีน

กระบวนพยุหยาตราทางชลมารค รั้วกระบวนเรือที่จัดสำหรับพระมหากษัตริย์เมื่อจะเสด็จพระราชดำเนินโดยทางเรือ เช่น กระบวนพยุหยาตราทางชลมารคไปถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร.

กระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค รั้วกระบวนทางบกที่จัดขึ้นสำหรับพระมหากษัตริย์เมื่อจะเสด็จพระราชดำเนินไปทางบก มีทั้งจัดแยกเป็นกระบวนใดกระบวนหนึ่ง เฉพาะกระบวนช้าง กระบวนม้า หรือกระบวนเดินเท้า หรือจัดรวมเป็น ๑ กระบวน มีทั้งกระบวนช้าง กระบวนม้า และกระบวนเดินเท้า เช่น กระบวนพยุหยาตราทางสถลมารคไปนมัสการพระพุทธบาท เมืองสระบุรี กระบวนพยุหยาตราทางสถลมารคไปถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร.

กระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิน โดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารคไปถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พุทธศักราช ๒๔๐๙ ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รหัส 54-M-00025

กระบองเพชร ไบตาลหรือไบลานยาวประมาณศอกเศษ ขมวดปลาย เป็นปมคล้ายห้วนกลแล้วลงอักขระ “สพเพทวา ฯลฯ ปลายนติ” สำหรับให้ผู้ที่เข้าพิธีตัดจุกถือ หรือให้คนทั่วไปไว้กันภูตผีปีศาจในพระราชพิธี สัมพัจฉรฉินท์, ตะบองเพชร ก็เรียก.

กระบองเพชร เจ้านายที่จะเข้าพิธีเกศกัณฑ์คือกระบองเพชร ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รหัส 55-M-00004

กระบานผี, กระบานผี ภาชนะใส่เครื่องเซ่นผี ทำด้วยกาบกล้วยหักเป็น ๓ หรือ ๔ มุม เช่น “...ผู้ใดเสียเคราะห์แลเอากระบานผีไปทิ้งไว้ในบ้านท่านให้พลีที่บ้าน หัวหมูเมี่ยงหมากพลุกกล้วยอ้อยใบศรีสำหรับหนึ่ง..” (“พระอาการเบตเสรจ” ใน กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒), “...มหาเทพมหามนตรีตั้งรักษากำ หฤไทยราชภักดีเป็กหมอผี หลวง หลวงโขมดเอากระบานผีเสีย...” (“กฎมณเฑียรบาล” ใน กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒).

กระบี่ อาวุธชนิดหนึ่ง ลักษณะเป็นมีดแบนยาว ปลายแหลม มีทั้งแบบคมเดียวและสองคม ด้ามสั้น ที่ด้ามถือมีโกร่ง (โลหะรูปโค้งที่ด้ามสำหรับป้องกันไม่ให้อาวุธถูกมือ) มีฝัก เช่น “...ขุนพลตรวจเตรียมพลไกร บ้าง

ถือปืนไฟกระบี่กระบี่...” (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช), ใช้เป็นราชาศัพท์ว่า พระแสงกระบี่ เช่น “...จำหุ้มแพรนายรอง ต้องเข้ามาเฝ้าระวังราชการ ตามพนักงานของตัวตามท้องเวรท้องยาม แลเชิญเครื่องแลทอดเครื่องๆ นั้น มีต่างๆ กัน คือ...พระแสงต่างๆ คือ พระแสงปืน ๑ พระแสงดาบญี่ปุ่น ๑ พระแสงกระบี่ ๑...” (ข้อราชการในกรมมหาดเล็ก).

กระบี่รฐ, กบี่รฐ ธงประจำองค์พระมหากษัตริย์สมัยโบราณ ลักษณะเป็นแผง ๓ ขายหุ้มสักหลาดแดงปักดุ้นทองลาย ปลายยอดเป็นหอก มีรูปหนุมานหล่อด้วยโลหะสำริดยื่นก้ามเท้าออกไปข้างหน้าข้างหนึ่งติดที่คอคันธง เรียกเต็มว่า ธงชัยราชกระบี่รฐ หรือ ธงชัยราชกระบี่รฐใหญ่ ใช้เชิญแห่หน้าเสด็จในกองทัพ หน้าพระที่นั่งราชยาน และใช้ผูกในมณฑล พระราชพิธีปราบดาภิเษก บรมราชาภิเษก พระราชพิธีสำคัญต่างๆ, ใช้เข้าคู่กับธงชัยพระครุฑพ่าห์ โดยธงชัยราชกระบี่รฐอยู่ข้างซ้าย ธงชัยพระครุฑพ่าห์อยู่ข้างขวา.

กระบี่ฝักเงิน กระบี่ที่ฝักทำด้วยเงินสำหรับสะพายในกระบวนแห่ เช่น “...เสื่อเข้ฆาบสสวมสะพาย กระบี่ฝัก เงินเฮย...” (โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส).

กระบี่ฝักทองเหลือง กระบี่ที่ฝักทำด้วยทองเหลืองสำหรับขิดในกระบวนแห่ เช่น “...กระบี่ฝักทองเหลืองห้อย เหมาะแม่นทหารหาญ...” (โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส).

กระพัด, กระพัตร สายรัดกบฏบนหลังช้าง ทำหน้าที่รั้งสายรัดประคณมิให้สับคับเลื่อนไปทางท้ายช้างเมื่อเดินขึ้นที่ลาดชัน, โบราณเขียน *กรพัด* ก็มี เช่น “...กรพัดทองทาบถั่ว แกวสน สอดแฮ...” (ลิลิตยวนพ่าย).

กระย่อน, กระหย่อน ขยับขึ้นลง, ยวบยาบ, แกว่ง, เช่น “...โยนเยือก กระหย่อนสอง สายเสียด พี่แม่...” (โคลงนิราศสมเด็จพระยาเดชาดิศรเสด็จไปทัพเวียงจันทน์).

กระยาจขวาง ข้าวสำหรับเช่นเชือกบาตในพิธีรับช้างเผือก เช่น “...ณ วันพุธ เดือน ๓ แรม ๙ ค่ำ ปีมอกจัตวาศก พระหม่อมไถ่ตั้งราชพิธีธัญชัยบาท โรงพระราชพิธี ๒ ห้อง...กระยาสังวางหุงเข้าภาอยู่ทิศบูรพ์ เพดานผ้าขาว กระยาจขวางเชือกบาตอยู่ทิศประจิมเพดานผ้าขาว...” (จดหมายเหตุเรื่องรับพระยาเศวตกฤษณขรรค์ช้างเผือกแรกได้ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๕๕).

กระยาทาน อาหารและสิ่งของที่ให้เป็นทาน.

กระยาบวช เครื่องกินที่ไม่เจือด้วยของสดคาว ใช้เป็นเครื่องเช่นสรวงเทวดา และฤาษี พระภูมิเจ้าที่และสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ ในงานมงคล เช่น พิธียกเสาเอกในการปลูกบ้าน ตั้งศาลพระภูมิ วางศิลาฤกษ์อาคาร ขนมสำคัญที่ใช้เป็นเครื่องกระยาบวชมาแต่โบราณ คือ ขนมต้มขาว ขนมต้มแดง และขนมอื่นที่มีชื่อเป็นมงคล เช่น ขนมถั่วฝู ขนมหัน ส่วนผลไม้ที่ใช้เป็นเครื่องกระยาบวช คือ มะพร้าวอ่อน กล้วยน้ำไทยหรือกล้วยน้ำว่า อ้อยควั่น ส้มโอหรือส้มเขียวหวาน และผลไม้ที่มีชื่อเป็นมงคล เช่น ขนุน นอกจากนี้มี นม เนย งาคั่ว มันต้ม เผือกต้ม ข้าวตอก ฯลฯ เช่น “...พระวรบุตรพุทธชิโนรสในพระศาสนา จะจำพระวรราชาเป็นมหาสันนิบาตทุกพระอาราม ฝ่ายพรหมณาจารย์ก็จะเข้าพรตสมาทานศีลบริโภคระยา**บวช**บูชาคุณที่พิธีทั้งเดือน...” (เรื่องนางนพมาศ), เครื่องกระยาบวช ก็เรียก เช่น “...เข้าตอกดอกไม้สังละ ๒ พาน หมากรุกฟลุจิบวันละ ๓๐ คำ ถวายพระ ๓ วัน เข้าเหนียวสุก เข้าจ้าวสุก ขนมห กล้วยอ้อย ผักชำพล่ำย่า กระทง เปล่าวันละ ๒๗ ใบ ใส่ศพวก โหมกคุณท์ หม้อกุ่มภักถวายพระสงฆ์ ๓ วัน

เครื่องกระยาบวชวันละ ๓ สำหรับ ๓ วัน ๙ สำหรับ...” (จดหมายเหตุเรื่องรับ
พระยาเศวตภุชราชวงศ์เมืองแรกได้ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๕๕).

กระยาบวช

กระยาบูชา เครื่องบูชา เช่น “...แต่ตั้งสรรพกระยาบูชา นานุประการนา
สการเสร็จถว้การ...” (สมุทโฆษคำฉันท์), เครื่องกระยาบูชา ก็เรียก เช่น
“...ครั้นถึงณวันเดือนสิบเอ็ดแรมค่ำหนึ่งเป็นวันปวารณาทำบุญให้ทาน วัน
แรมสองค่ำแต่ตั้งเครื่องกระยาบูชาเทพยดา วันแรมสี่ค่ำแต่ตั้งการบวงสรวง
แข่งเรือ...” (“ตำนานเมืองนครจำปาศักดิ์ ฉบับ พระยามหาอำมาตยา
ธิปัตย์” ใน ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๐ เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์).

กระยาसन เครื่องสรง เช่น “...กบปกา ฝ่ายชาวพนักงานเครื่องต้น
ก็ถวายเจริญพระเกศามาสสุมกลิ่นควรแก่ราชกิจ แล้วเชิญบรมพิตรสรง
พระกระยาसन อันปรุงด้วยสุคนธ์ธำรงกลิ่นตลบ ชำระพระสิริภาพพ
ฟุ้งขจร...” (มหาเวสสันดรชาดก), เครื่องสำหรับถวายสรงน้ำเจ้านายใน
พระราชพิธี เช่น พระราชพิธีโสกันต์ เรียกว่า เครื่องกระยาसन.

กระยาสังเว เครื่องเซ่น, เครื่องบวงสรวงเทวดา, เช่น “...ทุยภูฐานเต นวมิย
หรือว่าเจ้าอมิตตดาได้บูชาเชิญโชคชัย ทั้งรูปเทียนดอกไม้ธูปเทียนทศยา จะ
เชื่อเชิญเทวดาประเดียงเคย ครบเครื่องกระยาสังเววางไว้พร้อมเพรียง

เป็นที่ทางจะแสวงเสี้ยงแสวงหาหัว แต่ว่าบุขาของเจ้านั้นมันขี้มันไม่ต้องตำรา ปะเป็นวันที่ฤกษ์พาพานจะไม่สู้ดี...” (มหาเวสสันดรชาดก), เครื่องกระยาสังเวย ก็เรียก.

กระยาสังเวง ข้าวปั้นเป็นก้อนๆ คลุกด้วยสีเหลือง สีแดง ใช้ในพิธีรับข้างเผือกของพราหมณ์ เช่น “...ณวันพุธ เดือน ๓ แรม ๙ ค่ำ ปีมวอก จัตวาศก พระหมอเถาตั้งราชพิธีธรรณูชัยบาต โรงพระราชพิธี ๒ ห้อง... กระยาสังเวงหุงเข้าภาอยู่ทิศบุรพเพดานผ้าขาว กระยาดขวางเชือกบาตอยู่ทิศประจิมเพดานผ้าขาว...” (จดหมายเหตุเรื่องรับพระยาเสวตกุญชรข้างเผือกแรกได้ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๕๕), ข้าวเภา ก็เรียก.

กระยาสารท ขนมทำด้วยถั่วลิสง ข้าวเภารางคั่ว ข้าวตอก งาขาวคั่ว กวนกับน้ำตาลมะพร้าวที่เคี่ยวกับหัวกะทิและเบะแซด้วยไฟอ่อนจนเกาะติดกันเป็นปึก รับประทานกับมะพร้าวขูดหรือกล้วยไข่ นิยมทำถวายพระในเทศกาลสารทไทย คือช่วงวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ เช่น “...ถึงเดือนสิบเห็นกันเมื่อวันสารท ใส่อังคาสโภชนากระยาสารท กระยาสารทกล้วยไข่ ใส่โตกพาน พวกชาวบ้านถว้นหน้ามาธารณะ...” (นิราศเดือน).

กระลา สังเวียนหรือปริมณฑลสำหรับประกอบพิธีกรรมหรือศาสนกิจ เช่น “...กระลาตระเบกคุณ ทกระลาจำอินอาย อับทิสตระหลบพราย พนมมารค ดาษโคม...” (สมุทโฆษคำฉันท์), “...เมื่อศักราชได้ ๗๖๘ จอนักษัตร เดือนอ้าย แรม ๑๐ ค่ำ วันอาทิตย์ ตราพระราชโองการ เสด็จมหารัชมราชธรรมาในพระพิหารสีมากระลาอุโบสถอันมีในทะเลนางนพปอประถม ยามดังนี้...” [“จารึกวัดป่าแดง (แผ่นที่ ๓)” ใน จารึกล้านนาภาค ๑ เล่ม ๑]; บริเวณหวงห้าม เช่น กะลาบรรทม เช่น “...รภกกระลาแดง เจียรจาก เจ็บนา...” (ประวัติและโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ พร้อมด้วยบันทึกสอบทานและหมายเหตุ). [กรุพา (เทียบเขมรโบราณ) = ห้อง, ลาน, ตาราง,

พระแท่น, บัลลังก์].

กระลาภิจ กิจพิธีบูชา เช่น “...ทั้งพระเวทวิทยากระลาภิจ จะปั้นรูปสุราฤทธิ์ใส่ไฟเผา...” (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช).

กระลี โทษ, สิ่งชั่วร้าย, เรื่องเลวร้าย, เช่น “...เกิดการกระลี กลัมพรมีอุปถัมภ์ตาย...” (เสื่อโคคำฉันท์), “...บ่เห็นคู่ควร แสนสาวจักษรวล เยาะเย้ยมากมี เสด็จไปในไพร ได้นางกระลี ดิฉินจะมี ข้าพระมากมาย...” (โศวัตกลอนสวด). (แปลมาจาก กลี).

กระลึง จับ, ถือ, กวัดแกว่ง, เช่น “...บกลัวตายเท่าเฝ้า กระลึงดาวเต้า ต่อข้างดัสกร แลนา...” (ลิลิตพระลอ), “...ทหารในง้าวกราย กระลึงเล่นประลองเฮย...” (ลิลิตกระบวนแห่งพระกฐินพยุหยาตราทั้งทางสถลมารคแลชลมารค).

กระหน วุ่นวายใจ, เว่าร้อนใจ, เช่น “...กระหนห้วงถึงน้อง ทอดหน้าลงไคร่ร้อง ช่อนหน้าใครเห็น...” (“ลิลิตเสด็จไปขัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี” ใน พระบวรราชนิพนธ์ เล่ม ๑). (เขมร ว่า กุรหล).

กระหม่อม โครงสร้างทางกายวิภาคของกะโหลกศีรษะทารก มีรูปร่างคล้ายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน อยู่บริเวณส่วนกลางของศีรษะก่อนมาทางหน้าผาก กระหม่อมนี้อาจเปิดจนกระทั่งทารกมีอายุประมาณ ๒ ปี ภายหลังกะโหลกจึงงอกจนเต็ม, ขม่อม ก็เรียก; คำสรรพนามบุรุษที่ ๑ แทนตัวผู้พูด (ชาย) สามัญชน ใช้แก่พระอนุวงศ์ชั้นพระวรวงศ์เธอที่มีได้ทรงกรมและพระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้า.

กระหม่า ประหม่า, หวั่นใจ, เกรงกลัว, พรั่นพริ้ง, เช่น “...มวญหม่อมมิตร
หมาย เมอลกระหม่า ขวัญเอย...” (ลิลิตกระบวนแห่งพระกฐินพยุหยาตรา
ทั้งทางสถลมารคแลชลมารค).

กระแห่ ชื่นเชิง, เล่ห์กล, เล่ห์เหลี่ยม, อุปาย, เช่น “...เป็นฝ่ายในสนธิ
แล้ว กระแห่นายขวัญแก้ว กล่าวเกลี้ยคำหวาน...” (ลิลิตพระลอ),
“...ไต่ถามความลับ ถ้อยคำลำดับ ลบองคลองธรรม บ่ายเบี่ยงเลี้ยถาม
กระแห่แง่ความ แยกคายผายผัน ตามตามความอัน อย่าอย่าสำคัญ จ้าง
งหมาย...” (กาพย์ขับไม้เรื่องพระรถ).

กระอุ, กระอุก ร้อนระอุ, คุกรุ่น, เตือดดาล, เช่น “...อาตุรกระอุออก เรียมราส...”
(โคลงทวาทศมาส), “...รวมเซยเสวยทุกขระทม ระทวยอารมณ์ กระอุ
อุระประปราน...” (“นิราศเมืองนครศรีธรรมราชคำฉันท์” ใน พระบวร
ราชนิพนธ์ เล่ม ๒).

กรัก แก่นขนุนใช้สำหรับย้อมผ้าสบงและจีวรให้มีสีน้ำตาลอมเหลือง สีเหลือง
เจือแดงเข้ม หรือสีเหลืองหม่น เช่น “...เมื่อนั้นพระครู ได้ฟังโณมตรู ดี
เนื้อดีใจ จึงจัดแจงผ้า ให้แก่จอมไตร เอากรักมาให้ ต้มขึ้นด้วยพลัน...”
(พระสี่เสารกลอนสวด), เรียกสีของจีวรลักษณะนี้ว่า สีกรัก หรือ สีแก่น
ขนุน และเรียกโรงต้มจีวรในวัดว่า โรงกรัก เช่น “...มีทั้งที่งกรรมที่สบาย
กลางคืนกลางวัน หอนฉันทอปริตรหอสังฆกรรมมนเทียรโรงคองโรงกรักโรง
น้ำร้อนน้ำเย็น ชุ่มน้ำสงรงน้ำชำระเท้า...” (เรื่องนางนพมาศ). [กราก
(เขมร) = แก่นขนุน].

กราง เกลาให้เรียบเนียน เช่น “...ทองแท่งกลั่งขัดกราง ทาผิวเนื้อเยื่อไ
นวล...” (กาพย์ห่อโคลงนิราศเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์).

กราน ไพ เช่น “...ค่อนพวนขาดเป็นท่อน เถกิงกรานกรุ่นพลวกเผา อย่าให้เขาจับได้...”, “...เสมอมฤคธอสีห์ เจกสกุณีโหมกราน ลาญชีวาทม์ ทุกครั้ง...” (ลิลิตตะเลงพ่าย).

กราว ชื่อเพลงหน้าพาทย์ที่ใช้บรรเลงในการแสดงโขนละครหรือการแสดงชนิดอื่นๆ เพื่อแสดงกิริยาว่าเกิดเสียงโห่ร้องหรือการไปมา เช่น กราวนอก-บรรเลงประกอบบทยกทัพตรวจพลเทวดา มนุษย์ หรือวานร และการไปมาของวานรในบางโอกาส เพราะมีทำนองและจังหวะไม้กลองค่อนข้างกระชั้น กราวใน-บรรเลงประกอบการยกทัพตรวจพลของยักษ์และการไปมาของยักษ์ในบางโอกาส บางครั้งใช้บรรเลงในพิธีเมื่อพระสวตมन्दหรือเทศน์จบ เพราะมีทำนองและไม้กลองหนักแน่น กราวรำ-บรรเลงประกอบการแสดงกิริยารื่นริง หรือบรรเลงเป็นสัญญาณว่าเลิกงานหรือลาโรง.

กราลิก, กาลิก, กาลิกพัสตร์, กาลิกพัสตร ผ้าโบราณชนิดหนึ่งทอด้วยฝ้ายแกมไหม ทำจากแคว้นกาสี ประเทศอินเดีย เช่น “...เจ้าเคยทรงผ้ากาลิกพัสตร์ โอ้แต่นี้แม่จะกลัดใบพฤษภาทรง จะระคายคั่นองค์โอ้เวทนา...” (มหาเวสสันดรชาดก).

กริช มีด ๒ คม รูปคดปลายแหลม เป็นของชาวชวา-มลายู เช่น “เทเวศร์ให้กริชเป็นของขวัญ เหมือนกันกับอโหหนาชะฐา” (บทละครเรื่องอโหหนาชะฐา), ใช้เป็นราชาศัพท์ว่า พระแสงกริช เช่น “...เครื่องทั้งห้านี้ตามเสด็จแล้วแบ่งเป็น ๖ ส่วน ให้หุ้มแพรยามเชิญเสด็จพระราชดำเนิน...พนักงานรวมกันเชิญ พระแสงกันหยัน ๑ พระแสงกริช ๑...” (ข้อราชการในกรมมหาดเล็ก).

กรินทร์, กรินทร, กรณทร์, กรณทร พญาช้าง เช่น “...นายกรินทร์คชประสิทธิขอ ท้ายเกี้ยว ท้ายเฮย...” (ลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทั้งทางสถลมารคแลชลมารค), “...เกิดแก้วกรินทรอำนวย ชำนิจักรพรรดิ

พล...” (อุเทนคำฉันท์), “...อลงกตกายจนารณณ์ อลงกรณ์ภเรนทรศักดิ์
ล้วนคชลักษณ์คชเลิศ...” (ลิลิตตะเลงพ่าย). [กริน (สันสกฤต) + อินทุร
(สันสกฤต) = กรินทร์ = ช้างใหญ่, ช้างศึก, ช้างพระอินทร์].

กริ ช้าง เช่น “...บัดเห็นขุนกริ หนึ่งไสร...” (ลิลิตตะเลงพ่าย).

กริธา เดินเป็นแถวเป็นกระบวนไปข้างหน้าอย่างสม่ำเสมอ เช่น กริธาทัพ
คือยกกระบวนทัพ กริธาพล คือรวมพลเข้าเป็นกระบวน เช่น “...ประจวบ
ฤกษ์ดีฤทธิกริธาทัพ ต้องดำรับว่าประเสริฐเลิศหลาย...” (เสภาเรื่องขุนช้าง
ขุนแผน), “...ถึงวันจันทร์ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๓ พระบาทสมเด็จพระบรมพิตร
พระเจ้าช้างเผือก ก็เสด็จพระราชดำเนินกริธาพลแต่เมืองพระพิษณุโลกไป
ยังเมืองสุโขทัย และเสด็จอยู่ตำหนักตำบลธานี...” (พระราชพงศาวดาร
กรุงสยาม จากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน).

กรู ช่องว่างหรือห้องภายในหรือภายใต้สิ่งก่อสร้าง เช่น พระปราสาท มณฑป
สถูปเจดีย์ สำหรับบรรจุพระบรมธาตุ พระพุทธรูป พระบูชา พระพิมพ์
และสมบัติอื่นๆ เป็นพุทธรูป และเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษผู้
ล่วงลับไปแล้ว.

กฤดากร นามราชสกุลของผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
พระองค์เจ้ากฤษดาภินิหาร กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์ พระราชโอรสใน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดากลิ่น
พระสนมเอก [ริดาพระยาดำรงราชพลขันธ์ (จ้อย คชเสนี)].

กฤดากร พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤดาภินิหาร กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์ ต้นราชสกุล “กฤดากร” ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รหัส 13-M-000073

กฤดาภินิหาร, กฤษฏาภินิหาร อภินิหารหรือบุญบารมีที่ทำได้ เช่น “...ก่อนที่จะเข้าพระพุทธรูปเจ้าจะเข้ามาอาศัยในร่มโพธิ์ทองของฝ่าละอองธุลีพระบาทนั้น ได้ยืนหันหน้าต่อหน้าว่าจะไปเฝ้าพระมหากษัตริราช ผู้ทรงพระกฤดาภินิหารเป็นอันเลิศยิ่ง บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้มีโชคกลับมาได้แลเห็นด้วยตาของตนเองก็สมกับข่าวเล่าลือทุกอย่างแล้ว และยังกว่านั้นคำเล่าลือยังแพ้แก่ความเป็นจริงเสียอีก...” (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๐ โกศابานไปฝรั่งเศสภาค ๔), “...ปัจจุบันกาล ครั้นเมื่อราตรีภาคปัจจุสมัย จึงทรงพระปริวิตกว่า สว เวลารุ่งนี้ฝูงงยาจากทั่วทั้งปวง แจ้งว่าอาตมะเสด็จคืนยังเมืองหลวงจะชวนกันปรีดา ต่างๆ ก็จะแตกตื่นกันมากอยรับพระราชทาน จะพูนเพิ่มบรรกกฤษฏาภินิหารมหาบริจาค เออไหนจะได้ทรัพย์อันใดโดยมากมาแจกจ่าย ให้อัมพระกมลที่มุ่งหมายในครั้ง...” (มหาเวสสันดรชาดก).

กฤดายุค ชื่อยุคที่ ๑ แห่งยุคทั้ง ๔ ตามความเชื่อในคัมภีร์ไตรเพทที่แบ่งโลกออกเป็น ๔ ยุค คือ กฤดายุค ไตรดายุค ทวาบรยุค และกลียุค (ยุคที่เราอยู่ในปัจจุบัน) ในกฤดายุคนมนุษย์มีความสุขที่สุด มีอายุยืนถึง ๔,๐๐๐ ปี

นี่สิ่งใดก็ได้สมปรารถนา ไม่มีความโกรธ ความกลัว การรำไให้ การหยิ่ง
ยโส การทะเลาะวิวาท ทุกคนต่างปฏิบัติตามคัมภีร์พระเวท เป็นยุคที่ธรรมะ
ยังครองโลกอยู่เป็นนิจ.

กฤติยา, กฤตยา, กฤติยา การกระทำด้วยเวทมนตร์ เช่น “...ถ้าผู้ใด
บังอาจฟันแทงทุบตีกันให้ตายก็ดี ทำณ**มกฤติยา**ให้ตายก็ดี ใส่ยาให้กัน
ตายก็ดี...” (“พระไอยการพรมศักดิ์” ใน กฎหมายตราสามดวง ฉบับ
ราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒), “...แม้รักด้วยฤทธิ์ประสิทธิมน ตรีวิกล
กฤตยา พลันหน่ายบังวายสวาดิอา ดุรร้างบรรณาน...” (ฉันทกฤษณา
สอนน้อง), “...หาแม่มดถ้วนหน้า หมู่แกกฤติยา...” (ลิลิตพระลอ).

กฤษฎาธาร พระที่นั่งที่สร้างขึ้นเพื่อแสดงพระกฤษฎาภินิหารและ
พระเกียรติยศแห่งพระมหากษัตริย์.

กฤษณปักข์, กษัยปักข์, กัณหปักข์, กาฬปักข์ ชีกรมืด คือ
เวลาช่วงแรม นับช่วงเวลาตั้งแต่แรม ๑ ค่ำไปจนถึงแรม ๑๕ ค่ำ เป็นปักข์
ที่พระจันทร์โคจรเข้าหาพระอาทิตย์ เห็นดวงจันทร์ค่อยๆ เว้าแหว่งมืดมาก
ขึ้นทีละน้อยๆ จนมืดมิดหมดดวง เช่น “...ครั้นถึงวันกาฬปักข์ดิถีที่สิบสอง
นับเบื้องต้นแต่ไปจุบทุรณมี มีอาทิตย์วารเพนกำหนดจึงได้ประสูตรพระ
ธิดาพระองค์หนึ่ง ซึ่งได้นับโดยลำดับว่าเพนที่ ๔ คือสมเด็จพระศรีสุริเยน
ทราบมาตย์...” (“พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔ เรื่องปฐมวงษ์” ใน ประชุม
พงษาวดาร ภาคที่ ๘), โบราณเขียน กาลปัก กาลปักข กาลปักษ กาลปักษย
หรือ กาฬะปักชะ ก็มี เช่น “...อันว่าพระจันทร์มณฑลนั้น เมื่อไปพร้อม
กันกับด้วยพระอาทิตย์ในวันกาลปักษอุโบสถ...” (จันทสุริยคติที่ปณี),
“...ศุภมัศดุศักราช ๙๕๕ พยัมสังวัจฉระ มาฆมาศกาลปักษยเอกาทศ
มิดฤชดิถีครุวารกาลบริเณกำหนด พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
นารถบรมบพิตรพระพุทธีเจ้าอยู่หัว เสด็จออกณพระที่นั่งมงกุฎพิมาน

สถานภูมิฯไพชนมหาปราสาท...” (“พระโอยการกระบดศึก” ใน กฎหมาย
ตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑), ตรงข้ามกับ ชุณห์ปักษ์
ชุณห์ปักษ์ ศุกลปักษ์ หรือ สุกปักษ์.

กลด, พระกลด เครื่องสูงอย่างหนึ่ง ลักษณะเป็นร่มขนาดใหญ่คล้าย
ฉัตรชั้นเดียว องค์พระกลดทำด้วยผ้าชุบขี้ผึ้ง โหมดตาด หรือเยียรบับ มี
คันด้ามยาว พระกลดสำหรับถวายอยู่งานพระมหากษัตริย์ยอดเยี่ยมรูป
พรหมพักตร์ ส่วนพระกลดองค์อื่นๆ ของเจ้านายยอดเยี่ยมรูปหัวเม็ดทรง
มณฑป ใช้เป็นเครื่องกันแดดกันฝน เช่น “...พนักงานกันกลดจรณา บังแสง
สุริยาตรัสไต่...” (บทละครเรื่องอิเหนา), “...กลดอีกทานตะวันบัง แดด
เข้า...” (โคลงพระราชพิธีทวาทศมาสฯ), “...เจ้าเณรน้อยเสด็จมาดูหน้ารัก
พระกลดหักทองขวางถวาย...” (นิราสพระบาท).

กลด, พระกลด ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รหัส (2) ภ 004 หวญ 50/15

กลบบัตรสุเมเพลิง ชื่อพิธีแก้เสนียดตามลัทธิพราหมณ์ เช่น ถ้าหญิง
สามัญชนไปคลอดลูกหรือมีคนตายในเขตพระราชฐานชั้นใน ถือว่าโลหิต

ตกลงในพระราชฐานชั้นใน ทำให้พื้นดินไม่บริสุทธิ์ เป็นเสียด ต้องทำพิธีกลบบัตรสุเมเพลิง ณ ที่นั้น มีขั้นตอน คือ ขุดพื้นดินในที่ซึ่งจะเสียดมีเสียดกว้างยาวประมาณ ๒ ศอก กลบด้วยแกลบสูง ๑ ศอก และปลูกศาลเพียงตา สุมเพลิงในหลุมนั้น แล้วหย่อนกระตังใส่เครื่องบัตรพลึงในหลุม ๗ หน อ่านโอองการแล้วเกลี่ยดินกลบหลุมเป็นเสร็จการ.

กล้วยไม้ นามราชสกุลของผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากล้วยไม้ กรมหมื่นสุนทรธิติ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาสวน.

กลศ หม้อน้ำเทพมนตรีของพราหมณ์ ลักษณะรูปทรงคล้ายคนโหนด มีพวย และมีฝาปิด ส่วนใหญ่ทำด้วยโลหะ สำหรับหลังน้ำเทพมนตรีเวลาประกอบพิธี สมัยสุโขทัยมีลักษณะเป็นคนที่รูปหงส์ เมื่อปรากฏในพระหัตถ์ของเทพเจ้า เช่น พระอิศวร พระพรหม หมายถึงการชำระร่างกายและวิญญาณให้บริสุทธิ์ เช่น “...สังข์กลศแวงเวียนเทียนชัย แต่งไว้เสร็จถ้วนทุกสิ่งอัน...” (บทละครเรื่องอิเหนา), กรด ก็เรียก เช่น “...เมื่อจะผัดขังนั้นให้ชี้พ้อพราหมณ์ไปตั้งโรงพิธี เอาน้ำสังข์น้ำกรดรดข้างต้นม้ายันตามประเพณีโบราณสืบๆ มา...” (“พระราชพิธีคเชนทร์สนาน” ใน ตำราพระราชพิธีเก่า). [กลศ (บาลี) = หม้อน้ำ].

กลศ

กลศึก อุบายในการทำศึกสงครามสมัยโบราณ มี ๒๑ ประการ ได้แก่ กลฤทธิ์ กลสีหจักร กลลักษณะซ่อนเงื่อน กลเกื่อนกำบัง กลพรางภูผา กลม้ากินสวน กลพวนเรือโยง กลโพงน้ำบ่อ กลล่อช้างป่า กลฟ้างัดดิน กลอินทรพิमान กลผลาญศัตรู กลชูพิษแสงกลอง กลแข็งให้อ่อน กลยอนภูเขา กลเข้าให้พอม กลจอมปราสาท กลราชปัญญา กลฟาสั่นเสียง กลเรียงหลักยืน กลป็นพระราม เช่น “...จะว่าเราลวงด้วยอันใด เป็นวิสัยกลศึกโบราณมา...” (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช).

กล้องแก้ง อ่อนแอ้น, แบบบาง, เช่น “...พระองค์กล้องแก้ง เอวอ่อน อรอันแก้ง ถ้วนแห่งเจ้ากรุงม บารนี้...” (ลิลิตพระลอ), “...วันนี้พี่พบบ มาบรรจบสมสมนาง กล้องแก้งแต่งสรรพางค จะวายเจ้าเปล่าไปฤ...” (กาพย์ห่อโคลงพระศรีมหาสมุทร), “...ชาติทหารเหมือนพ่อไม่ย่อแยะ ดูกล้องแก้งนี้กรักเฝ้าทักทาย...” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน).

กลองชนะ กลองหนัง ๒ หน้า หน้าหนึ่งใหญ่ อีกหน้าหนึ่งเล็ก ตีด้วยหวายหรือไม้ งอๆ ทางด้านหน้าใหญ่ มีสายสะพาย เดิมใช้ในกองทัพ ต่อมาใช้เป็นเครื่อง ประโคมในริ้วกระบวนแห่ และใช้ประโคมพระบรมศพ พระศพ และศพที่เป็นงานหลวง จำนวนที่ใช้บรรเลงมีตั้งแต่ ๑ คู่ขึ้นไป เช่น “...นฤนาทศัพท์ สำเนียง เสียงกลองชนะโครมครึก เสียงพลอีกเหือง...” (ลิลิตตะเลงพ่าย), กลองเบิ่งพรวด ก็เรียก.

กลองประจำเมือง กลองสำคัญบนประจำเมืองชุดหนึ่ง ประกอบด้วย กลองย่ำสุริย์ศรี เป็นกลองขนาดใหญ่ ใช้ตีบอกเวลาย่ำค่ำประจำวัน กลอง อัดคีพินาศ เป็นกลองขนาดกลาง ใช้ตีบอกสัญญาณเมื่อเกิดไฟไหม้ และ กลองพิฆาตไพรี เป็นกลองขนาดเล็ก ใช้ตีแจ้งเหตุร้ายเมื่อมีข้าศึกศัตรูมา ประชิดติดเมืองหรือเมื่อบ้านเมืองเกิดจลาจลระส่ำระสาย.

กลองประจำเมือง

กลองปฐา กลองสองหน้าขนาดใหญ่ประจำวัด ใช้ตีเป็นพุทธบูชาในวัน ขึ้น/ แรม ๗ ค่ำ, ๑๔ ค่ำ (วันดา-วันก่อนวันพระ ๑ วัน) และตีวันขึ้น/แรม ๘ ค่ำ, ๑๕ ค่ำ (วันพระ) ตีเป็นสัญญาณเมื่อพระเทศน์จบ ตีในวันสลากภัต หรือตีในวันเพ็ญเดือน ๑๒ (ยี่เป็ง). (ถิ่นเหนือ).

กลองเพล กลองสองหน้าขนาดใหญ่พิเศษประจำวัด หุ่นกลองเป็นรูปทรง กระบอกป่องกลาง ใช้ตีบอกเวลาฉันภัตตาหารเพลของพระภิกษุสามเณร คือเวลา ๑๑ นาฬิกา บางวัดใช้ตีคู่กับระฆังหลังจากพระสงฆ์ในวัดทำวัตร เสร็จเรียบร้อยแล้ว.

กลองเพล

กลองมโหระทึก กลองสำริดขนาดใหญ่ พบแพร่หลายในประเทศจีนตอนใต้และประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลายประเทศ มีหลายขนาดและหลายแบบ ส่วนมากทำเป็นรูปทรงกระบอกมีหูจับทั้ง ๒ ข้าง หน้ากลองและด้านข้างตลอดจนหูกลอง มักสลักเป็นรูปสิ่งของ คน หรือสัตว์ กลองบางใบมีรูปประติมากรรมโลหะหล่อติดไว้ด้วย เช่น รูปกบตัวเดียว หรือหลายตัวชี้กันบนขอบของหน้าหรือหูกลอง

ชาติพันธุ์ต่างๆ ใช้กลองมโหระทึกในโอกาสและรูปแบบต่างกันไป บ้างใช้ประกอบพิธีทางศาสนา บ้างเชื่อว่าสามารถตีเรียกฝนและไล่ผีได้ บ้างใช้เล่นเป็นดนตรีในงานศพ ส่วนประเทศไทยใช้ตีให้สัญญาณในพิธีเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ เช่น ตีพร้อมกับแตรสังข์ในการพระราชพิธีหรือขณะเสด็จออกมหาสมาคม ตีที่สนามไถ่ในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลเป็นต้น.

กลองมโหระทึก

กล่อมช้าง การทำขวัญช้างเผือกที่ได้มาใหม่ตามพิธีพราหมณ์ เป็นส่วนหนึ่งของพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างสำคัญอันประกอบด้วยพิธีถวายช้างสำคัญ พิธีจารึกชื่อช้างสำคัญลงในอ้อยแดง แห่ช้างสำคัญเข้าสู่โรงพระราชพิธี พระมหากษัตริย์พระราชทานน้ำพระพุทธรมณฑ์ พระราชทานเครื่องคชาภรณ์ (เครื่องแต่งตัว) พราหมณ์อ่านฉันทดุษฎีสังเวยกล่อมช้าง ศิลปินขับไม้ ช้างสำคัญอาบน้ำ ตักบาตร เลี้ยงพระ และเวียนเทียน.

กลัมพก, กลัมพัก ผักบุง เช่น “...เสด็จเหนืออาสน์แก้ว พระเขนยพรายแพรว
แท่นประดับมุกดา บังอวดย้อมแก่นกลัมพัก ทองแท่งทำพนัก มาแล่งแก้ว
เป่นฝา เพดานดาวดา พรหมภักตร์ช่อฟ้า ปรลี้เวดจุน...” (ภาพยัขัมภ์
เรื่องพระรถ).

กลางช้าง ทหารที่นั่งในตำแหน่งกลางหลังช้างศึก ทำหน้าที่ให้สัญญาณและ
ส่งอาวุธที่อยู่บนสัปคับ เช่น ง้าว หอก โดมร หรือหอกขัด และเครื่อง
ป้องกันต่างๆ เช่นโล่ให้แก่ออกช้าง เช่น “...กลางช้างหามยุรพอน เยียรยง...”
 (“โคลงของหม่อมเจ้าสุวรรณ ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๑ กรมหมื่นไกรสร
วิจิต” ใน กลอนสรรเสริญพระบารมีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ภาคที่ ๑).

กลางหน กลางทาง เช่น “...ยังจะจริงดังปากว่า แล้วข้าจะค้างในกลางหน...”
(บทดอกสร้อยสวรรค์ครั้งกรุงเก่า), “...ทั้งหัวท้ายกรายแจวกระชากร้าง
ครรไกรล่องเลยทางมากลางหน...” (นิราศภูเขาทอง).

กลางหา บนฟ้า, กลางแจ้ง, เช่น “...รุดดูว่าคว้าง กลางหา...” (โคลง
ทวาทศมาส), “...แต่ตรอมตรอมผอมร่างก็บางไป ด้วยทางไกลกลางหา
เมื่อคราวปอง...” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน).

กลางธ ผู้ทรงไว้ซึ่งส่วนเสี้ยวแห่งดวงเดือน คือพระศิเว.

กลานาถ ผู้เป็นเจ้าของส่วนเสี้ยว คือพระจันทร์.

กลานิธิ ผู้เป็นคลังแห่งส่วนเสี้ยว คือพระจันทร์.

กลาบาต เจ้าพนักงานที่มีหน้าที่อยู่ยามตามไฟเพื่อรักษาความปลอดภัย

ในบริเวณมณฑลพิษณุ โดยนั่งริมทางหลังราชวัติออกไป เจ้าพนักงานหมื่นนี้
สวมเสื้อเสนาภฏ นั่งรวมกันเป็นรูปสามเหลี่ยม คือ แกวแวงนั่งเรียงกัน
๙ คน แกวต่อไปนั่งเรียงกันแบบสลับฟันปลาจดหล่นลงมาเป็นลำดับ จน
เหลือแกวคนเดียวเป็นแกวสุดท้าย เรียกการนั่งลักษณะนี้ว่า นั่งกลาบาต
หรือ นั่งรั้วกลาบาต, เช่น “...รายกลาบาตเป็นชั้น กันเป็นหมู่เป็นกอง...”
(ลิลิตตะเลงพ่าย), “...พวกเหล่านั้นนั่งกลาบาตนั้นจัดแจง เอาเสื้อแดงหมวก
แดงมาให้ใส่...” (บทละครเรื่องอิเหนา), “...(รั้ว) เสด็จออกแขกเมือง
(คน) ยืนสองข้างประตู ประตูพิฆาตเทเวศร์ ๕๐ ประตูพิฆาตไชยศรี ๕๐
รวม ๑๐๐ คน ยืนริมสองข้าง ๒๐๐ คน คนนั่งรั้วกลาบาต ๔ กองๆ ละ
๒๐๐ รวม ๘๐๐ คน...” [“ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนัก” ใน ลัทธิ
ธรรมเนียมต่างๆ (เล่มจบ)].

กลิ้ง, กลิ้ง เครื่องสูงอย่างหนึ่ง เป็นร่มคันยาว สำหรับเชิญไปในรั้วกระบวน
แห่สมัยโบราณ เช่น “...เมื่อดมกลิ้งกลิ้งเพื่องม เพอศพราย...” (ลิลิต
ยวนพ่าย), “...๒ นาลิกาเรียกพระราชนทรยานเทวียนพระยานุมาศ
พระราชนทร เสวตฉัตร ๙ ชั้นแล ๗ ชั้น ๕ ชั้น ๔ ชั้น ๓ ชั้น ๒ ชั้น
กลิ้งแลพรหม ๓๒ สมเด็จพระอรรคมเหสี ๕ ชั้น ๔ ชั้น ๓ ชั้น กลิ้งแล
พรหม ๑๖...” (“กฎมณเฑียรบาล” ใน กฎหมายตราสามดวง ฉบับ
ราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒).

กลิ้งกลด เครื่องสูงอย่างหนึ่ง เป็นร่มคันยาว สำหรับเชิญไปในรั้วกระบวน
แห่สมัยโบราณ เช่น “...กลิ้งกลดชดชูลอน เรียบไว้...” (โคลงถวายพระ
เพลิงพระบรมอัฐิพระเจ้าหลวงฯ), “...กลิ้งกลดบดบังจุม พลผ่าน ภพ
นา...” (ลิลิตตะเลงพ่าย), “...ประดับด้วยยอกรุ่มชุมสาย เสวตฉัตรพชนี
พรรณ กลิ้งกลดจามรมาศทั้งปวง และเครื่องมหาเบญจราชกกุธภัณฑ์
อันนตเรื่องรัตนราชูปโภค อันเป็นเครื่องราชาภิเษกสำหรับพระมหากษัตรา
ธิราชเจ้า...” (พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของ

บริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน).

กลี ภาชนะรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าสำหรับใส่หมากพลูบุหรี เช่น “...กลีกล่องกระวาน เขียน มียี่ ปุ่นเฮย...” (“บทเห่เรือพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒” ใน ประชุม กาพย์เห่เรือ), “...หีบหมากเครื่องนาถอยู่ในกลี ของบุหรี่ยามใหญ่ใส่ผ้า ผ่อน...” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน).

กลียุค ชื่อยุคที่ ๔ แห่งยุคทั้ง ๔ ตามความเชื่อในคัมภีร์ไตรเพทที่แบ่งโลก ออกเป็น ๔ ยุค คือ กฤตายุค ไตรตายุค ทวารยุค และกลียุค (ยุคที่เรา อยู่ในปัจจุบัน) ในกลียุคธรรมะลดลงเหลือเพียงหนึ่งในสี่ มนุษย์เลเล่ไม่ ปฏิบัติตามพระเวทและสัมาปฏิบัติ เกิดหายนะ ความยากลำบาก หิวโหย อายุสั้นลง เกิดการรบราฆ่าฟันกัน.

กวดเกล้า หวีผม เช่น “...กวดเกล้าเปลาปลายพระฉายส่อง ผัดพัทตร์ นวลละอองผ่องผิว...” (บทละครเรื่องอิเหนา).

กวกักไกวโพยม ชื่อม้าในทำเนียบม้านัน มีความหมายว่า ไปมาอย่างรวดเร็ว ในท้องฟ้า เช่น “...สำสละหิรหาวเห็จ สำสละเตร็จไตรจักร กวกักไกว กวกักไกวโพยม จูโจมกลางรณมุข...” (อนิรุทธคำฉันท์).

ก้วน เครื่องสำหรับจุด ยก หรือเคลื่อนของที่มีน้ำหนักมากจากพื้นขึ้นสู่ ที่สูง เช่น ก้วนเกรินบันไดนาคอัญเชิญพระบรมศพขึ้นสู่พระเมรุมาศ.

กษายพัสดร์, กษายพัสน์, กษายพาส ผ้าที่มีสีแดงอ่อน หรือแดงเจือ เหลืองดั่งสีจิวร คือผ้าจีวรของพระภิกษุสงฆ์.

กหังปายา เลข ๑๑๘๑ ซึ่งใช้เป็นเกณฑ์สำหรับลบลพทุทธศักราชเป็นจุลศักราช

และบวจุลศักราชเป็นพุทธศักราช เช่นต้องการทราบว่ปีพุทธศักราชนั้น จุลศักราชเท่าใด เอาปีพุทธศักราชตั้งแล้วลบด้วย ๑๑๘๑ จะได้ปีจุลศักราช ต้องการทราบว่ปีจุลศักราชนั้นพุทธศักราชเท่าใด เอาปีจุลศักราชตั้งแล้ว บวกด้วย ๑๑๘๑ จะได้ปีพุทธศักราช; วิธีการใช้การลำดับพยัญชนะแทน ตัวเลข.

กเพวระ, กเพวราก อัดภาพ, ร่างกาย, ชากศพ, ประกิติใช้ในความหมาย ว่ ชากศพ, เช่น “...ออกเอย จะอยู่ไปใใให้ทนเวทนา อุปมาเสมือนหนึ่ง พฤษกาลดาลัย ย่อมจะอาสัญลงเพราะถูกเป็นเหยียงแท้ ถ้าแม่พระองค์ไม่ ทรงเลี้ยงมัทรีไว้ จะเฝ้าหนึ่งมัยสถัดตโยใไม่โปรดบัง ก็เห็นแต่กเพวระ ร่างชากศพของมัทรี อันวายชีวิโทรมกลิ้งอยู่กลางดง เสียเป็นมันคงใน ครั้งนี้แล้วแล...” (มหาเวสสันดรชาดก), “...กเพวรากชากกลิ้งกับดินดอน สายสมรหรือคิดถึงสามี...” (“จันทโครบ” ใน นิทานคำกลอนสุนทรภู่เรื่อง โคบุตรและจันทโครบ).

กองการกุศล บุญสิกขาหรือการฝึกฝนปฏิบัติอบรมในเรื่องความดี ได้แก่ การบริจาคทาน การรักษาศีล และการเจริญภาวนาที่กระทำในวันนักขัตฤกษ์ หรือในโอกาสสำคัญ เช่น “...ถ้าผู้ใดถือพุทธศาสน์ด้วยกตักแด่งมธุ ปายาศยาคุณังคาสพระภิกษุสงฆ์ ทั้งยกทรงบูชาพระรัตนตรัยและเลี้ยง พราหมณ์ ตั้งแต่วันภัทรบทจนบัญญัติสิ้นเดือน ชนประชาชนชายหญิง ชาวพระนครทุกตระกูล กระทำกองการกุศลด้วยมธุปายาศยาคุณติดต่อกัน ไปมิได้ขาดวัน เป็นที่บันเทิงเรีงรีนต่างคนต่างอุทิศส่วนกุศลผลบุญของ ตนด้วยน้ำจิตดีโสมนัสศรัทธา ไปให้แก่โบราณญาติกาทั้งหลายอันจุติไป กำเนิดในภพต่าง ๆ มีปรทัตตูปชีวีเปรัตนนั้นเป็นต้น...” (เรื่องนางนพมาศ); ชื่อหน่วยงานระดับกรมสมัยโบราณ เช่น “...วัน ๗ เดือน ๑๒ แรม ๕ ค่ำ ปีกุนนพศพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสดจออกพระที่นั่งจักรกริมหา ปราสาท ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้หลวงบรม

นาฏกัณฑ์ปลัดกรมกองการกุศล เป็นพระยาสุตารัตน์ราชประยูร เจ้ากรมใน
กรมสมเด็จพระสุตารัตน์ราชประยูร ถือศักดิ์นา ๑๖๐๐...” (“พระราชทาน
สัญญาบัตร และเครื่องยศ” ใน ราชกิจจานุเบกษา ๒๔๓๐ ก).

กองเกียรติยศ กองทหารหรือตำรวจที่จัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นเกียรติแก่
พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินี รัชทายาท ผู้สำเร็จราชการแทน
พระองค์ นายกรัฐมนตรี ประมุขของรัฐต่างประเทศ ผู้แทนรัฐบาลต่าง
ประเทศ และแขกผู้มีเกียรติของรัฐบาล ศพของทหารซึ่งเสียชีวิตในขณะ
ประจำการ ศพนายตำรวจชั้นสัญญาบัตรยศตั้งแต่พลตำรวจตรีขึ้นไป
หรือศพตำรวจที่เสียชีวิตเนื่องจากปฏิบัติหน้าที่ราชการ หรือสิ่งอื่น เช่น
พระบรมราชานุสาวรีย์ อนุสาวรีย์ผู้ประกอบคุณความดีแก่ประเทศชาติ
เป็นอย่างยิ่ง ธงชัยเฉลิมพล ธงประจำกองตำรวจ เช่น “...เสด็จโดยขบวน
ราบแต่เกยหน้าพระที่นั่งบรมพิมาน หัวหมื่นพระยามานพวิตรัมหาดเล็ก
เชิญพระแสงฝักทองเกลี้ยงตามเสด็จ และเป็นผู้เชิญตามเสด็จต่อไปทุก
เวลา ทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ตั้งกองเกียรติยศหน้ากระทรวงวัง
พร้อมด้วยแถวธงประจำกอง...” (“พระราชพิธี บรมราชาภิเษกเฉลิม
พระราชสมณเถียร ปีนุสัปปตศก พุทธศักราช ๒๔๖๘” ใน ราชกิจจา
นุเบกษา ๒๔๖๘).

กองขัน กองทหารที่ทำหน้าที่ระวังป้องกัน เช่น “...อันโยธาอาสาหกเหล่า
ทั้งเกณฑ์หัดจัดเข้าเป็นกองขัน...” (บทละครเรื่องอิเหนา).

กองขัน

กองข้าว พิธีเช่นผีตามป่าในหน้าแล้งของชาวชนบท มีห่อข้าวพร้อมด้วยของหวานเป็นเครื่องเซ่น.

กองตระเวน กองทหารที่ทำหน้าที่ลาดตระเวน เช่น “...แต่งกองล้อมกองแล่น แต่งกองแคว่นกองตระเวน...” (มหาชาติคำหลวง), “...ถ้าได้ข่าวว่าเมืองแขกมิได้ตั้งอยู่ในสุจริต คบคิดกันจะยกเข้ามาทำประทุษร้ายประการใด พอกำลังข้าหลวงกองตระเวนจะรบพุ่งจับกุมเอาตัวได้ ก็ให้รบพุ่งจับกุมเอาตัวจงได้...” [“สำเนาฎ” เรื่องตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์)” ใน ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ ๒].

กองทุน, กองทุนสิน ประเพณีที่ผู้ปกครองฝ่ายเจ้าบ่าวและฝ่ายเจ้าสาวให้เงินทุนพิเศษจำนวนเท่ากันแก่เจ้าบ่าวเจ้าสาวในวันแต่งงาน สมัยโบราณใช้เป็นเงินตั้งต้นประกอบอาชีพหรือสร้างเรือนหอของคู่แต่งงานใหม่ เช่น “...ท่านเลี้ยงมาว่าจะให้เป็นหอห้อง หมายจะกองทุนสินกินขนม...” (สุภาสิตสอนสตรี).

กองล้อม กองทหารที่ทำหน้าที่ล้อมรักษาการณ์ เช่น “...แต่งกองล้อมกองแล่น แต่งกองแคว่นกองตระเวน...” (มหาชาติคำหลวง).

กองแล่น กองทหารหน่วยเคลื่อนที่เร็ว มีหน้าที่ดูแลปืนใหญ่หามแล่น เช่น “...แต่งกองล้อมกองแล่น แต่งกองแคว่นกองตระเวน...” (มหาชาติคำหลวง).

ก่อฤกษ์ พิธีที่ทำเมื่อเริ่มการก่อสร้างวัดกุศลสถานที่สำคัญ เช่น พระที่นั่ง พระตำหนัก พระเจดีย์ ทำเมื่อวางโครงสร้างของฐานรากแล้ว ผู้เป็นเจ้าของหรือผู้เป็นประธานในการก่อสร้างจะวางอิฐที่สมมติว่าเป็นอิฐเงิน อิฐทอง และอิฐนากลงบนพื้นเป็นประถมฤกษ์ แล้ววางแผ่นศิลาจารึกฤกษ์ของการ

ก่อสร้างทับบนอิฐ เช่น “...คือถ้าเสด็จพระราชดำเนินก่อฤกษ์ ตั้งกรม รับข้างก็ดี ถ้าทรงเรือพระที่นั่งศรี เครื่องทอดที่โต๊ะพระโอรนข้างขวา คือพานพระขันหมากกลมประดับพลอยหนึ่ง...” (ข้อราชการในกรมมหาดเล็ก).

ก่อฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงก่อฤกษ์พระที่นั่งอนันตสมาคม วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๗ ตรงกับจันทรคติกาล เดือน ๑๒ แรม ๓ ค่ำ ปีมอก สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๗๐ เวลาหัวโมงหนึ่ง กับ ๒๙ นาที ๘ วินาที ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รหัส ภ 003 หนมู 3/13/4

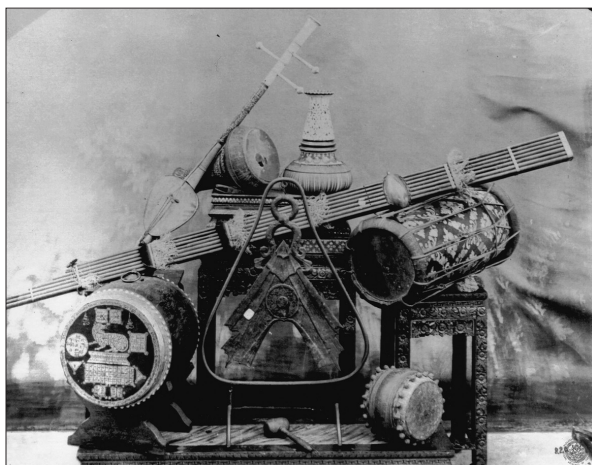
กระระตะ กระตุ้นให้มาเดินหรือวิ่ง เช่น “...ต่างรับกระระตะพาชี ออกยืนที่ประจำโยธา...” (บทละครเรื่องอิเหนา).

กะละแม ขนมทำด้วยข้าวเหนียวทั้งเมล็ดหรือแบ่งข้าวเหนียว กวนกับกะทิและน้ำตาลจนข้นเหนียวเป็นเนื้อเดียวกันสีดำ นิยมทำถวายพระในเทศกาลตรุษสงกรานต์.

กะไหล่, กาไหล่ เคลือบ, ชุบ, เช่น “...เสร็จแล้วกาไหล่สีน ทองคำ...” (โคลงเรื่องพระราชประวัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว).

กังสดาล เครื่องตีชนิดหนึ่ง หล่อด้วยสำริดหรือทองเหลืองเป็นแผ่นแบนรูป

วงเดือน มีขอบยกเป็นคิ้วน้อยๆ รอบตัว ด้านบนเจาะรูแขวน ใช้ตีเพื่อให้สัญญาณในกิจกรรมทางพุทธศาสนา เช่น เตรียมตัวรับศีล นำพระสงฆ์ออกบิณฑบาต เช่น “...ตามประเพณีโบราณสังฆการีตระฆังกังสดาลเป็นสัญญาณให้คนเตรียมตัวรับศีลก่อนแล้วอาราธนาศีล ระฆังกังสดาลของหลวงสำหรับการเช่นนั้นมียู่ในพิพิธภัณฑ์สถานหลายใบ...” (ตำนานพิธีตรุษ). (บาลี ว่า กัสตาพ).

กังสดาล กังสดาล (กลางภาพ) พร้อมเครื่องดนตรี ได้แก่ ตะโพน ซอสามสาย แคน กลองแขก กลองทัด และกลองชาตรี ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รหัส กอ. กต. 2/61

กังสะ สำริด (โลหะผสมชนิดหนึ่ง ส่วนใหญ่ประกอบด้วยทองแดงกับดีบุก บางชนิดอาจมีสังกะสีหรือตะกั่วปนอยู่ด้วย).

กังหัน ดอกไม้ไฟชนิดหนึ่ง สร้างเป็นต้นเสาสูงและมีใบพัดคล้ายกังหันติดกระบอกดินเชื้อเพลิงที่ปลายปีกทั้งสองข้าง เมื่อจุดแล้วใบพัดจะหมุนเป็นวงกลมคล้ายกังหันลม เช่น “...กังหันผะกากล เหนียงซ้อ แจ่มนา...” (โคลงถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิพระเจ้าหลวงฯ), โบราณเรียกเพี้ยนเป็น จังหัน ก็มี เช่น “...โรงโขนโรงหนัง โรงเทพทองตั้ง ระทาดอกไม้ โรงหุ่นโรงละคร ทั้งมอญทั้งไทย ทวยราษฎร์ปรบไกว ตะไลจังหัน...” (พระสี่ล้ารกลอนสวด).

กัจฉา เข็มขัด, ผ้าเคียนพุงหรือรัดสะเอว, ปลายแขน, สายรัดเอว, สายรัดท้องช้าง. [กัจฉา (บาลี); กฤษา, กฤษยา (สันสกฤต)].

กัญจุก, กัญจุกการา เสื้อ, เกราะ, เช่น “...สวมกางเกงกัญจุก ปัสตูลูกแดงศรี...” (ลิลิตกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารค).

กัณฐูกะ ชื่อม้าที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกมหาภิเนษกรรม เป็นม้าลักษณะดี กายสีขาวผุดผ่องดังหอยสังข์ มีความยาวจากคอจนถึงหาง ๑๘ ศอก ส่วนสูงเหมาะสมกับส่วนยาว เป็นหนึ่งในเจ็ดสหชาติคือผู้เกิดวันเดือนปีเดียวกันของเจ้าชายสิทธัตถะ ได้แก่ ๑. พระนางพิมพาหรือพระนางยโสธรา ๒. พระอานนท์ ๓. นายฉันทะ ๔. อำมาตย์กาพุกายี ๕. ม้ากัณฐูกะ ๖. ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ๗. ขุมทรัพย์ทั้งสี่มุมเมือง.

กัณฐูต, กัณฐูตว์ ม้า เช่น “...ขับขี่กาพกัณฐูตว์ ออกอ้าง...” (ลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทั้งทางสถลมารคและชลมารค).

กัณฐูกาล ผู้มีคอต้า คือพระศิวะ, นิลกัณฐ์ กัว่า.

กัตติกมาส, การัตติกมาส เดือนที่ ๑๒ เมื่อนับตามจันทรคติ คือช่วงเวลาที่พระจันทร์เพ็ญโคจรผ่านกลุ่มดาวนักษัตรกรกฎตติกาหรือกัตติกาหรือดาวลูกไก่ ตกในราวเดือนตุลาคมถึงพฤศจิกายน นับเป็นเดือนสุดท้ายแห่งฤดูฝน, โบราณเขียน กติกมาส กติกมาส กติกะมาส กติกมาส กะติกะมาส หรือ กรรติกมาส ก็มี เช่น “...กติกมาสถ้อง แถวโคม...” (กาพย์ห่อโคลงนิราศเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์), “...ศุภมัสดุ จุลศักราช ๑๒๑๓ ศุกรสังวัจนะระ กติกมาสสุกรปักษณัฐฤทธิครุวารปริเนทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล สมมติเทพยพงศ์ วงศาธิศวรกษัตริย์ วรขัตติยราช นิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ ราชาริราช บรมนารถ

บพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงทศพิศราชธรรม อนันตควินบุลยปรีชา
อันมหาประเสริฐ เสด็จออกเหนือสุพรรณบัฏลงก็ภายใต้พระมหาบวรเศวต
ฉัตร...” (“ประกาศพระราชบัญญัติมรดกสินเดิมแลสินสมรส” ใน ประชุม
ประกาศรัชกาลที่ ๔), ในวรรณคดีไทยใช้ว่า กัตติกา กฤติกา หรือ กรรตัก
เช่น “...โรหิณีสี่สวดบริสุทธ์ กัตติกาโลกสมมุติดาวลูกไก่...” (บทละครเรื่อง
อิเหนา), “...หมู่สามสมมุติ์กุกกุกโบ- ดกกฤติกาขาน...” (สรรพสิทธิ์คำ
ฉันท์), “...ดลเดือนกรรตักตั้ง จอเงเปรียง...” (โคลงพระราชพิธีทวาทศ
มาสฯ). [กตติก (บาลี); การุติก (สันสกฤต) = เดือนสิบสอง].

กัตติเกยา ชื่อพิธีตามเพลงในบาตรแก้ว ๓ ใบตามลัทธิพราหมณ์ ทำเพื่อ
คอยรับพระเป็นเจ้าเสด็จลงมาในพิธีตรียัมปวาย กำหนดเริ่มประกอบ
พิธีเมื่อพระจันทร์เสวยฤกษ์กฤตติกาเต็มบริบูรณ์ มีการปลุกเกยที่หน้า
เทวสถาน ๓ เกย สูง ๖ ศอกเท่ากัน ที่ข้างเกยเอามูลโคก่อเป็นเขาสูงศอก
หนึ่งทั้ง ๔ ทิศ เรียกว่าบัพโต ครั้นเวลาค่ำพราหมณ์บูชาไม้เทพทนต์และ
บาตรแก้ว ราชบัณฑิตเอาปลายไม้เทพทนต์ที่หุ้มผ้าชุบน้ำมันจุดไฟฟุ้งไป
ที่บัพโตทั้ง ๔ ทิศ เป็นการเสี่ยงทาย โดยฟุ้งไปทางทิศตะวันออกก่อน ฟุ้ง
เกยที่ ๑ แล้วฟุ้งเกยที่ ๒ ที่ ๓ ต่อไปจนครบทั้ง ๓ เกย เป็นไม้ ๑๒ อัน
แล้วตามเพลงในบาตรแก้วไว้อีก ๓ คืน เมื่อฟุ้งไม้แล้วกลับเข้าไปสวดบูชา
ข้าวตอก. (พระราชพิธีสิบสองเดือน).

กัณ แก่นอาวุธที่ยังลงไปในด้าม เช่น “...ดำนั่นทำด้วยไม้ชัยพฤกษ์ จารึก
ยันต์พุทธจักรที่เหล็กกัณ...” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน).

กัณแซง, กรรแซง กองทหารสำหรับป้องกันรักษาพระองค์และประดับ
พระเกียรติยศพระมหากษัตริย์ มีหน้าที่แซงเสด็จ คือเดินหรือขี่ม้าหรือ
ลงเรือขนาบเบื้องขวาและเบื้องซ้ายเวลาเสด็จพระราชดำเนินในกระบวน
พยุหยาตรา, คู่กับ กัณแทรก หรือ กรรแทรก.

กันดาล กลาง, ตรงกลาง, ท่ามกลาง, เช่น “...มฤเรนทรโกธธานนต์ เรียบรี พลกล กันดาลสมรคีนคง...” (สมุทรโฆษคำฉันท์). (เขมร ว่า กณฺฐาล).

กันไทร, กรรไทร กรรไกร, ตระไกร, เช่น “...กันไทรคร่ำเลขา ลายกนก...” (“ลิลิตของพระองค์เจ้าคัคณางคยุคล (กรมหลวงพิชิตปรีชากร)” ใน คำกลอนสรรเสริญพระบารมีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว). [กรฺตรี (สันสกฤต) = กรรไกร].

กันโถง เครื่องยศอย่างหนึ่ง เช่น “...กลิ้งทองกันโถงทอง ลังลงอาสน ไฉสวรวรย์ ศรีสาวตระกฐลพรร ฌสุพรรณมาลา...” (อนิรุทธคำฉันท์).

กันแทรก, กรรแทรก กองทหารสำหรับป้องกันรักษาพระองค์และ ประดับพระเกียรติยศพระมหากษัตริย์ มีหน้าที่แทรกเสด็จ คือเดินแทรก เคียงพระที่นั่งในกระบวนพยุหยาตรา, คู่กับ กันแซง หรือ กรรแซง.

กันประตู พิธีที่ญาติพี่น้องฝ่ายเจ้าสาวถือสร้อยคอ หรือเข็มขัด คนละข้าง ยืนขวางประตูไว้ตามธรรมเนียม ๓ ชั้น ไม่ให้เจ้าบ่าวขึ้นบ้านเจ้าสาว เจ้าบ่าวจะต้องให้เงินกับคนกันประตูเพื่อขอผ่านทาง.

กันหยั่น มีดสั้นแบบจีน ใบมีดมีสองคมสองคล้ายกริช ปลายมีดแหลม มีฝักเก็บ ใบมีดเพราะเป็นอาวุธสำหรับเหน็บเอว เล็กและเบากว่าดาบไทย เช่น “... กันหยั่นบ่เหมาะเหม็ง โอ้อ่าง...” (ลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง), “...ถัดไป เสื่อก่ามเหยียดแดง ทองพรายลายแย่งเหน็บกันหยั่น...” (บทละครเรื่อง อนุชรุท), ใช้เป็นราชาศัพท์ว่า พระแสงกันหยั่น เช่น “...พระแสงกันหยั่น ขัด สร้อยสอด งามพอ...” (โคลงแลร่ายยอพระเกียรติ); คนจีนนิยมใช้ภาพ สิงโตคาบกันหยั่นเป็นเครื่องหมายป้องกันเสนียดจัญไร. (มาจากภาษา อาหรับหรือภาษาเปอร์เซีย ว่า khanjar).

กัปปิพนฺท จุดดําเล็กลง ๆ ที่ภิกษุทำบนจีวรก่อนใช้เพื่อให้เสียสีหรือเป็นเครื่องหมายให้จำได้ เป็นธรรมเนียมของภิกษุที่จะต้องทำเมื่อนุ่งห่มผ้าใหม่ หากไม่ทำพินทุกับปะก่อนนุ่งห่ม มีสิกขาบทปรับปาจิตติย์ ผ้าผืนหนึ่งทำพินทุกับปะครั้งเดียว เมื่อใช้นุ่งห่มชกย้อมแล้วพินทุเลือนหายไปก็ไม่ต้องทำอีก.

กัปปิยการก คนรับใช้หรือผู้อุปฐากพระภิกษุ มีหน้าที่จัดของที่สมควรแก่ภิกษุเพื่อให้ต้องอาบัติหรือผิดพระวินัย เพราะมีการหลายอย่างที่พระเถระทำเองไม่ได้ เช่น ก่อไฟหุงต้มอาหาร จับเงินทอง ฯลฯ เช่น “...ครั้นแล้วจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เรียกไปเบี้ยหวัดพระสงฆ์แต่พระศรีสุนทรโวหาร ทรงพระราชทานพระสงฆ์เป็นมูลค่าสำหรับกัปปิยการกจะได้จัดซื้อของที่ควรแก่สมณะ...” (“พิธีแจกเบี้ยหวัด” ใน หนังสือ COURT ข่าวราชการ เจ้านาย ๑๑ พระองค์ ทรงช่วยกันแต่ง เล่ม ๑). [กัปปิย (บาลี) = สิ่งอันควรแก่ภิกษุ + การก (บาลี-สันสกฤต) = ผู้ทำ].

กัปปิยการก พระสงฆ์และกัปปิยการก ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ
รหัส 37-M-000062

กบปิยกุฎี, กบปิยกุฎิ กุฎินอกวิหารใช้เก็บของตามพุทธานุญาต คือโรงครัว หรือโรงเก็บอาหารของภิกษุ เพราะมีพุทธบัญญัติห้ามภิกษุเก็บอาหาร และหุงต้มในที่อยู่ แต่ให้ทำโรงเก็บอาหารและหุงต้มไว้ต่างหาก เช่น “...ส่วนอนาถบิณฑิกคหบดีได้ให้สร้างวิหารหลายหลัง ไว้ในพระเชตวัน สร้างบริเวณ สร้างซุ้มประตู สร้างศาลาหอฉัน สร้างโรงไฟ สร้าง**กบปิยกุฎี** สร้าง **วัจจกุฎี**สร้างที่ทิ้งกรม สร้างโรงจงกรม...” (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๗).

กบปิยจิงหัน อาหารที่พระฉัน เช่น “...เมื่อนั้นบันดาคนทั้งหลาย ได้ฟังอภิปราย พระมาลัยเจ้าบอกพลัน เขาจึงแต่ง**กบปิยจิงหัน** ใส่บาตรครม ครัน แล้วอุทิศบุญส่งมา...” (“สมุตมาลัย” ใน สมุตมาลัยและสุบินกลอนสด).

กบปิยภันท์ สิ่งของเครื่องใช้ที่สมควรแก่พระภิกษุสามเณร เป็นของที่ใช้ได้ไม่ผิดพระวินัย เช่น “...ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ยินดีของอันเป็นกบปิยะจาก**กบปิยภันท์**นั้นได้ แต่เรามีได้กล่าวว่า ฟิงยินดี ฟิงแสวงหาทองและเงินโดยปริยายใดๆ เลย...” (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๕). [กบปิย (บาลี) = สิ่งอันควรแก่ภิกษุ + ภณฺฑ (บาลี) = สิ่งของ].

กบปิยโวหาร ถ้อยคำที่เหมาะสมแก่พระภิกษุสามเณร เช่น อาตมา (ผม) อาพาธ (ป่วย) สรงน้ำ (อาบน้ำ) สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า (พระมหากษัตริย์), ถ้อยคำที่เหมาะสมแก่กาลเทศะ หมายถึงวิสุจิริต ๔ คือเว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ และเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ และหมายถึงคำพูดอันเหมาะสมแก่ความนิยมของสังคม.

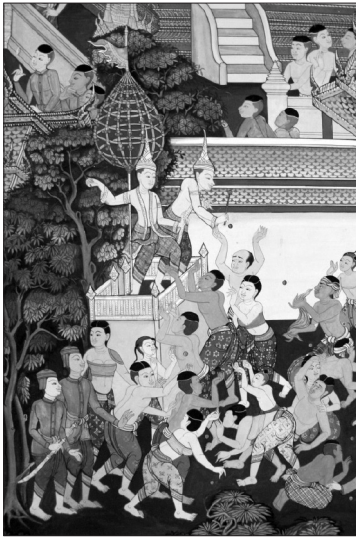
กัมพล ผ้าโบราณชนิดหนึ่ง ทอด้วยขนสัตว์ มีหลายชนิด ชนิดที่ดีที่สุดมีสีแดง

เรียกว่า รัตกัมพล เป็นผ้าหยาบมาจากอินเดีย ใช้เป็นผ้าคลุมกายหรือคาดเอวเหมือนรัดประคด และสำหรับพระมหากษัตริย์ทรงใช้เป็นผ้าโพกพระเศียรหรือผ้าทรง เช่น “...ณฺดชฺช^๑ กัมพลพัสตร วร^๒กษัตริยคฺลุมองค์...” (อุเทนคำฉันท์), “...เบื้องอุรุษนั้นเป็นรอยเวียนวงทักษิณาวรรต เกสรสร้อยสอดดั่งผ้ารัตกัมพล ย่อมสถิตในคูหาเหมไหรณไพโรจน์รัตนผลึกเลื่อมมโนศิลาฉาย...” (มหาเวสสันดรชาดก), ผ้ากัมพลเป็นหนึ่งในผ้าที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ทำจีวรนุ่งห่มได้.

กัลปนา ที่นาที่สวนหรือสิ่งอื่นที่เจ้าของบริจาคไว้เพื่อเก็บผลประโยชน์เป็นค่าบำรุงสงฆ์และพระศาสนา แต่กรรมสิทธิ์ในที่ดินสิ่งของยังเป็นของเจ้าของที่ดินสิ่งของนั้นอยู่ จัดเป็นอารามวัดอยู่อย่างหนึ่ง; เจาะจงให้, สิ่งที่เขาเจาะจงให้, เช่น กัลปนาที่ดินและข้าพระโยมสงฆ์ให้แก่วัด.

กัลปพฤกษ์ ต้นไม้จำลองที่สร้างขึ้นเพื่อติดลูกกัลปพฤกษ์ หรือลูกมะนาวบรรจุเงินเหรียญสำหรับโปรยทานให้แก่ราษฎรในงานออกพระเมรุและการบำเพ็ญพระราชกุศลในพระราชพิธีต่างๆ เช่น “...แล้วให้พระคลังมหาสมบัติเกณฑ์ผลมะกรูด มะนาว ขุนหมื่นเข้าสัสมทั้งทาน ดำรวจรัจฉา ต้นกัลปพฤกษ์ให้พร้อมวันละ ๔ ต้น...” [“หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๒” ใน ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ (เล่มจบ)], โบราณใช้ว่า กัมพพฤกษ์ หรือ กรรมพฤกษ์ ก็มี เช่น “...หนึ่งแถวไม้กัมพพฤกษ์ที่นึกทพิ จะนับแสนแท่นสิบก็เกินถวิล...” [“สมบัติอมรินทร์คำกลอน” ใน วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน)], “...พวกประจำกัมพพฤกษ์บังคมไหว...” (บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย), “...มีต้นกัมพพฤกษ์ทานในลานวัด ลูกหมากยัดเงินทั้งอุทิศถวาย...” (นิราสพระบาท), “...ไว้ต้นกัมพพฤกษ์สิบวาต่อกัน...” (คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปรางสาททอง), “...มีต้นกรรมพฤกษ์หลายต้นพิฤก มีจบครบครัน ศาลาฉัน ทระการเรียงรัน ผ้าเหลืองอนันต์

เต็มทั้งพลับพลา...” (พระสี่เสารักลอนสวด).

กัลปพฤกษ์

กัลเม็ด แหวนที่มีหัวเป็นเกลียวถอดออกจากเรือนได้; ชื่อเทียนที่จุดตั้งแต่วันเกิดมาและเลี้ยงไฟต่อกันไว้จนถึงวันตาย เมื่อถึงวันเผาก็ใช้ไฟนั้นเผา.

กาจับหลัก วิธีทางไสยศาสตร์ประเภทเมตตามหานิยมของภาคใต้ นิยมกันในหมู่นักแสดงอย่างหนังตะลุง โนรา และพวกนักเลงผู้หญิง พิธีนี้จะทำบริเวณป่าช้า ให้ผู้ที่ลงกาจับหลักห่มผ้าขาวแบบห่อศพ หันศีรษะไปทางทิศตะวันตก เหนือศีรษะปักหลักไว้ให้กามาจับ หมอทำพิธีจะซ่อนตัวบริเวณคาถาอยู่บริเวณใกล้ๆ จนกระทั่งกาเห็นผู้ที่ลงกาจับหลักนอนอยู่ เข้าใจผิดว่าเป็นศพ ก็ลงมาจับหลักเพื่อที่จะจิกกินศพ ทันทีที่กาจับหลัก หมอทำพิธีก็จะเขียนอักขระเลขยันต์ลงบนแผ่นทองคำที่เตรียมไว้ แล้วนำแผ่นทองคำนั้นไปเสียบพินให้แก่ผู้ลงกาจับหลัก เชื่อกันว่าจะทำให้ผู้นั้นเป็นผู้มีเสน่ห์ โดยเฉพาะกับเพศตรงข้าม.

กาญจนฉันท ชื่อสัปคับสำหรับช้างพระที่นั่งประพาสโถง มีเครื่องอาภรณ์ประดับ ได้แก่ พานหน้า พานท้าย สายประโคนธรรมดา เชือกเก้า ๑ เส้น สำหรับรัดสัปคับ ๒ ตอนกับตัวช้าง และโยงไปทางพานท้ายทั้ง ๒ ข้าง มีหมอควญหนึ่งหน้า ควญประจำท้าย และจตุลึงคบาทประจำเท้าช้าง.

กาญจนากิเชก ชื่อพระราชพิธีสมโภชเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงครองราชสมบัติได้ ๕๐ ปีตามคติสากล ประเทศไทยจัดขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๓๙ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช โดยพระองค์ทรงครองราชสมบัติเป็นปีที่ ๕๐ ในพุทธศักราช ๒๕๓๘ และครบรอบ ๕๐ ปีเต็มในวันที่ ๙ มิถุนายน ๒๕๓๙ ซึ่งถือเป็นพระมหากษัตริย์ในประวัติศาสตร์ชาติไทยที่ครองราชสมบัติเป็นระยะเวลายาวนานที่สุด

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงมีหมายกำหนดการจัดงานพระราชพิธีกาญจนากิเชกและงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ระหว่างวันที่ ๘-๑๐, ๑๒, ๑๔ และ ๒๓ มิถุนายน ๒๕๓๙ รวมทั้งสิ้น ๖ วัน.

ก่าน สีกระดากระต่าง เช่น “...กลางลำสีผ่านน้ำ ก่าน แก้วกะเลี้ยวเหลือง...” (โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์).

ก้านแย่ง ชื่อลายที่ผูกเป็นเถาโค้งบรรจบกัน ตรงที่เถาบรรจบกันจะผูกลายเป็นดอกหรือพุ่มแบบต่างๆ มองแล้วเหมือนกันและเถาแย่งดอกกัน เช่น “...นุ่งผ้ายกอย่างต่างกัน ช่อขึ้นเชิงลายก้านแย่ง...” (บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง), “...สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประเคนไตรแพร ยามแพรลาย ก้านแย่งทรงเข้า빈ช์แก่พระสงฆ์พร้อมด้วยเหรียญบรมราชาภิเชก ทำด้วยโลหะทองแดงเป็นที่ระลึกแก่พระสงฆ์พระราชอาคัน ๘๐ รูปแล้ว เสด็จขึ้นพระที่นั่งไพศาลทักษิณ...” (จดหมายเหตุบรมราชาภิเชก พระบาท

สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช ๒๔๖๘).

กายสิทธิ์ สำเร็จด้วยกาย คือมีพลังอำนาจวิเศษหรือมีอำนาจศักดิ์สิทธิ์
ต่าง ๆ อยู่ในตัว เช่น “...ฤๅประกอบกายสิทธิ์ฤทธิเวท วิเศษด้วยมนตรา
เป็นไฉน...” [“กาถีกลอนสุภาพ” ใน วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน)].

การก ผู้ทำ, ผู้บำเพ็ญ, เช่น “...สมภารพระก่อเกื้อ การก ธรรมแฮ...”
(ลิลิตตะเลงพ่าย).

การกสงฆ์ หมู่ของพระสงฆ์ผู้กระทำความสังฆกรรม หมายถึงหมู่สงฆ์ที่มีจำนวน
ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปผู้ได้รับมอบหมายให้ดำเนินกิจกรรมสำคัญทางพุทธ
ศาสนา เช่น การสังคายนา หรือทำสังฆกรรมต่าง ๆ มี ๔ ประเภท ได้แก่
๑. จตุวรรคสงฆ์-หมู่สงฆ์ที่ประชุมกัน ๔ รูป สามารถทำสังฆกรรมทั่วไป
เช่น การรับนิมนต์ไปสวดในงานต่าง ๆ เว้นแต่สังฆกรรมที่ระบุจำนวน
มากกว่า เช่น ปวารณาออกพรรษา ให้ผ้ากฐิน อุปสมบท ๒. ปัญจวรรค
สงฆ์-หมู่สงฆ์ที่ประชุมกัน ๕ รูป สามารถทำสังฆกรรม เช่น ปวารณา
ออกพรรษา อุปสมบทกุลบุตรในปัจฉิมชนบทประเทศ (ประเทศชายแดน
หาภิกษุยาก) ถ้าต่ำกว่านี้ทำไม่ได้ ๓. ทศวรรคสงฆ์-หมู่สงฆ์ที่ประชุมกัน
๑๐ รูป สามารถทำสังฆกรรม คืออุปสมบทกุลบุตรในมัชฌิมชนบทหรือ
มัชฌิมประเทศ (ประเทศท่ามกลางหาภิกษุได้ง่าย) ถ้าต่ำกว่านี้ทำไม่ได้
๔. วิสตุวรรคสงฆ์-หมู่สงฆ์ที่ประชุมกัน ๒๐ รูป สามารถทำสังฆกรรม คือ
การรับภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส และได้ถูกทำโทษคืออยู่ปริวาสแล้วให้
กลับคืนเป็นผู้บริสุทธิ์ ถ้าจำนวนต่ำกว่านี้ทำไม่ได้.

การตติก ปุณณิมะ ชื่อนักขัตฤกษ์ของชาวฮินดู ตกในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ
เดือน ๑๒ เป็นที่กำหนดว่าในวันนี้พระอิศวรได้ทรงสังหารยักษ์ชื่อ ตรีปุราสูร
หรือตรีปุรา วันนี้อนุญาตจะตั้งร้านขายของที่เทวสถาน พวกพราหมณ์

พากันมานมัสการพระอิศวร และซื้อขนมและตุ๊กตาแจกเด็กๆ ลูกหลานของตน. [“นักขัตฤกษ์ของชาวฮินดู” ใน *ลัทธิธรรมนิยม* ต่างๆ (เล่มจบ)].

การตติก เอกาทศี ชื่อนักขัตฤกษ์ของชาวฮินดู ตกในวันขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๒ เป็นเวลาที่พระนารายณ์บรรทมสินธุ์ในเกษียรสมุทรครบ ๔ เดือนแล้วตื่นบรรทมในวันนี้. [“นักขัตฤกษ์ของชาวฮินดู” ใน *ลัทธิธรรมนิยม* ต่างๆ (เล่มจบ)].

การเปรียญ ศาลสำหรับพระสงฆ์แสดงธรรมหรือประกอบพิธีทางศาสนาตามฤดูกาล เช่น เทศน์มหาชาติ ทำบุญเลี้ยงพระ เช่น “...ไม่พบพักตร์เยาวมาลย์ในการเปรียญ กว้นเวียนมาบ้านรำคาญใจ...” (นิราศเดือน), โบราณเขียน การบุเรียน ก็มี เช่น “...เจดียวิหารการบุเรียนเทศ ธรรมนา...” (นิราศพระปฐม).

การเปรียญ

กาลานุกาล ชื่อพระราชพิธีฉลองไตรปี; ใช้เรียกงานพระราชกุศลทักษิณานุประทานในกาลใดกาลหนึ่งอันมีกำหนด. (พระราชพิธีสิบสองเดือน).

กาลี มีวรรณะดำ, เสนียด, จัญไร, ชั่วร้าย, เลวทราม, ต่ำช้า; ชื่อปาง

หนึ่งของพระอุมา พระชายาพระอิศวร มีกายสีดำสนิท ลักษณะดูร้าย มี ๑๐ พระกร ถืออาวุธร้ายอยู่ในพระกรทั้งสิบนั้น แลปล้นยาวถึงทรวงอก ที่ริมฝีปากมีเลือดไหลหยดเป็นทางยาว เครื่องประดับเป็นหวักะโหลก มีงูใหญ่ร้อยคาคองคั่งสังวาล ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เรียกว่า เจ้าแม่ กาลี หรือ พระแม่กาลี นับถือเป็นผู้ทำลายและผู้ให้ชีวิต.

ภาษา, กาสา ผ้าโบราณชนิดหนึ่ง เป็นผ้าดิบเนื้อหยาบ เป็นผ้าที่ทอในเมืองไทยเพราะสมัยโบราณไทยทำด้ายให้เส้นเล็กไม่เป็น ผ้าเนื้อละเอียดที่ทอด้วยด้ายเส้นเล็กๆ จากต่างประเทศจึงได้เรียกว่าผ้าเทศ เช่น “...อนึ่งหมิ่นทิพเสนา หมิ่นราชามาตย์ ลงไป ณ วังขออาสา และพระไทรภูวนาทิตยวงศ์ ก็ให้ผ้าลายและเสื้อกาสาคนละสำหรับ...” [ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๔ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)]. [กาสา (ทมิฬ, มลายู) = ผ้าดิบ, ผ้าหยาบ].

กาสาวพัสดร์, กาสาวะ ผ้าที่ย้อมด้วยน้ำฝาด (น้ำที่ได้จากการต้มของอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๖ สิ่ง ได้แก่ รากหรือเหง้าไม้ แก่นไม้ เปลือกไม้ ใบไม้ ดอกไม้ และลูกไม้) ได้แก่ ผ้าไตรจีวรของพระภิกษุสามเณร ทั้งนี้ พระพุทธเจ้าทรงห้ามย้อมจีวรให้เป็นสีคราม สีแดงสด สีบานเย็น สีแสด สีชมพู สีดำ สีฟ้า (คือสีแดงออกน้ำตาล) และสีเหลืองอย่างสีเหลืองนวล หรือสีเหลืองอ่อน. [กาสาว (บาลี); กาสาย (สันสกฤต) = น้ำฝาด, สีฝาด, ผ้าย้อมน้ำฝาด + วสฺตร (สันสกฤต); วตฺถ (บาลี) = ผ้า].

กาสิกพัสดร์ ผ้าทอด้วยด้ายแถมไหม ทำจากแคว้นกาลี เช่น “...เจ้าเคยทรงผ้ากาสิกพัสดร์ ไฉนนี้แม่จะกลัดไปพบกษัตริย์ จะระคายคั่นองค์ไฉ่เวทนา...” (มหาเวสสันดรชาดก).

กาหล, กาฬ แตรชนิดหนึ่ง อาจเป็นแตรรองอนที่ทำด้วยโลหะหรือ

ทำจากเขาคาย ใช้เป่าร่วมกับสังข์ในพระราชพิธี เช่น พระมหากษัตริย์เสด็จออกรับทูตานุทูต เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารคและชลมารค หรือในกระบวนแห่อย่างอื่น เช่น “...เสียงดุริยางค์สำเนียงอีกถเครื่อง ข้องไชยอ้ออึง แลสังฆกาหลไชย...” (สมุทโฆษคำฉันท์), “...แต่รสังขประโคมดุริยดนตรีมหรธีกและกาหพ...” (บุณโณวาทคำฉันท์), “...นอกนั้นตั้งราชวดีฉัตรธงประดาก และต้นกล้วยต้นอ้อยประดับด้วยพุ่มพนมบุปผาชาติต่างๆ เป็นมโหฬารดาดำ และตั้งพิธีไสยศาสตร์เชิงเขาสดกัณฑ์ทั้ง ๔ ทิศ รอบรายแต่รสังข์ ดุริยดนตรีพิณพาทย์ ข้องชัยเกริ บัณเฑาะว์ กาหล แล้วเทียบขนานพลตั้งกลาบาทเป็นชั้นๆ ออกมามากนัก...” (พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน); เสียงอ้ออึงของเครื่องดนตรี เช่น “...ขร้องสัตว์สำเนียง คือเสียงพาทย์กาหล ดุริยาในอารัญ ประโคมไท่อุไทยผรม...” (สมุทโฆษคำฉันท์).

กาหล, กาหพ

กาฬาวกหัตถี ชื่อช้างสำคัญตระกูลหนึ่งใน ๑๐ ตระกูล กายสีด้างสีปีกกา หรือดั่งย้อมด้วยน้ำรัก สีตาและสีเล็บเหมือนสีกาย เกิดที่ข้างเขากาฬคีรี มีกำลังเป็น ๑๐ เท่าของมนุษย์.

กาคา หมายความว่าให้นำมามัดรวมเป็นกำ สำหรับภิกษุประพรมน้ำพระพุทธมนต์ เช่น “...ให้ทำกาคาส่งให้สังฆการีสำหรับประพรมน้ำพระพุทธมนต์ ๒๐ กำ แล้วให้อาหมัคนะคนส่งให้พรหมณ์ ๒ คู่ ให้เร่งจัดแจงการให้แล้ว แต่ ณ วันเดือน ๔ ขึ้น ๑๒ ค่ำ...” (“หมายรับสั่ง เรื่อง ให้ตั้งพระราชพิธี โขลกทวาร ที่หน้าพระตำหนักแพ” ใน ประชุมหมายรับสั่ง ภาค ๔ ตอนที่ ๑ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๑๘๖-๑๒๐๓).

กาดาล เกิดขึ้น, มีขึ้น, เป็นขึ้น, เช่น “...กำเดากาดาลตรี ภพนาศ...” (โคลงทวาทศมาส).

กาดาก รายได้แผ่นดินหลายประเภท เช่น ค่าภาษีปากเรือ ภาษีอากรขนอน ตลาด ที่พระมหากษัตริย์พระราชทานเป็นสิทธิยกให้แก่พระยาอินชิ่งช้า และพระยาแรกนาในระหว่าง ๓ วันที่ทำพิธีต่างพระองค์ ประเพณีการให้พระยาอินชิ่งช้าและพระยาแรกนามีสิทธิในรายได้ช่วงพิธีนี้ ต่อมาค่อยๆ หายไป จนในที่สุดรัชกาลที่ ๕ เห็นว่าการทำเช่นนี้ไม่เป็นเกียรติยศ จึงพระราชทานเบี้ยเลี้ยง ๑๐ ตำลึงแทน และต่อมาเพิ่มเป็น ๑๐ ชั่ง เช่น “...กาดากของชายทั้ง ตลาดร้านเรือนแพ...” (โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส), ดาดาก ก็เรียก.

กานล เงินค่าค่านับครุ; เครื่องเซ่น, เครื่องบูชา, เครื่องค่านับ, เช่น “...ให้แต่งตั้งกานลบนบาน ตามโบราณคํารบครบครัน...” (“เรื่องควี ตอนที่ ๑” ใน บทละครนอกพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ รวม ๕ เรื่องฉบับหอพระสมุด

วชิรญาณ). [กัณล (เขมร) = เครื่องค้ำับ].

กำนัน ผู้ดูแล, ผู้รักษา, เช่น “...กรมแสงหอกดาบตัน กำนัน...” (“โคลงพิธีถือน้ำแลคเชนทร์สวนาน” ใน โคลงเรื่อง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕).

กำนัล ของที่นำไปมอบให้ผู้ใหญ่ด้วยความเคารพนับถือ. [กัณล (เขมร) = ของกำนัล, เงินค่ากำนัล]; นางพนักงานในราชสำนัก เช่น “...บัดนั้น ผู้นางกำนัลน้อยใหญ่...” (บทละครเรื่องอิเหนา).

กำบด บัง เช่น “...กำบังกำบด เห็นแนบสมพศ โดยพระไทยสมพอง น่องท้าวแลเห็น ว่าพระอย่าเล่น ไซ้เด็กทรมค่นอง ย่อย่าอย่าะพระทอง แม้แว้วจะรักน่อง จงควรเกรงใจ...” (กาพย์ขับไม้เรื่องพระรถ).

กำพต ลูกศร, ลูกดอก, ลูกธนู.

กำพริก กัลปพฤกษ์, เงินสำหรับให้นาคหว่านทาน. (ถิ่นใต้).

กำพวด ส่วนประกอบหนึ่งของเครื่องดนตรีประเภทปีและแดร เป็นท่อลมทำจากทองเหลือง ทองแดง นาก หรือโลหะอย่างอื่นยาวประมาณ ๕ เซนติเมตร สำหรับสอดตรงปากปีหรือปากแดรเพื่อทำให้เกิดเสียงเวลาเป่า.

กำพู, กำภู ส่วนประกอบหนึ่งของร่มหรือฉัตร เป็นแกนที่รวมซี่กันร่มหรือโครงฉัตร ทำให้ฉัตรกางและหุบได้เช่นเดียวกับร่ม ลักษณะเป็นไม้กลึงทรงกระบอกขนาดสั้น แกะสลักเป็นร่องถี่ๆ เท่ากับจำนวนซี่กันร่มหรือฉัตรที่ใช้อยู่ เช่น “...ฉ้อกามาคัคนาคิรินทรสินธุพนัศ ภูมพฤษกำภูฉัตรธารง...” (ฉันทกฤษณาสอนน้อง). [กำพูล (เขมร) = ยอด].

กำแพงแก้ว กำแพงก่ออิฐถือปูนสูงระดับเสมอตาคหรือเตี้ยกว่านั้น ใช้กันล้อมสถานที่สำคัญ ๒ แห่งคือพระที่นั่งและพระมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง และอุโบสถ วิหาร หรือเจดีย์ในวัด สำหรับเป็นเครื่องแสดงเขตหรือกำหนดอาณาบริเวณและเพื่อความสวยงาม เช่น “...ที่กำแพงแก้วพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยทางด้านตะวันตก (เดิมเป็นประตูช้าง) โปรดให้ทำประตูประดับสีลาย มีซุ้มยอดประดับกระเบื้องสี พระราชทานนามว่า พระทวารเทเวศร์รักษา กำแพงแก้วทางด้านเหนือพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย โปรดให้สร้างกำแพงแก้วขึ้นใหม่นอกกำแพงแก้วเดิมออกไป ตรงกลางทำประตูยอดฉัตร ประตู ๑ พระราชทานนามว่า พระทวารเทวภิบาล แนวกำแพงแก้วด้านเหนือของเดิมหรือตรงกลาง สร้างเป็นพระที่นั่งหลังขวางข้าง นำพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยขึ้นหลัง ๑ เหลือกำแพงแก้วเดิมไว้ทั้ง ๒ ข้าง ต่อหลังขวางมาจนตรงมุมพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทำกำแพงแก้วสกัดทั้ง ๒ ด้าน มีประตูยอดพุ่มมณฑปจตุรด้านละประตู ที่ตรงมุมกำแพงแก้วเก่าใหม่ต่อกันนั้นทำเป็นซุ้มตะเกียงทั้ง ๒ บ้าง กำแพงแก้วด้านเหนือของเดิมเหลือนั้นหรือหมด...” (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๕ เรื่องสถานที่และวัตถุซึ่งสร้างในรัชกาลที่ ๔).

กำฟ้า ประเพณีทำบุญเพื่อความเป็นสิริมงคลของชาวลาวพวน กำหนดในเดือน ๓ ขึ้น ๓ ค่ำ ของทุกปี.

กำมะหยี่ ผ้าโบราณชนิดหนึ่ง มีเนื้อฟู ขนอ่อนนุ่ม เป็นมันด้านเดียว มีส่วนผสมของไหมหรือทอด้วยไหม ใช้ตัดเป็นเสื้อของทหาร และตัดเป็นฉลองพระองค์ของพระมหากษัตริย์ เช่น “...ฉลององค์ทรงประพาสในวันนั้น กำมะหยี่สีอัญชันพรรณราย...” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน), “...ขุนหมื่นนายร้อยน้อยใหญ่ ล้วนใส่เสื้อดำกำมะหยี่...” (บทละครเรื่องอิเหนา).

กำเลาะ, กำเหลาะ นุ่ม เช่น “...วิมเนศวรวิชนประไลย ถืออาวุธไกร

กำลังกำเเละแสนสาร...” (อนิรุทธคำฉันท์). [กิโละ (เขมร) ว่า หนุ่ม].

กำหนดการ เอกสารแจ้งกำหนดขั้นตอนของงานทั่วไปหรือรายงานต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ในการทำงานหรือพิธีที่ทางราชการหรือเอกชนจัดขึ้น โดยเขียนไว้ในบัตรหรือบอกกล่าวด้วยวาจา ไม่ใช่หมายกำหนดการหรือหมายรับสั่ง แม้ว่างานนั้นจะเป็นงานที่เกี่ยวข้องถึงเบื้องพระยุคลบาท เช่น งานพิธีสวนสนามของทหารรักษาพระองค์เพื่อสำแดงความจงรักภักดีซึ่งทางราชการกำหนดจัดขึ้น หรืองานเสด็จพระราชดำเนินแต่ไม่ใช่เป็นงานพระราชพิธีซึ่งกำหนดขึ้นโดยพระบรมราชโองการ.

กิตติยากร นามราชสกุลของผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากิตติยกรवलลักษณ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ พระราชโอรสใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอ่วม [ริดาพระยาพิสดนธ์สมบัติบริบูรณ์ (ยิ้ม พิศลยบุตร)].

กิตติยากร พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากิตติยกรवलลักษณ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ
ต้นราชสกุล “กิตติยากร” ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รหัส 3-M-000076

กินขันหมาก ได้แต่งงานอย่างมีหน้ามีตา เช่น “...ถึงต้องทุกข์บุกไฟรอได้ ความยาก แต่ได้กินขันหมากเป็นสองหน...” (“เรื่องไชยเชษฐา ตอนที่ ๔” ใน บทละครนอกพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ รวม ๕ เรื่องฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ).

กินเจ การบำเพ็ญศีลด้วยการงดเว้นบริโภคเนื้อสัตว์และดำรงตนอยู่ในศีลธรรม อันอิงตามคติของพุทธบริษัทฝ่ายมหายาน ความมุ่งหมายเพื่อบูชาคุณพระพุทธรเจ้า ๙ พระองค์กับดาวพระเคราะห์ ๙ ดวงที่ได้คุ้มครองมาชั่ว ๑ ปี กำหนดตั้งแต่ ๑ ค่ำ ถึง ๙ ค่ำ เดือน ๙ ตลอดระยะเวลา ๙ วัน ๙ ค่ำผู้ที่ถือศีลกินเจจะต้องปฏิบัติตัวดังนี้ ๑. รับประทานอาหารเจ และงดรับประทานอาหารรสจัด เช่นเปรี้ยวหวานเผ็ดเค็มมาก ๒. รักษาศีลห้า ๓. รักษาอารมณ์และจิตใจให้บริสุทธิ์ ๔. บริจาคทาน และ ๕. แต่งกายด้วยเครื่องนุ่มห่มสีขาว.

กินดิบ ทำได้อย่างง่ายดาย เช่น “...ไม่กลัวใครได้ครู่จะสู้กัน ไล่ห้าพันกินดิบในพริบตา...” (พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ).

กินพานทอง ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยา และได้รับพระราชทานพานทองเป็นเครื่องสำหรับยศ เช่น “...เจ้าพระยาพระคลังจึงว่า ซึ่งโปรดดั่งนี้ก็ชอบอยู่ แต่ท่านเหล่านี้เป็นผู้ใหญ่ๆ ที่กินพานทองก็หลายนาย จะฆ่าเสียก็ไม่ได้ จะเกิดภัยขึ้นข้างหน้า...” (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓).

กินสี่ถ้วย การจัดเลี้ยงขนมหรือของหวาน ๔ อย่างในงานมงคลของชาวภาคกลาง ได้แก่ ไช้กบ (สาหร่ายหรือเมล็ดแมงลัก) นกปล่อย (ลอดช่องไทย) มะลิลอย (ข้าวตอก) อ้ายตื้อ (ข้าวเหนียวหนึ่งไม้มูนกะทิ) กินกับน้ำกะทิใส่น้ำตาลมะพร้าว.

กินอยู่พวย กินอย่างอึดเอมเริตอรรอยเต็มที, กินอย่างอึดหน้าสำราญเต็มที, เช่น “...พอแกเจียนเหียนห้อยค้อยสบาย กินอยู่พวยแล้วหลับนอน...” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน).

กิบละห์, กิบลัต, กิบลาร์ ชุมทิศที่มุสลิมต้องหันไปยามทำละหมาด และขออูอาห์ คือทิศทางไปสู่วิหารกะอ์บะฮ์หรือกาบะในนครมักกะฮ์หรือเมกกะ ประเทศซาอุดีอาระเบีย.

กิเลน ชื่อสัตว์ในเทพนิยายจีน ตัวผู้เรียกกิหรือกั ตัวเมียเรียกเลน แต่มักเรียกรวมกัน หัวเป็นมังกร มีเขาอ่อน ๑ เขา ตัวเป็นกวางแต่มีเกล็ดคล้ายปลา ตีนเป็นกีบคล้ายม้า หางเหมือนวัว เกิดจากเบญจธาตุ คือ ดิน น้ำ ไฟ ไม้ และโลหะผสมกัน เป็นหนึ่งในสี่สัตว์วิเศษของจีนซึ่งประกอบด้วย หงส์ เต่า มังกร และกิเลน เช่น “...สิงโตโคกิเลนแลมังกร นรสิงห์กินนรและคนธรรพ์...” [“กาภิกลอนสุภาพ” ใน วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน)].

กั ฐานสำหรับตั้งฉัตร พระแสง พระกลด และงาช้าง; ภาชนะมีรูปร่างต่างๆ สำหรับใส่เครื่องนำชาแบบจีน.

กั

กุกกุก ไก่, ไก่ป่า, เช่น “...ชั้นเสียงกุกกุกแก้วนั่น โอบอรรลววรรณวิลาป ประโลมโลมลา...” (คำฉันท์เรื่องนางจินตะหรา).

กุก้อง รุ่งเรือง, เปล่งปลั่ง, สว่างไสว, มลังเมลือง, เช่น “...กุก้องทองเถือกล้วน สลับแก้วแกมศรี...” (ลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทั้งทาง สกลमारคแลชลमारค).

กุกุช นามราชสกุลของผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากุกุช กรมพระพิทักษเทเวศร์ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาศิลา.

กุกุการ เรือนยอด เช่น “...มรทปกุกุการ ทวยสตูป...” (โคลงสรรเสริญ พระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์), กุกุการ ก็เรียก. [กุกุ (บาลี-สันสกฤต) = ยอด + อาการ (บาลี-สันสกฤต) = เรือน].

กุกิ, กุกิ กระท่อมที่อยู่ของพระสงฆ์ มีพระวินัยว่า กุกิที่พระภิกษุจะสร้างด้วยตนเองนั้น ต้องทำให้ได้ประมาณโดยยาวเพียง ๑๒ คืบพระสุดต โดยกว้างเพียง ๗ คืบพระสุดตวัดภายใน (ยาวประมาณ ๔.๐๓ เมตร กว้างประมาณ ๒.๓๕ เมตร) และต้องให้สงฆ์แสดงที่ให้อ่อน ถ้าไม่ให้สงฆ์แสดงที่ให้อ่อน ทำให้เกินประมาณก็ดี ต้องสังฆาภิเสก เช่น “...ครั้งหนึ่งพระองค์ มีพระราชบันฑูรตำรัสสั่งให้ปฏิสังขรณ์วัดสลัก ให้ทำพระอุโบสถวิหาร การบูรณแลพระมณฑปขึ้นใหม่ แล้วให้ก่อพระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุไว้ภายในพระมณฑป ก่อพระระเบียงล้อมรอบแล้ว สร้างเสนาสนะ กุกิ ฝากระดานถวายเป็นพระสงฆ์ แล้วให้ก่อตึกสามหลังถวายเป็นวันรัตผู้เจ้าอาวาส แล้วทรงพระราชทานนามว่าวัดนิพพานาราม...” (“เทศนาบรรราชประวัติ สมเด็จพระวันรัต (ทับ) วัดโสมนัสวิหาร ถวายที่วังหน้า ในงานสมโภชพระนครครบร้อยปี” ใน ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๓),

แผลงเป็น กระฎี่ ก็มี เช่น “...ขึ้นกระฎี่ที่สถิตท่านบิดา กลืนน้ำตาก็ไม่ฟัง
เฝ้าพรังพราย...” (นิราศเมืองแกลง).

กุฏไต เสื่อทหารสมัยโบราณชนิดหนึ่ง เช่น “...ห่มกุฏไตขอหง้า สายเสื่อ
เทาทาง...” (ลิลิตพยุหยาตราเพ็ชรพวง), โกตไต ก็ว่า.

กุนท์, กุณท์ ที่ก่อไฟสำหรับทำพิธีบูชาไฟ อาจจุดเป็นหลุมลึกกราว ๑
ศอก หรือก่อไว้บนพื้นก็ได้ เช่น “...อุณหอกกราชกุณท์ บังเกิด...”
(โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์),
พิธีบูชาไฟ เรียกว่า กุนท์พิธี หรือ กุณท์พิธี เช่น “...อทุทส อจุจตุ์ ก็
ประสบพบพระสิทธิอาจารย์จอมอจุตใจจงเจริญจรรยายอดโยคี ก่อกอง
กุนท์พิธีกระทำนมัสการ จึงกล่าวปฏิสันถารไต่ถามถึงทุกข์ภัยพยาธิ...”
(มหาเวสสันดรชาดก).

กุนท์ทองแดง เตาสำหรับโหมเพลิงในพิธีพราหมณ์ เป็นเตาทองแดง ใน
เตามีดินและมูลโครอง ฟืนใช้ไม้พุทราและใบไม้หลายชนิด เช่น ใบมะม่วง
ใบตะขบ ใบทอง ชุบน้ำผึ้งรวงและน้ำมันดิบ เช่น “...ให้กรมพระคลังใน
ซ้ายส่งพระเต้าประทุมนิมิตสำคัญที่ส่งให้สนมพลเรือนตั้งพระมณฑล แล
ให้จ่ายกุนท์ทองแดงให้สีตำรวจไปตั้งโรงพิธีพราหมณ์...” (จดหมายเหตุ
พระราชพิธีลึงสรลง สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร
ในรัชกาลที่ ๕).

กุนทล ตุ่มหู, เครื่องประดับหู, เช่น “...อร่ามรัตนกุนทลพราย พร่างฟ้า...”
(ลิลิตตะเลงพ่าย), ใช้เป็นราชาศัพท์ว่า พระกุนทล.

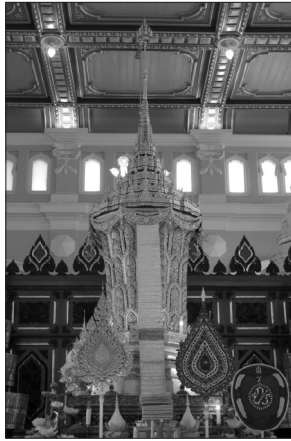

กุนทล

กุนทลมาลา กะโหลกฝีروبศอพระศิวะ.

กุนที, กุนโท หม้อน้ำ เช่น “...พระราชาลีลาศ พระบาทขึ้นเรือนสนอง
กุนทีทองน้ำหอม ถนอมล้างพระบาทยุค...” (ลิลิตพระลอ).

กุดั่น พระโกศที่ทำด้วยไม้แกะสลักลดลายทรงแปดเหลี่ยม ฝ่ายยอดทรงมณฑป
ปิดทองล่องชาดประดับ เรียกว่า พระโกศกุดั่นใหญ่ ปัจจุบันไม่ปรากฏ
หลักเกณฑ์การพระราชทาน แต่มีเกียรติยศสูงกว่าพระโกศกุดั่นน้อย และ
พระโกศที่ทำด้วยไม้แกะสลักลดลายทรงแปดเหลี่ยม ฝ่ายยอดทรงมณฑป
ปิดทองประดับกระจกสี เรียกว่า พระโกศกุดั่นน้อย สำหรับพระราชทาน
ประดับเกียรติยศพระบรมวงศ์ชั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จพระสังฆราช
ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ที่ถึงแก่สัญกรรมขณะดำรงตำแหน่ง ผู้ได้รับ
พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นโบราณมงคลนพรัตนราชวรา
ภรณ์, หีบศพชนิดมีฝา มีฐานรูปไม้พาย ตัวหีบสลักเป็นลายเทพปิดทองทั้ง
พื้นทั้งลายและฝังแววกระจก เรียกว่า หีบกุดั่น เดิมสำหรับพระราชทาน
ประดับเกียรติยศพเจ้าจอมที่ได้รับพระราชทานหีบหมากกะไหล่ทอง และ
มหาดเล็กหุ้มแพรซึ่งเป็นราชินิกุล ปัจจุบันสำหรับพระราชทานสตรีที่ได้รับ
พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตติยจุลจอมเกล้า.

กุดั่น

กุธณท์, กุฑณท์, เกาทันท์, โกทันท์ หน้าไม้แบบจีน เช่น “...พลอัสว
อัสวสำลี ทรงกุธณท์ดี ดำเลิงสาย...” (บุณโณวาทคำฉันท์), “...ข้าศึก
สาตป็นโธรม โรมกุฑณท์ธนู ดูดั่งพรรษาช้าง...” (ลิลิตตะเลงพ่าย), “...
ทวยทรงเกาทันท์ลึงลอง หน้าไม้แม่นผยอง แลพลคทามาตแมน...” (สมุท
โฆษคำฉันท์), “...ตั้งดาบกำซาบโต มรโสห์และโกทันท์...” (อลินจิตต์
คำฉันท์), ใช้เป็นราชาศัพท์ว่า พระแสงเกาทันท์.

กูโบร์, ภูโบร์ ที่ฝังศพของมุสลิม การฝังศพของมุสลิมต้องฝังศพในหลุม
ลึกพอมั่นใจว่า สัตว์ร้ายไม่สามารถคุ้ย และกลืนไม่สามารถส่งออกมาได้.

กูเพร, กูเวร ชื่อท้าวจาตุมหาราชองค์หนึ่ง เป็นราชาแห่งยักษ์ทั้งหลาย
รักษาโลกด้านทิศเหนือ มีช้างพลายชื่อหิมปาณพระเป็นพาหนะ สถิตเหนือ
ยอดเขายุกนครด้านทิศเหนือ เช่น “...ปีกซ้ายกูเวรราชา คุมยักษ์เสนา
กำแหงด้วยแรงเรืองรณ...” (บทละครเรื่องศกุนตลา).

กุมภ์ หม้อน้ำ, หม้อน้ำเล็กๆ, เช่น “...มีโตะทองตั้งเป็นลำดับลงมา

ตั้งพระอิศวร พระอุมา พระนารายณ์ พระลักษมี พระมเหศวรี พระพรหม
แลพระมหาพิณเนศวร กับตั้งโต๊ะเทวดานพเคราะห์ และโต๊ะเบญจครรภมี
มารองหม้อกุ่มภ ๙ หม้อ อยู่เบื้องขวาเตียงมณฑล เต้าโหมกุ่มภอยู่เบื้อง
ซ้าย...” (จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษก สมเด็จพระรามาธิบดี
ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว).

กุ่มภ

กุ่มภกุ่มภ, กุ่มภกุ่มภ หม้อสุ่มไฟในพิธีโหมเพลิง เช่น “...กุ่มภกุ่มภ
กลศสังข์เรียง ตามที่...” (โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส).

กุ่มภกุ่มภ, กุ่มภกุ่มภ ยักษ์ประเภทหนึ่ง มีลูกอ๊อดทะเล่าหม้อเป็นบริวาร
ของท้าววิรุพหก โลกบาลทิศใต้ เช่น “...พระทรงพังสังเวชพระทัยครัน จึง
ว่ากับกุ่มภกุ่มภไปทันความ...” (“โคบุตร” ใน นิทานคำกลอนสุนทรภู่เรื่อง
โคบุตรและจันทโครบ), “...พานาสूरเร่งกุ่มภกุ่มภ อันมีไชยชาญ คือกุ่มภ
กุ่มภกุ่มภ...” (อนิรุทธคำฉันท์).

กุ่มภกุ่มภ, กุ่มภกุ่มภ ผู้เป็นใหญ่ในดอกบัว คือพระจันทร์ เพราะดอกบัวบาน
กลางคืนให้พระจันทร์ชม.

กรุง กรุง เช่น “...แสนโกฏิกุรุงมนุษย์ นัยยาก แล้วแฮ...” (ยอพระเกียรติ ๓ รัชกาล).

กุลทาสี หญิงรับใช้ประจำครอบครัว.

กุลเทวดา, กุลเทวตา เทวดาประจำตระกูล.

กุลธรรม ธรรมเนียมอันดีแห่งตระกูล.

กุไล, กุไหล่ ชื่อเรือขุดชนิดหนึ่ง ด้านข้างเสริมกระดาน มีรูปร่างเพรียวหัวและท้ายแหลมสูง เช่น “...ภูก็ชาติเรือกุไลใบสลัด ถึงลมพัดก็คงเลียดเสียด ประสม...” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน), “...เรือรบกุไหล่ร่ำ เคยรบ...” (โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์).

กุศราช ผ้าโบราณชนิดหนึ่ง เป็นผ้าฝ้ายเนื้อหยาบหนา มีดอกคล้ายผ้าลายเป็นผ้าอย่างดีจากแคว้นคุชราต (Gujarat) ประเทศอินเดีย นิยมใช้เป็นผ้าห่ม ผ้านุ่ง ผ้าเกี้ยว และผ้าห่อคัมภีร์ เช่น “...คลีผ้ากุศราชออกคาคพุงทางมั่งเสียให้แต่ไว้วัน...” (บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง).

กุศลพิธี การบำเพ็ญกุศลเกี่ยวกับการอบรมคุณงามความดี เช่น พิธีแสดงตนเป็นพุทธมามกะ พิธีรักษาศุโขโปสถศีล พิธีเวียนเทียน พิธีสวนมนต์ให้วพระ.

กุสุมมาลา ดอกไม้สำหรับบูชา ๕ คือ หญ้าแพรก ข้าวสาร เมล็ดผักกาด ดอกมะลิ และข้าวตอก เช่น “...ปุปผสนธโต ดาษไปด้วยกุสุมมาลาสรรพสิ่งพิเศษ ทพพุปผนุจ คือดอกหญ้าแพรกแลข้าวสารสุทธเสวด กับเมล็ดพรรณผักกาด สุมณเมว จ อีกทั้งสุมนบุปผาชาติ लाखปัญจมานิ มีข้าวตอกเป็นคำรบห้าประการพอครบสิ่ง จัดได้ว่าของบูชาอันยิ่งอย่างบุรพ

ประเพณี...” (มหาเวสสันดรชาดก).

กุสุมา นามราชสกุลของผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากุสุมา กรมหมื่นเสพสุนทร พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติแต่เจ้าจอมมารดากรุด.

กุสุมาบุตร, กุสุมาวรุ ผู้มีอาวุธคือศรเป็นดอกไม้ คือพระกามเทพ.

กุหร่า สีเทาเงาแดง บางทีค่อนข้างดำทางอมเหลือง คำว่า กุหร่า เป็นภาษาเปอร์เซีย แปลว่าหมวก หมวกแก้ว หมวกคลุม ผ้าโพกศีรษะ และกะบังหน้าหรือรัดเกล้า (tiara) ในเอกสารโบราณพบคำว่ากุหร่าคู่กับพระมาลาเส้าสูง คือพระมาลาเส้าสูงกุหร่า กับพระมาลาเส้าสูงสีกุหร่า เช่น “...สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ เสด็จไปทรงเครื่องที่พระที่นั่งดุสิตดาภิรมย์ แต่งพระองค์ทรงสนับเพลาเชิงงอน ทรงพระภูษาจีบโจงนางหงส์ รัดพระองค์หนามขนุน ทรงฉลองพระองค์กรองทอง ทรงพระมาลาเส้าสูงสีกุหร่า เสด็จขึ้นพระราชยานที่เกยพระที่นั่งดุสิตดาภิรมย์...” (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒), พระมาลาเส้าสูงสีกุหร่าจึงน่าจะเป็นพระมาลาที่มีสีเช่นนั้นมาก่อน ต่อมาจึงย้ายความหมายจากหมวกเป็นชื่อสี เช่น “...सानจุหรี่สีกุหร่าคั่นหน้าทอง สอดฉลองพระบาทเพชรเสด็จมา...” (พระอภัยมณีฉบับหอสมุดแห่งชาติ), สมัยรัชกาลที่ ๕ นิยมใช้ผ้าสีกุหร่าซึ่งเป็นผ้าสักหลาดสีเทาเงาแดงตัดเสื้อทหารกรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่ง, เรียกเพี้ยนเป็น โกรหร่า ก็มี เช่น “...เห็นเมฆเบื่องบนฟ้า เรียมคิดผ้าโกรหร่านาง...”, “...นึกผ้าโกรหร่านาง ร่วงน้อย...” (กาพย์ห่อโคลงนิราศเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์).

กูป ประทุนที่ติดกับสัปคับ เป็นหลังคาบังแดดบังฝนเมื่อใช้ช้างเป็นพาหนะเดินทางหรือบรรทุกของ สานด้วยดอกประกอบหยาเป็นรูปโค้ง

ภายในกรูจากหรือผ้าแล้วทาร์ก ด้านนอกยาด้วยชั้นหรือรักเพื่อป้องกันน้ำรั่ว เช่น “...ช้างกูปที่นั่งช้าง เครื่องเต้ามาตาม...” (โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์).

กูป สตรีสูงศักดิ์นั่งกูปบนหลังช้าง

เกจิ, เกจิอาจารย์ ผู้รู้; อาจารย์ที่เชื่อกันว่ามีความรู้ความสามารถในด้านคาถาอาคมและการปลุกเสกเครื่องรางของขลัง. [เกจิ (บาลี) = บางพวก + อาจารย์ (สันสกฤต) = ครู, ผู้สั่งสอน].

เกณฑ์ธัญญาหาร คำพยากรณ์จำนวนพืชพันธุ์ธัญญาหารและสัตว์เลี้ยงในโลกมนุษย์ตลอดปี เพื่อทำนายว่าในระหว่างปีโลกจะมีความอุดมสมบูรณ์หรือแห้งแล้งขาดแคลนเพียงใด โดยคำนวณจากปีจุลศักราชแล้วประกาศลงในประกาศสงกรานต์ประจำปี เช่น จ.ศ. ๑๓๗๗ (พ.ศ. ๒๕๕๘) เกณฑ์ธัญญาหารชื่อวิบัติ ข้าวกล้าในภูมินาจะเกิดกิมิชาติ (ด้วงกับแมลง) จะได้ผลกึ่ง เสียกึ่ง.

เกณฑ์ธาราธิคุณ คำพยากรณ์ปริมาณน้ำฝนในโลกมนุษย์ซึ่งวัดได้มากที่สุด ตลอดปี เพื่อทำนายว่าในระหว่างปีโลกจะมีน้ำมากหรือน้อย

เพียงใด โดยคำนวณจากปีจุลศักราชแล้วประกาศลงในประกาศสงกรานต์ประจำปี เช่น จ.ศ. ๑๓๗๗ (พ.ศ. ๒๕๕๘) เกณฑ์ธาราธิคุณชื่อปถวี (ธาตุดิน) น้ำงามพอดี. [ธารา (บาลี-สันสกฤต) = สายน้ำ, หยาดน้ำ + อธิ + คุณ สนธิเป็น ธาราธิคุณ แปลว่า คุณอันยิ่งของสายน้ำ หมายถึงส่วนน้ำฝนซึ่งมากที่สุด].

เกณฑ์นาคให้น้ำ คำพยากรณ์ปริมาณน้ำฝนในโลกมนุษย์โดยอ้างอิงจากจำนวนนาคที่ให้น้ำ เพราะในแต่ละปีจำนวนนาคที่ให้น้ำไม่เท่ากัน ทำให้น้ำในโลกแต่ละปีมากน้อยต่างกัน เกณฑ์นี้จะประกาศลงในประกาศสงกรานต์ประจำปี เช่น เกณฑ์นาคราชให้น้ำปีมะเมีย นาคให้น้ำ ๕ ตัว ทำนายว่าฝนต้นปีงาม กลางปีงาม และปลายปีก็งาม.

เกณฑ์พิรุณศาสตร์ คำพยากรณ์ปริมาณน้ำฝนที่จะตกลงในจักรวาลมหาสมุทร ป่าหิมพานต์ และโลกมนุษย์ตลอดปี โดยคำนวณจากปีจุลศักราชแล้วประกาศลงในประกาศสงกรานต์ประจำปี เช่น จ.ศ. ๑๓๗๗ (พ.ศ. ๒๕๕๘) วันอาทิตย์เป็นอธิบดีฝน บันดาลให้ฝนตก ๔๐๐ ห่า ตกในโลกมนุษย์ ๔๐ ห่า ตกในมหาสมุทร ๘๐ ห่า ตกในป่าหิมพานต์ ๑๒๐ ห่า ตกในเขาจักรวาล ๑๖๐ ห่า นาคให้น้ำ ๔ ตัว, *เกณฑ์ฝน* ก็เรียก.

เกณฑ์เมืองร้าง ตำแหน่งสำรองเจ้าเมืองสมัยเก่า เช่น “...เห็นหัวพันนายเวรเกณฑ์เมืองร้าง พันมโนก็นั่งลงตรงหน้า...” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน).

เกณฑ์วัน คำพยากรณ์วันดีหรือร้ายตลอดปี วันดีเรียกว่าวันธงชัยและวันอธิบดี เป็นวันมงคลสำหรับการจัดงานหรือประกอบพิธีต่างๆ เช่น วางศิลาฤกษ์ ขึ้นบ้านใหม่ แต่งงาน ฯลฯ วันร้ายเรียกว่าวันอุบาทว์และวันโลกาวินาศ เป็นวันอัปมงคล ห้ามจัดงานหรือประกอบพิธีมงคลทั้งปวง

โดยคำนวณจากปีจุลศักราชแล้วประกาศลงในประกาศสงกรานต์ประจำปี เช่น จ.ศ. ๑๓๓๖ (พ.ศ. ๒๕๕๗) วันอาทิตย์ เป็นวันธงชัย วันจันทร์ เป็นวันอธิบดี วันเสาร์ เป็นวันอุบาทว์ วันพุธ เป็นวันโลกาวินาศ.

เกณฑ์หัด พวกเลขสมที่นำมาสักข้อมือและฝีกหัดวิชาทหารอย่าง ผรั่ง เช่น “...ทหารม้าเกณฑ์หัดจัดแจง เดินแข่งสองข้างมรคา...” (บทละครเรื่องอิเหนา), โบราณเขียน เกณฑ์.

เกณฑ์แห่ พวกเลขสมที่มุลนายส่งไปเข้ากระบวนแห่ของหลวงตามหมาย รับสั่งของกรมวัง เหตุที่ต้องเกณฑ์เพราะการแห่แห่นเป็นการชั่วคราว ไม่มีกรมใดเป็นเจ้าของหน้าที่โดยตรง เช่น “...พรั่งพร้อมโยธีร้พล เสนานำพล เกณฑ์แห่ไป...” (บทละครเรื่องอิเหนา), โบราณเขียน เกณฑ์.

เกย ที่สำหรับพระมหากษัตริย์เสด็จก้าวขึ้นลงเวลาทรงช้างทรงม้า และทรงพระราชยานคานหาม ลักษณะเป็นยกพื้นก่ออิฐถือปูน มีความสูงตามลักษณะพระราชพาหนะที่ใช้เทียบ.

เกย

เกยชาลา เกยที่ก่อฟุ้งต่อกับชาลาพระมหาปราสาท พระที่นั่ง หรือต่อกับยกพื้นไฟที่รับพระอุโบสถ เช่น เกยชาลาที่ด้านหน้าพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ปราสาท ด้านทิศเหนือและทิศตะวันออกพระที่นั่งดุสิตดาริรมย์ ในพระบรมมหาราชวัง กับที่ศาลาเปลื้องเครื่องหน้าวัดบวรนิเวศวิหาร ศาลาเปลื้องเครื่องหน้าวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม เช่น “...มิแลมีผู้ใดไ้ไปปิ่นประอวดคำมพนักปูพรหมปูเจียมในโรงสานแลเกยชาลาแลพลับพล ๓ ประการนี้ท่านห้าม...” (“พระอวยการอาชาหลวง” ใน *กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒*).

เกยชาลา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นจากเกยชาลาที่ศาลาเปลื้องเครื่องหน้าวัดบวรนิเวศวิหาร ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช พุทธศักราช ๒๔๕๔ ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รหัส ภอ สบ 17/2 (39)

เกยชาลา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นจากเกยชาลาที่หน้าพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ ในพระบรมมหาราชวัง ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๔๖๘ ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รหัส ภ รพท 131/1

เกยโถง เกยที่ตั้งอยู่โดดๆ สำหรับเสด็จขึ้นทรงช้างซึ่งไม่มีพลับพลาเปลื้องเครื่องหรือทรงเครื่องกำกับอยู่ด้วย เช่น “...จึงพระจอมโลกจรลง เกลิง เกยโถงเทียบทัพ กับบรมราชอนุชา...” (ลิลิตตะเลงพ่าย).

เกยพระคชาธาร เกยข้างพระที่นั่ง ด้านหน้ามีเสาดะลุเบญจพาดสำหรับยืนข้างพระที่นั่ง.

เกยพระคชาธาร

เกยลด เกย ๒ ชั้นสำหรับรับเสด็จที่พระแก้วมรกตพระมหาปราสาท เช่น “...อึ่งให้สนมตำรวจนอกปลูกเกยลดเป็นสองชั้น รับเสด็จที่พระแก้วมรกตพระมหาปราสาทด้านตะวันออกเกย ๑...” [“หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๑ เรื่อง พระราชพิธีโสกันต์พระเจ้าลูกเธอ หลานเธอ ๑๐ พระองค์ ปีชวด จ.ศ. ๑๑๖๖ (พ.ศ. ๒๓๔๗)” ใน *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ* (เล่มจบ)].

เกยลา เกยขนาดเล็กที่เคลื่อนย้ายได้ ใช้เป็นที่เสด็จขึ้นลงของเจ้านาย หรือสำหรับสมเด็จพระราชกนิษฐาขึ้นลงราชรถน้อย ลักษณะเป็นชั้นบันได ๒ ชั้น ด้านล่างทำเสารับน้ำหนัก มีหูช้างยึดเสากับบันได ได้เสาบันได ตีกรอบไม้สีเหลี่ยมเป็นฐานยึดขาไม้เพื่อความมั่นคงและสวยงาม เช่น “...ครั้นเสร็จเสด็จจรลี มายังที่เกยลาหน้าฉาน...” (บทละครเรื่องอิเหนา).

เกยหอ พลับพลาเล็กๆ ที่มีเกยสำหรับขึ้นข้างติดอยู่ด้วย เช่น “...ภูเบศร์ บ่ายบาทขึ้น เกยหอ...” (ลิลิตตะเลงพ่าย).

เกยूर กำไลสวมต้นแขน เช่น “...มกุฏเกยूर วิบุลย์ธารธารทรง ศรีอุตรา
สง คสังวาลวิภูษา...” (สมุทโฆษคำฉันท์), “...ฉลองพระองค์เพริศแพร้ว
มกรแก้วเกยूर ตาใบไฟทूरย์เรืองจรัส...” (ลิลิตตะเลงพ่าย).

เกราะ เครื่องสวมคลุมร่างกายสำหรับป้องกันอันตรายจากศาสตราวุธ เช่น
“...หาญห่มเกราะกรายกราย ก่อนม้า...” (ลิลิตยวนพ่าย), “...ย้อมล้วน
เกราะกรายลายทอง เสือหมวกใหม่กรอง กระหนกกระหนาบแถมกัน...”
(บุณโณวาทคำฉันท์), เกราะทหารไทยโบราณมีทั้งที่ทำด้วยเหล็ก เรียกว่า
เกราะเหล็ก และทำด้วยหนังขุนวม คือหนังหุ้มด้วยผ้าแล้วขัดสาลี เรียกว่า
เกราะนวม เช่น “...คนคันทันให้ใส่เกราะเหล็ก หมวกเหล็ก หมอขี้ค้อนนั้นถือ
ขอและของ้าวด้วย คนกลางนั้นถือปืน ความทำยนั้นถือหอกขอ...คนขึ้นขี่
ม้านั้นใส่เกราะเหล็ก หมวกเหล็ก มีแซ่ หนูและทวนถือ...” (“พงศาวดาร
ละแวก ฉบับแปล จ.ศ. ๑๑๓” ใน ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๑), “...
อันว่าโยคเสนางคันนั้นไซ้ ให้ป้องกันชนธเสมามณฑล แลแต่งค่ายคูเขื่อน
ทวารหอรบรบชัย แลจตุรงค์เสนางคันนั้น คือพลช้างสรรพด้วยจำลองแล
กระโจมอันมีพรรณต่าง ๆ แลทหารซึ่งจะขี่คอช้างนั้น สรรพด้วยหมวกแล
เกราะนวมประดับนี้สำหรับช้างนั้น...” (ตำราพิไชยสงคราม ฉบับรัชกาลที่
๑), ผ้าที่ใช้หุ้มหนังมีหลายสีหลายชนิดสำหรับเป็นเครื่องบอกสังกัดและ
ชั้นยศ เช่น “...แล้วจึงถึงทหารใส่เสื้อเสนาภูกุแลใส่หมวกทองมือถืออาวุธ
หอกดาบโล่เชนธนูหน้าไม้ แลปืนน้อยปืนใหญ่ แลปืนขานกยางแห่ไปเปน
๒ ชั้น...แต่งตัวใส่เสื้อเกราะกำมะหยี่แดงขลิบทอง ใส่หมวกทองบนหลังนั้น
มีคนถือปืนแล้วแห่ไปตามที่...คือม้าหือแลม้าอาษาเกราะทองแลม้าเครื่อง
ม้าไชยนั้นคนขี่แต่งตัวใส่เสื้อเกราะแลเสื้อแพรใส่หมวกมือถือทวนและธนู
แห่ไปซ้ายขวา...” (“คำให้การขุนหลวง วัดประดู่ทรงธรรม” ใน ประชุม
คำให้การกรุงศรีอยุธยา รวม ๓ เรื่อง), ฉลองพระองค์เกราะของพระมหา
กษัตริย์มี ๒ องค์ คือ ฉลองพระองค์เกราะเหล็ก หรือ ฉลองพระองค์เหล็ก
และ ฉลองพระองค์เกราะนวม หรือ ฉลองพระองค์นวม เป็นเครื่องอิสริยยศ

หมวดเครื่องพิชัยสงคราม สำหรับเชิญมาตั้งที่พระแท่นมณฑลในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก.

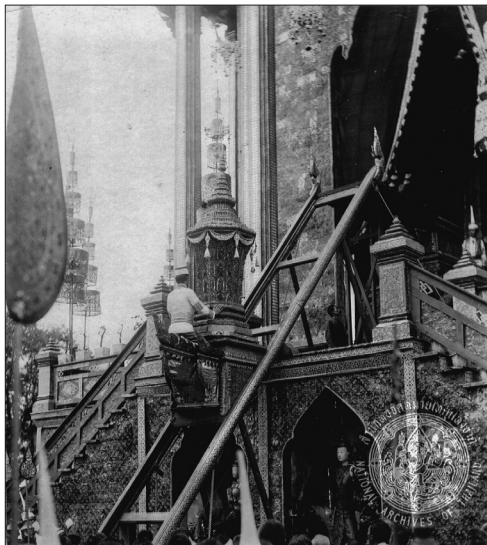
เกริน แท่นที่ต่อออกมาขนาบข้างองค์บุษบกทั้งสองข้างสำหรับตั้งฉัตรและตั้งพุ่มดอกไม้สดในงานพระราชพิธีอย่างใหญ่ และแท่นที่ต่อท้ายราชรถสำหรับเป็นที่นั่งนักสราขถือแพนหางนกยูงให้สัญญาณการเคลื่อนกระบวน มีลักษณะคล้ายท้ายเรือสำเภาแต่โค้งงอนและอ่อนช้อยกว่ามาก เช่น “...กระหนกเกรินท้ายรถดช้อย เพลาลอยประดับทับทิมแดง...” (บทละครเรื่องอิเหนา).

เกริน

เกรินบันไดนาค เกรินสำหรับเชิญพระโกศขึ้นหรือลงจากราชรถและใช้เชิญพระโกศขึ้นสู่พระเมรุมาศ มีองค์ประกอบเป็นรางเลื่อนขึ้นลงด้วยก้านหมุน ตัวเกรินมีลักษณะคล้ายท้ายเรือสำเภา มีแท่นสี่เหลี่ยมสำหรับวางพระโกศ ขอบฐานแกะสลักลายปิดทองประดับกระจก ท้ายเกรินเป็นพื้นลดระดับลงมาสำหรับเจ้าพนักงานภูษามาลาขึ้นนั่งประคองพระโกศ ด้านข้างทั้งสองมีราวตกแต่งเป็นรูปพญานาคจึงเรียกว่า เกรินบันไดนาค สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทรงคิดทำเมื่อ

งานพระเมรุพระบรมศพรัชกาลที่ ๑ และพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าขจร จรัสวงษ์ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ ทรงแก้ไขใช้แบบกวันสมอเรือ เช่น “...พระยานมาศสามลำคานเชิญพระโกศทองใหญ่ทรงพระศพเทียบที่เกรินบันไดนาคพระมหาพิชัยราชรถ เจ้าพนักงานภาษามาลาเลื่อนพระโกศทองใหญ่ทรงพระศพจากพระยานมาศสามลำคานเข้าสู่ท้ายเกรินบันไดนาคเข้าที่แล้ว ถอยพระยานมาศสามลำคานออกไปยังพระเมรุท้องสนามหลวง เจ้าหน้าที่เชิญสัปตปฎลเศวตฉัตรคั่นดาลถวายทางขึ้นพระโกศทองใหญ่ทรงพระศพแล้ว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ ทรงทอดผ้าไตรที่พระโกศทองใหญ่ทรงพระศพท้ายเกรินบันไดนาค เทียวละ ๕ ไตร...” (“หมายกำหนดการ ที่ ๗/๒๕๕๕ หมายกำหนดการพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี เมษายนพุทธศักราช ๒๕๕๕” ใน ราชกิจจานุเบกษา ๒๕๕๕).

เกรินบันไดนาค เจ้าพนักงานภาษามาลาเชิญพระโกศพระศพสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จากเกรินบันไดนาคขึ้นสู่ที่ตั้งพระจิตกาธานในพระเมรุมาศ ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รหัส ภ 003 หวญ 39/3/3

เกรินบุษบก เกรินที่ต่อออกไปทางด้านข้างฐานบุษบกมาลาทั้ง ๒ ข้าง สำหรับปักฉัตร เช่นในพระราชลัญจกรมหาโองการสำหรับประทับพระราชสาส์นและกำกับพระสุพรรณบัฏดำเนินพระราชโองการตั้งเจ้าประเทศราช ซึ่งมีลายเป็นรูปบุษบก มีเกรินตั้งฉัตรขนาดบุษบกอยู่ ๒ ข้าง.

เกรินรอกกว้าน บันไดเลื่อนยกโกศขึ้นไปที่ตั้งตะกอนบนพระเมรุ.

เกลอ คำเรียกเพื่อนที่เคยดื่มน้ำสาบานว่าจะเป็นเพื่อนกันตลอดชีวิต เช่น “...พลายแก้วกินเหล้าเข้าด้าอีก ขุนช้างวางหิงกจนหัวสั่น ยันกูเมาหนัก หนาจนตาชั้น เทเหล้าใส่ขันชวนเป็นเกลอ จึงเอามือพลายแก้วลงจกดชั้น เราชื้อต่อกันจนตายเหนอ ถ้าใครทรยศคดต่อเกลอ ให้เทพเรอสังหาร ผลาญชีวิตัน อันดาบองครักษ์ทั้งสี่หมู่ อย่าให้แคล้วคอกูเป็นแม่นมั่น ขอให้พลัดมารดาหาร้อยกัลป์ จิ้มเอาเหล้าในขันขึ้นคืนควั่นคอ...” (เสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน).

เกล้ากระหม่อม คำใช้แทนตัวผู้พูดเพศชาย เมื่อเปิดทูลเจ้านายชั้น พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้า และพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า.

เกล้ากระหม่อมฉัน คำใช้แทนตัวผู้พูดเพศหญิง เมื่อเปิดทูลเจ้านายชั้นพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้า และพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า.

เกล้าจุก กระหมวดผมผูกเป็นจุกที่กลางศีรษะ เช่น “...แล้วเกล้าจุกผูกไถ่ ที่ใส่ของ ให้แหวนทองทุกสิ่งทำมิ่งขวัญ...” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน).

เกล้าจุก ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รหัส ภ 003 หวญ 46ข/39

เกล้าผม กระหมวดผมให้เรียบริ้อย เช่น “...เกล้าผมสมทรงกะทัดรัด ดอกไม้ทองแซมทัดสะบัดไหว...” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน).

เกล้ามวย กระหมวดผมผูกเป็นมวยที่ทำยทอย เช่น “...ถึงเกร็ดย่าน บ้านมอญแต่ก่อนเก่า ผู้หญิงเกล้ามวยงามตามภาษา...” (นิราศภูเขาทอง).

เกลี้ยง หย้า เช่น “...เนื้อเปื้อลิ่มกินเกลี้ยงดาล กินทุกข์ทุกสถาน ลั่นลู่ ด้วยพระราช...” (สมุทโฆษคำฉันท์), “...โคแดงแจ๋ที่ล้อม กินเกลี้ยง...” (ภาพยี่ห้อโคลงประพาศรารทองแดง).

เกศากันต์, เกษากันต์ พระราชพิธีตัดจุกโกนจุกหม่อมเจ้า เช่น “...ใน รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ นี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานจัดการ พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เหมือนปีก่อนมา

แลโปรดเกล้าฯ ให้มีการโสกันต์เกษาภัณฑ์ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า
รังสิตประยูรศักดิ์ แลพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงประภาวสิทธิณมุล
ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑามณีวัชรรมย์ กรมพระจักรพรรดิพงษ์
กับหม่อมเจ้าอีก ๑๕ พระองค์...” (“พระราชพิธี สัมพันธฉินทร์และโสกันต์
เกษาภัณฑ์” ใน ราชกิจจานุเบกษา ๒๔๔๐).

เกศานตะ พิธีกรรมของศาสนาฮินดู เป็นพิธีตัดจุก ผู้เป็นนรณะพราหมณ์
กระทำเมื่ออายุได้ ๑๖ ปี ผู้เป็นนรณะกษัตริย์กระทำเมื่ออายุได้ ๒๒ ปี
ผู้เป็นนรณะแพศย์กระทำเมื่ออายุได้ ๒๔ ปี.

เกษมศรี นามราชสกุลของผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าเกษมศรีศุภโยค กรมหมื่นทิวาทรงศรีประวัติ พระราชโอรส
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาจันทร์
พระสนมเอก.

เกษมศรี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเกษมศรีศุภโยค กรมหมื่นทิวาทรงศรีประวัติ
ต้นราชสกุล “เกษมศรี” ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รหัส 12-M-00009

เกษมสันต์ นามราชสกุลของผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ พระราชโอรส ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแพ พระสนมเอก.

เกษมสันต์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ ต้นราชสกุล “เกษมสันต์” ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รหัส 18-M-00023

เกาทัมพร ผ้าโบราณชนิดหนึ่ง เป็นผ้าทอด้วยขนสัตว์ มีเนื้อละเอียด ทำจากรัฐโกทัมพร ประเทศอินเดีย เช่น “...เจ้ามัทรีจิกนุ่งห่มผ้าคารองได้อย่างไร แต่ปางก่อนเจ้ามัทรีเคยทรงแต่ผ้ากาสิกพัสดร ผ้าไหมพัสดรและผ้าเกาทัมพรพัสดร เมื่อต้องทรงผ้าคารองจักกระทำอย่างไร...” (พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๒๘), โบราณเรียก โกทัมพร หรือ โกทัมพรก็มี. [บาลี ว่า โกทัมพร, โกทัมพร].

เกาปิล ชื่อแหวนสำคัญที่พราหมณ์ใช้สวมเมื่อทำพิธีคู่กับสายรุ้งา เช่น “...อีกประวิขเกาปิลบ้าง เสกข้าสวมตน...” (โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส), โบราณเรียก เกาปิล ก็มี เช่น “...เสด็จทรงภูษา สว่างลมาลา เกาปิล

คุณทอล...” (คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราชญ์
ทอง).

เกาไผ่ ผ้าไหม, ผ้าแกมไหม.

เกี้ยว เครื่องประดับลักษณะเป็นวงคล้ายพวงมาลัยสำหรับสวมศีรษะ เช่น
ราชบุรุษสวมในพระราชพิธีตรุษ สวมบนลอมพอกและชฎา หากมีขนาดเล็ก
สำหรับสวมจุก เรียกว่า เกี้ยวทศ และหากมียอดประดับดอกไม้ไหว
เรียกว่า เกี้ยวยอด เช่น “...นางทรงมงกุฎพระบุตรี พระน้องใส่เกี้ยวมณี
ครอบหน้า...” (บทละครเรื่องอิเหนา), ใช้เป็นราชาศัพท์ว่า พระเกี้ยว; ผ้า
คาดพุงขุนนางสมัยโบราณ เรียกว่า ผ้าเกี้ยว เช่น “...นางชายลายนุ่งเกี้ยว
ยักย่างเลี้ยวเอี้ยวโอนดู...” (กาพย์ห่อโคลงพระศรีมโหสถ), “...ที่ประตู
หน้าท้องพระโรง ขุนหมื่นกรมพระตำรวจ นุ่งสมปักตามธรรมเนียม คาด
เกี้ยวคาดประคดถือหอกยืนรักษาประจำ ๔ คน...” (พระราชพงศาวดาร
กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓); คานหามของจีนชนิดหนึ่ง มีหลังคา ด้าน
หน้ามีผ้าม่านกัน เช่น “...พระพี่เลี้ยงข้าหลวงทั้งปวงตาม ทหารหามคัน
เกี้ยวด้วยกันไป...” (นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน ครั้นกรุงธนบุรี
เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๒๔).

เกี้ยวเกลไ วิธีนุ่งผ้าแบบหนึ่งของความขำตามตำราช่าง ใช้ผ้าลาย
๒ ผืน ผืนหนึ่งนุ่งโจงกระเบนสนับเพลา อีกผืนหนึ่งคาดพุงโดยด้านหลังชัก
แผ่ลงปรกถึงกัน ด้านหน้ารวบผูกเงื่อนคาดไว้ ชายข้างหนึ่งเสมอเงื่อน อีก
ชายหนึ่งปล่อยแผ่ยาวลงไปแล้วกลับทบชายขึ้นมาเหน็บไว้ที่พก เช่น “...
นางชายลายนุ่งเกี้ยว เกลไ...” (กาพย์ห่อโคลงพระศรีมโหสถ).

เกี้ยวทอง เครื่องประดับนอกรวมศีรษะที่นับเป็นญาติกันเพราะเป็นบิดา
มารดาของชายหญิงที่แต่งงานกัน เช่นนางทองประศรีเป็นเกี้ยวทองนาง

ศรีประจัน เพราะพลายแก้วลูกชายนางทองประศรีแต่งงานกับนางพิม
ลูกสาวนางศรีประจัน.

เกี่ยวแฝกมุงป่า ทำอะไรโดยไม่พิจารณากำลังความสามารถของตน เช่น
“...อย่าอวดดีมีทรัพย์เที่ยวจับแจก ทำเกี่ยวแฝกมุงป่าพาฉิบหาย...”
(สุภาสิตสอนสตรี).

เกี่ยวพาน, เกี่ยวพาราสี พุดจาแทะโลม, พุดจาขอความรัก, เช่น “...จะม
ลดเลี้ยวเกี่ยวพาน คำหวานจะให้ละลานใจ...” (บทดอกสร้อยสวรรค์ครั้ง
กรงเก่า), “...ค้อยนั่งลงข้างองค์อริไท แล้วปราศรัยเกี่ยวพานหวานล่อม...”
 (“เรื่องคารวี ตอนที่ ๑” ใน บทละครนอกพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ รวม
๕ เรื่องฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ).

แกงไต รอยกากบาทหรือรอยขีดเขียนที่คนไม่รู้หนังสือขีดลงไว้เป็นสำคัญ
แทนการลงลายมือชื่อ เช่น “...แลข้อสัญญาทั้งนี้เขียนเปนสามฉบับ
ทุกภาษาในนี้ ภาษาไทยสามฉบับ ภาษาฝรั่งเศสสามฉบับ ภาษาปตุกรรม
สามฉบับ แลผู้มีชื่อทั้งสองฝ่ายนั้นขีดแกงไตปิดตราเปนสำคัญทุก
ฉบับ...” (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๔ ว่าด้วยหนังสือสัญญาค้าขาย
ระหว่างประเทศสยาม กับประเทศฝรั่งเศสในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
มหาราช), “...แม้จะให้สัญญาปิดตราแดง จะขีดแกงไตให้ในสัญญา...”
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน).

แกน ขัดสน, ยากจน, จำใจ, ฝืนใจ, เช่น “...เป็นบุรุษแสนแกน ก่อไว้...”
(โคลงสุภาสิตประจำภาพ ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม), “...
เห็นหน้าเพื่อนเหมือนญาติเมื่อคลาดแคลน ถึงยามแกนพอได้ก่อหัวร่อ
กัน...” (“นิราศลอนดอน” ใน นิราศลอนดอน และจดหมายเหตุเรื่องราชทูต
ไทยไปประเทศอังกฤษในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๐๐).

แก้บน ตอบแทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนเคยสัญญาเอาไว้, โบราณเรียก ใช้บน เช่น “...จงอยู่ไปใช้บนด้วยกันก่อน อย่าเพื่อคินนครทั้งสองศรี...” (บทละครเรื่องอิเหนา).

แก้บวช การละศีลอดซึ่งถือมาตั้งแต่ยามรุ่งอรุณจนกระทั่งถึงเวลาหลังตะวันตกดินของแต่ละวันในเดือนรอมฎอนหรือเดือนถือศีลอดของมุสลิม.

แก้ฝืน บอกเล่าความฝันให้ผู้อื่นทำนาย เช่น “...ลุกขึ้นแก้ฝืนชั้นสันที่เห็นจะดีหรือร้ายช่วยทายดู...” (บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง).

โกกิลา นกกระเหว่า, นกกาเหว่า, นกดูเหว่า, เช่น “...เหล่ากระลิงโกกิลา กระลุ่มพุกไผ่ผืน พวกพรรณประชิดหัสดินแลดอกบัว กระตัวกระเด็นต้นเบญจวรรณ ไนรีสาธิตาตระเวนวัน...” (มหาเวสสันดรชาดก), “...สกุโณ โกกิลากาไก่อแก้ว จะเจื้อยแจ้วขานขันสนั่นหน...” (นิราศทวารวดี).

โกญจนาท เสียงแผดร้องอย่างกึกก้องของช้าง โบราณว่าดังเหมือนเสียงนกกระเรียนร้อง เช่น “...สำเนียงโกญจนาทอาจอง งามอนดังจะส่งสอยดาว...” (บทละครเรื่องอิเหนา), โกญจนาท ก็เรียก. [โกญจ (บาลี) = นกกระเรียน + นาท (บาลี) = บันลือ].

โกญจนาเนศวร, โกญจนาทเนศวร ชื่อเทพในศาสนาพราหมณ์ เป็นเทพเศียรช้าง ๓ เศียร ๖ กร กำเนิดจากเทวโองการ พระอิศวรให้พระอัคนีแสดงเทวฤทธิ์ เกิดเปลวเพลิงออกจากช่องกรรณทั้งสองเป็นเทพ ๒ องค์ คือ พระคเณศ และพระโกญจนาเนศวร เป็นเทพที่สำคัญยิ่งในพิธีสมโภชช้าง เนื่องจากให้กำเนิดช้างสำคัญ เช่น ช้างเอราวัณและช้างคิริเมษละไตรดา吁คของพระอินทร์ นอกจากนี้ยังให้กำเนิดช้างเผือกเอก โท ตรี สำหรับพระมหากษัตริย์อีกด้วย.

โกญจา นกกระเรียน โบราณว่าเป็นนกที่บินสูงกว่านกทั้งปวง เช่น “...ชาว
 คุ่มเขาไฟไผ่ฟ้า จากพรากโกญจากระทำขึ้น...” (บทละครเรื่องรามเกียรติ์
 พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช), “...
โกญจาลงมาเล่น ดูเยือกเย็นเล่นวารี เคียงคู่อยู่ยินดี อ้าสูขี้ดีกว่าเนียง...”
 (พระนลคำหลวง), ป่าหนึ่งที่พระรามผ่านไปเมื่อตามนางสีดาชื่อว่า
 โกญจวัน หมายถึงป่านกกระเรียน.

โกฏฐาคาร, โกษฐาคาร ท้องพระคลัง, ฉางข้าว, โรงสินค้า, เช่น “...
 ให้ไขพระโกฏ-ฐาคารช้อยโชติ บ่ได้อางนาง...” (คำฉันท์สรรเสริญพระ
 เกียรติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราสาททอง), “...โรงราชโกษฐาคาร
 ท่านสร้าง...” [“ลิลิตของพระองค์เจ้าคัคณางคยุดล (กรมหลวงพิชิตปรีชา
 กร)” ใน คำกลอนสรรเสริญพระบารมีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว].

โกนจุก พิธีตัดผมจุกเด็กที่อายุย่างเข้าวัยหนุ่มสาว มีการสวมดนตรี เลี้ยงพระ
 ตัดจุก รดน้ำ ทำขวัญ เป็นต้น เช่น “...ครั้นรุ่งเช้าเจ้าพลายก็โกนจุก
 เป็นพันทุกซัพันร่อนนอนหลับไหล...” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน).

โกนจุก

โกนผมไฟ พิธีโกนผมทารกอายุ ๑ เดือน มีการโกนผม อาบน้ำ ทำขวัญ ให้อนินเพลแล้วห่อล่อม เป็นต้น, ทำขวัญเดือน ก็เรียก.

โกนผมไฟ

โกนาคมน์ พระนามพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๒๓ ในพุทธวงศ์ และเป็น พระองค์ที่ ๒ ในภัทรกัปนี้.

โกมุต เดือน ๑๒ แห่งจันทรคติ; บัวแดง เช่น “...บ้างเก็บโกมุตบุษบัน ฝูงก้านัลเล่นน้ำสำราญ...” (บทละครเรื่องอิเหนา).

โกเมน นามราชสกุลของผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโกเมน กรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร์ พระราชโอรสในพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเฟื่อง.

โกรงเกรง ชำรุดทรุดโทรมจนจะพังลงมา, เก่าแก่คร่ำคราจนจวนพัง, “...มุงจาก คาฝาโถงดูโกรงเกรง ไม่เหมาะเหม็งเหมือนกะป้าไม่น่าเนา...” (นิราศ พระปถวี).

โกรย หลัง เช่น “...แม่ด้วนโดยโกรยจร จากห้อง...” (โคลงนิราศกรุงเก่า). (เขมร).

โกสน ห่วงเหล็ก ๒ อันที่ห้อยลงมาจากอานสำหรับสอดเท้าเหยียบเพื่อยันกายเวลาขึ้นลงหรือทรงตัวเวลาขี่ม้า เช่น “...นายม้าเหยียบโกสนกดกุ่มแน่น...” (โคลงถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิพระเจ้าหลว่งฯ), “...โกสนทองคล้องห้อยพลอยประดับ วาบวับจับคลุมกำมะหยี่...” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน).

โกสน

โกศ ที่บรรจุพระศพเจ้านายหรือศพผู้มีบรรดาศักดิ์ (ในปัจจุบันคือผู้ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นประถมาภรณ์มงกุฎไทยขึ้นไป) แบบหนึ่ง ทำเป็นรูปทรงกระบอก ปากผาย ฝาครอบมียอด ตั้งบนฐานบัว จงกลกลม มีอยู่ ๒ ชั้น คือ ชั้นนอกและชั้นใน ชื่อที่ใช้เรียกมักสับสนกันในแต่ละยุค ปัจจุบันชั้นนอกเรียกว่า ลอง ส่วนชั้นในเรียกว่า โกศ, โกศของเจ้านายเรียกว่า พระโกศ, การบรรจุศพลงโกศ เรียกว่า เข้าโกศ หรือ ลงโกศ.

โกศ โกศพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต ณ พระที่นั่งทรงธรรม
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รหัส ฉ/น1/663

โกศจันทน์ พระลองทำด้วยไม้จันทน์สลักลาย มีรูปทรงคล้ายกับพระลอง
ที่ใช้หุ้มนอกพระโกศ สำหรับทรงพระศพเจ้านายเมื่อจะถวายพระเพลิง
โดยจะเผาไปพร้อมกับพระศพ.

โกศจันทน์

โกสินทร์ พระอินทร์ เช่น “...ชะรอยบุญหนุนวาสนาเหลือ บุปเพเพื่อพอ
ประสบพบโกสินทร์...” (“เพลงยาวกรมศักดิ์” ใน บทละครเรื่องรามเกียรติ์
ตอนนางเบญจกายหึงนางสุวรรณกันยุมา กับเพลงยาวกรมศักดิ์ฯ พระ
ราชนิพนธ์สมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์).

โกสิย พระอินทร์ เช่น “...เมื่อนั้นจึงท้าวโกสิย นิทราในราตรี เนื้อแท่น
มณีสุกใส...” (สังข์ศิลป์ชัยกลอนสวด), โบราณเขียน **โกษี** ก็มี.

โกไสยพัสดร์, โกไสยพัสตร ผ้าโบราณชนิดหนึ่ง ทำด้วยไหมคล้าย
ผ้าแพร จึงมีลักษณะเหมือนไหมแพร นิยมใช้เป็นผ้านุ่ง เช่น “...นุ่งโกไสย
พัสตรผ้าทิพย์ ห่มสืบทับทิมขลิบสุกใส...” (“เรื่องมณีพิชัย” ใน บทละคร
นอกพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ รวม ๕ เรื่องฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ).

ไกรลาส, ไกลาส ชื่อภูเขาจำลองที่สร้างขึ้นโดยสมมติให้เป็นภูเขา
ไกรลาสที่ประทับของพระอิศวร เพื่อประกอบการพระราชพิธีโสกันต์เจ้า
นายชั้นเจ้าฟ้าที่เจริญพระชันษาได้ ๑๑-๑๓ ปี ตามหลักศาสนาพราหมณ์
กล่าวคือ หลังจากที่เจ้านายโสกันต์และสร่งน้ำแล้ว จะต้องเสด็จขึ้นไปบน
ภูเขาไกรลาสเพื่อเฝ้าพระอิศวรและรับพร

เขาไกรลาสมีลักษณะเป็นภูเขาสูงประมาณ ๗ วา มีมณฑปบนยอดเขา
มีราชวัติ ฉัตร เครื่องสูงล้อมพระมณฑป ในพระมณฑปตั้งระย้ากิ่งทองคำ
มีกิ่งข้างล่าง ๖ กิ่งทำเป็นรูปกบินร ชั้นสอง ๔ กิ่งทำเป็นรูปดอกไม้มี่พูกลิ้น
ทองคำหุ้ม ชั้นสามพระโกศลงยาราชาวดีบรรจุพระบรมธาตุเรียกว่าระย้า
กบินร สำหรับตั้งในการพระราชพิธีใหญ่ที่มีเทียนไชย ข้างพระมณฑปใหญ่
มีมณฑปน้อยสองข้างตั้งพระไชยน้อยข้างขวา พระแก้วเชียงแสนข้างซ้าย
มีเครื่องทรงนมัสการโต๊ะถมสี่ขาพานสองชั้นเครื่องหนึ่ง มณฑปน้อยข้าง
เหนือตั้งพระอิศวร พระอุมา พระพิฆเนศวร มณฑปข้างใต้ตั้งพระนารายณ์
พระลักษมี พระมเหศวรี มีเครื่องนมัสการทั้งสองแห่ง ในพระมณฑปใหญ่

มีหมอน้ำมนต์ศิลาตั้งน้ำพระปริตร มีพระสงฆ์สวด ๕ รูป มณฑปสี่มุมมีรูป
หุ่นเครื่องทองคำทั้งสี่มณฑป มีสระอโนดาตและท่อน้ำออกจากปากสัตว์
ทั้งสี่ คือราชสีห์ โค ช้าง ม้า และรูปสัตว์จัตุบาททวิบาทในป่าหิมพานต์
พระยาครุฑและกนิษฐา พระยานาค พระยาช้างอัฐทิศ ซึ่งสถิตอยู่ตามทิศ
เชิงเขาพระสุเมรุมาประดับตกแต่งไว้ในบริเวณทุกสิ่งทุกประการ.

ไกรลาส เขาไกรลาสบริเวณสนามหญ้าหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในพระราชพิธี
โสกันต์สมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบติ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ พุทธศักราช 2433 ภาพจาก
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ รหัส ภ 003 หวญ 45/3/1

ไกรวัล ชันสุวรรณค์ เช่น “...ล้วนเลิศคุณลักษณะนาคินทร์ สิบหมู่หัตถ์นรินทร์
อุทิจวงค์ไกรวัล...” (สมุทโฆษคำฉันท์), “...บังเกิดมหามหัตศจรรย์ สกลโลก
ไกรวัล ไหวหวาดกัมปนาทโกลา...” (มหาชาติคำฉันท์).